SENTENTIAE VE-RE ELEGANTES, PIAE, MIRE'-QVE, CVM AD LINGVAM DISCENDAM,

tum animum pietate excolendum utiles, ueterum sapientûm Hebræorum, quas פרקי אבות id est Capitula, aut si mauis Apophtegmata Patrum nominant: in Latinum uersæ, scholijsq; illustratæ: per

PAVLVM FAGIVM in gratiam studiosorum linguę sanctæ.

כל אלן טוב עשא פרי טוב

Omnis arbor bona, profert fructum bonum.

תקותי במשיח הנשלח שהוא
עתיד לדון חיים ומתים

Excusum ISNAE in Algauia, oppido imperiali,
ANNO M. D. XXXXI.

ALBERTO BLAVRERO IA-
COBO, ET HVLDRICO ZVVICCIIS
fratribus germanis, bonę indolis, optimæq; spei pueris, PAVLVS
FAGIVS S. D.

VT olim Græci & Latini suos habuere philosophos, qui piè innocenterq; uiuēdi regulam normamq; tradidere, ita sane & Hebræis non defuerunt sui in hoc genere docendi philosophi. Et sicut in maiori gloria philosophi quam oratores fuerūt apud græcos, illi enim rectè uiuendi doctores sunt existimati, quod est longe præstabilius: quoniam bene dicere ad paucos pertinet, bene autem uiuere ad omnes, ita & in maiori prætio habendos esse arbitror Hebræorum sapientes, qui genti suæ dogmata, & præcepta rectè uiuendi præscripsere. Socrates non parum eo ipso præ cęteris philosophis cōmendatur, quod æthicam primus inuexerit, atq; de humanorū affectuū moderandorum ratione, ante omnes disseruerit. Cum enim cæteri ante eum philosophi causas naturæ latentes accuratius rimati sint, & circa physicen discutiendam, penitus intenti, ipse eam rerum naturalium contemplationem minus homini necessariam ratus, ea potius inquirenda hortabatur, quæ mores instruerent, & quorum usus nobis ad totius uitæ directionem esset accommodus. Quid enim quæso cōfert, cœli uertigines, & uarios syderū motus indagare, quid terræ molem, globorumq; cœlestiū magnitudinem dimetiri, & se ipsum ignorare, neq; quo pacto uita degenda sit, & actus omnes certa rationis lege regendi compertum tenere. Multi multa sciunt, & se ipsos nesciunt, alios inspiciunt, & se ipsos deserunt, deum quærunt per ista exteriora, deserentes sua interiora, quibus interior est Deus. Cui planè sententię accedit, & Ecclesiastes

sic

ſic inquiẽs. Quid neceſſe eſt homini maiora ſe quærere, cũ ignoret quid conducat ſibi in uita ſua. Simili modo ad exemplum nominati Socratis, reliquis hebræorum ſapientibus eos omnino anteferendos iudico, qui non tam linquam quàm rectę uitæ inſtitutionem ſuam plebem docuere. inter quos precipui habentur, quorum nomina hoc in libello, quem פרקי אבות nuncupant: magna cum diligentia & ſtudio recenſentur. Eſt enim magna religio apud Iudæos, non ſubticere nomen eius qui uel boni aliquid dixit, docuit, aut ſcripſit, qua de re uide in ſententijs ultimi capitis huius codicilli. Horũ itaq; ſententiæ, apophthemata aut ſcitè dicta, ne temporis iniuria, (ut gens iudaica crebris exilijs ſicut adhuc hodie ſemper diuexata fuit) memoria hominum exciderent, & ità prorſus interirent, centeſimo demum anno poſt deſolationem ſecũdi templi, in ſcripta redigi cęperũt: ante hoc tempus enim fertur ab hebræis ea memoriter docta & tradita fuiſſe. Cum itaque amantiſſimi pueri à dulciſſimis genitoribus ueſtris meę diſciplinę in hoc potiſſimum traditi eſtis (utinam illorum uotis reſpondeam) ut cum reliquis bonis literis ſimul ſanctam liguam idq; in pueritia ueſtra addiſcatis, nequaquam enim adſtipulor his qui poſt perceptionem omnium artium, diſciplinarum, & ſcientiarum, hebræas literas idq; ætate iam adultiore & prouectiore demum deguſtandas ducunt, quaſi ſtudium hebrææ linguę non etiã ſuum iuſtum tempus requirat, & non tam utile ac neceſſarium ſit in ea mox ab ineunte ætate perinde atq; in alijs linguis & artibus imbui, ſed ſic ſentiunt qui unam atq; alteram uoculã hebraicam ſcire ſufficere putant, digni profecto quibus nunquam propitia ſit lingua hebræa: qua de re Chriſto uolente, alio in loco copioſius diſſeram. Viſum eſt mihi ad inſtitutũ ueſtrorũ ſtudiorũ nõ parum cõmodare, ſi ſentẽtias morales ueterũ ſapientũ hebręorũ la-

tinè redditas, & aliquo modo adiectis scholijs explicatas, in primis uobis ediscendas proponerē, è quibus nō tantū, quod ad linguam discendam, sed quod ad formādos mores, uitamq; rectè instituendam attinet, amplissima suppeditatur materia. A teneris certè annis Hebræa lingua, ut & in alijs erudiri, nō parū referre arbitror, Vnde enim est, quòd doctissimi uiri, multi etiam Theologi, & qui nō inter minimos haberi uolunt, sanctam linguam tantopere nauseant & fastidiunt: quum tamen nulla inter omnes sit, (absit inuidia dicto) quæ ad rectè intelligendas sacras literas, ea plus subsidij adferat, q̃ quod in iuuentute eam nō didicerunt. Quum uerò in omnibus linguis iucundæ admodum & gratæ sunt sapientûm breues Sententię, in lingua Hebræa, eæ, meo iuditio, omnium gratissimæ esse debent, eò quòd quæ ex hac lingua proueniunt, singularem quandam spirare sanctitatem uidetur: quòd nimirum ab eo proficiscitur, quòd in ea primū omniū diuina oracula, cælestisq; illa sapientia hominibus commendata fuit. Vnde & Hebræorum sapientum Sententiæ, à prophanis in hoc differunt, quòd non tantum, quæ ad politicam, sed & theologicam uitam spectant, pulchrè docent: Puta fidem, timorem, crucem, uoluntatem Dei, & id genus alia. ut sanè easdem esse dicas cum Parœmijs Solomonicis. Hinc tam crebra in illis fit mentio diuinæ legis, per quàm cælestem illam Dei sapientiam & cognititionem intelligunt. Hunc ergo Sententiarum librum à me latinè redditum, quum uobis (charissimi filioli) dedicare statuerim, data opera, ferè uerbum uerbo reddidi: sic me uestro captui, moduloq; uestri ingenioli accōmodando, quò uim uocum, & idiotismos Hebraicos, eò melius & facilius percipiatis. Posthac uerò statui, cum illas, tum alias, non minus lepidas, quas modo propter temporis angustiam, & instantiā nundinarum, adijcere, quod tamen maximè uolebam, nō

licuit, latiniores reddere, eoq; modo, quo fortassis latinis auribus multorũ gratiores erũt. modo uobis cõsulere uolui, quare ueniam dabunt docti, si quæ in illis, quæ ad palatum illorũ minus satiunt, deprædhenderint. In hoc equidẽ laboro, ut selectissimas sententias ex Hebræorum scriptis, quæ passim dispersæ iacent, excerptas, & in ordinẽ digestas, candidatis linguæ sanctæ in lucem proferam. Vos interim his, donec meliora prodeant, ad uestram utilitatẽ fœliciter utimini, quod nimirum fiet, si tenellos, & adhuc flexiles animos uestros, simulatque mores, ac uitam, ad mentem horum dogmatum, summo studio adformaueritis. Quod, ut fiat, largiatur uobis Christus, unica salus nostra, quẽ, mũdis & synceris preculis uestris, eoq; efficacissimis, ut istis meis ceptis, & laboribus hebraicis propitius aspiret, mecum diligẽter sollicitate, qui etiam teneris pectoribus uestris spiritum suum bonum instillet, quò in ipsius cognitione & amore, in quo (ipsi sit laus & gloria) nõ uulgaria fundamenta, idq; fideli opera pientissimorum parentum uestrorum, qui ad hoc uos omnibus modis, ut uix æquè alij, promouent, inde magis atq; magis adolescatis, ut tandem illis honor, patriæ, illorum insigni exemplo, decus & ornamentum, reiq; publicæ Christianæ, portus, & summum solatium efficiamini. אמן Valete,

ISNAE, 12. Calend. April.
Anno post natũ Christum, M. D. XLI.

Cunradus

CVNRADVS HIRCIVS Isnensis, ad iuuentutem Hebreæ linguæ studiosam.

Miramur Laconas, uos ò lectißima pubes,
Plurima quòd paucis uocibus extulerint.
Hinc & Pythagoræ laudantur symbola paßim,
Quîs breuius nihil est, doctius atq; nihil.
Hebræi id genus & dictis lusere uetusti.
Quis tamen hæc uobis profore crediderit?
Ni fuerit Fagi magno, uigiliq; labore
Consultum, uestris moribus, ac studijs.
Hic dabit, en uobis mira breuitate libellus,
Acuti paßim quod docuêre Sophoi.
Iam ueluti uinum, melius facit & probat ætas,
Sic quoq; laudanda est lingua uetusta nimis.
Hæc est Iäpeto iuuenes antiquior illo.
Iure igitur primum debet habere locum.
Hac usus legitur uastum qui condidit orbem.
Loquitur hanc Christus chara Dei soboles.
Hac uisus cæcis, hac mutis redditur & uox:
Ambulat hac claudus, qui fuit à puero.
Hac etiam in uitam, uitaq; & lumine casus
Redit, & hac uiuit, qui moriturus erat.
Omißis igitur muscosis quæso lacunis,
Huc, uelut ad liquidos currite fonticulos.
Huic iuuenes פרקי *linguis atq; ore fauete,*
Et dabit hinc æquè Fagius utilia.

אליהו הלוי המדקדק
האשכנזי

סַפֶּר בְּחִרָא פִּרְקֵי אָבוֹת שֶׁחִבֵּר זֶה שָׁנִים רַבּוֹת ׃
מֵהַחֲכָמִים הַתַּנָּאִים הָיוּ לָאֲלָ־ פִים וּרְבָבוֹת ׃
דִּבְרֵיהֶם דִּבְ־ רֵי צַדִּיקִים חֻקִּים בַּחֲקוּקִים בַּלְּבָבוֹת ׃
מַה טּוֹב לִקְחָם בֶּאֱמֶת כִּי כָם יִלְמַד אָדָם מִדּוֹת טוֹבוֹת ׃
עַתָּה עַל יַד פאו״לוש באו״דיוש בִּלְשׁוֹן רוֹמִי הֵם נִכְתָּבוֹת ׃
גַּם עַל יָדוֹ טוֹב מוּגָהִים הָאוֹתִיּוֹת גַּם הַתֵּיבוֹת ׃

סליח

פִּרְקֵי אָבוֹת

CAPITVLA PATRVM.

מֹשֶׁה קִבֵּל תּוֹרָה מִסִּינַי וּמְסָרָהּ
לִיהוֹשֻׁעַ וִיהוֹשֻׁעַ לִזְקֵנִים
וּזְקֵנִים לִנְבִיאִים וּנְבִיאִים מְסָרוּהָ לְאַנְשֵׁי
כְּנֶסֶת הַגְּדוֹלָה הֵם אָמְרוּ שְׁלשָׁה דְּבָרִים
הֱווּ מְתוּנִים בַּדִּין · וְהַעֲמִידוּ תַלְמִידִים
הַרְבֵּה · וַעֲשׂוּ סְיָג לַתּוֹרָה׃

MOSES accepit legem de Synai, & tradidit eam Iehoſchuæ, Iehoſchua uero ſenioribus. Seniores prophetis. Prophetæ tradiderunt eam uiris ſynagogæ magnæ. Iſti dixerunt tres ſententias, Eſtote moram trahentes in iuditio. Et conſtituite diſcipulos multos. Et facite ſepem pro lege.

Per legem hic Hebræi non ſcriptam legem, Sed ſpiritualem illam, ſiue myſticam, hoc eſt, ſenſum ſiue explanationem legis intelligunt. Tenet enim Iudæorum opinio, Moſen duplicem legem á domino in monte Synai accepiſſe. Alteram quam תורה בכתב *id eſt, legem quæ in ſcripto eſt ſiue ſcripto traditam uocant, Alteram quam* תורה שבעל פה *id eſt, legem quæ in ore eſt, ſiue ore traditam nominant, Atq; hanc poſtremam ſuccedaneo quodam ordine per Moſen ad poſteros deriuatam affirmāt; Sic, ut eam primus omnium Iehoſchua á Moſe acceperit, quam poſtea ſenioribus, Illi deinceps prophetis prioribus, Prophetæ priores poſtremis, inter quos omnium no-*

uißimi fuere Zacharias, Haggæus, & Malachias, hi tradiderunt uiris Synagoge magnæ, qui scilicet fuerunt, Ezra cum suo sodalitio; qui, ut Hebræi loquuntur, החזירו עטרה לישנה id est, restituerunt legem pristino nitori; ab illis acceperunt subsequentes sapientes, succedentibus generationibus; atq; istã legis geminã expositionem, qui hodie adhuc apud sapiẽtes suos inueniri gloriantur Iudæi, & alio nomine Cabalam nominant. Estote moram trahentes in iuditio &c. Monent non esse præcipitandam sententiam in iuditio, sed omnia diligenter discutienda esse donec ueritas elucescat & nemini fiat iniuria. Multos item alendos discipulos qui diuinæ legi operam nauent, ne uerus Dei cultus & pietas inter mortales concidat. Per sepem legi faciendã intelligunt traditiones, quibus (aiunt) arceri homines à præuaricatione legis diuinæ. Exempli gratia. Vetitum olim fuit populo Israëlitico ne fœdus inirent cum gentibus, iam ne ad legis huius præuaricationem uenirẽt, statuerunt illorum Rabbini ne uinum quidem bibendum esse cum ethnicis, atq; istiusmodi cõstitutiunculis suis patrocinium quærunt ex isto loco Leuit. 18. Et custodite custodiam meam.

germanam, aut genuinam

שְׁמְעוֹן הַצַּדִּיק הָיָה מִשְּׁיָרֵי כְּנֶסֶת
הַגְּדוֹלָה הוּא הָיָה אֹמֵר עַל שְׁלשָׁה דב
דְּבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד עַל הַתּוֹרָה וְעַל
הָעֲבוֹדָה וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים׃

2. SIMEON iustus, fuit de reliquijs Synagogæ magnæ, is dixit, super tres res mundus consistit, super legem, super cultum, & super retributionem beneficiorum.

Per legem hic intellige studium & cognitionem legis, Per cultum sacrificiorum

crificiorum ritus, ut ea olim in usu erant, uel orationes quas hodie loco sacrificiorũ acceptari credit Iudæorum uulgus, Per retributionem beneficiorum, studium quo se homines mutuis beneficijs afficere certant. Et גמילות חסדים *à* צדקה *id est, iustitia sic distinguunt. Zedaka (inquiunt) fit pauperi. Gemilath Hasadim etiã diuiti fieri potest. Zedaka fit, cum pecuniam, uestes, aut tale quid in pauperem confers: Gemilath Hasadim cum corpore seruis, ubi deest res; Zedaka fit uiuenti; Gemilath Hasadim mortuo. Est autem sensus huius gnomæ, Mundum fœliciter habere & omnia secura, tranquilla, & pacifica esse, ubi scilicet legis studium & cognitio uiget, Cultus dei uerus est in flore, & charitas locum habet apud homines.*

אנטיגנס איש סוכו קבל משמעון ה
הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים
המשמשין את הרב על מנת לקבל
פרס אלא הוו כעבדים המשמשין
את הרב שלא על מנת לקבל פרס ויהי
מורא שמים עליכם ׃

3. ANTIGNVS uir Socheus accepit à Simeone iusto, is dicebat. Ne sitis tanquam serui, qui seruiunt magistro ea cõditione ut recipiant mercedem Sed estote tanquam serui, qui seruiũt magistro, non ea conditione ut recipiant mercedem, sitque timor dei super uos.

2 *Manifesta est hæc sententia quid sibi uelit & conuenit plane cum do=*

ctrina Christiana & apostolorum, Nempe seruiendum esse deo, non mercedis gratia, sed ex amore & timore id quod sapientes hebræorum sic enunciant עבוד מאהבה עבוד מיראה *id est, Cole (deũ) ex amore & cole ex timore. Amorẽ autem uocant, si nõ negligas quod ille fieri præcepit, Timorem cum uitas quod prohibuit. Amorẽ erga illum in nobis merito excitet recordatio conditionis nostræ, quod ab illo solo habemus quod sumus, uiuimus, & mouemur. Timorem, quod est iustißimus iudex, uindex omnis iniquitatis & iniustitiæ.*

יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן
איש ירושלם קבלו מימנו יוסי בן יועזר
איש צרידה אומר יהי ביתך בית ועד
לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם
והוי שותה בצמא את דבריהם ׃

4. IOSE filius Ioezer uir Zeredah, & Iose filius Iochanan uir Hierosolymitanus acceperunt ab eo. Iose filius Ioezer dixit, Sit domus tua domus conciliabuli pro sapientibus, & esto puluerisans te in puluere pedum eorum, atq; bibe cum siti uerba eorum.

Puluerisari ad pedes sapientum hebraismus est, pro eo quod est sedere ad illorum pedes, discipulũ agere, ac diligenter ipsorum dogmata auscultare Olim enim ad pedes docentium consedebant discipuli, unde & Diuus apostolus in actis dicit se educatum ad pedes Gamalielis & accurate institutum fuisse in patria lege. Et Lucæ 10. cap. Maria Christo ad pedes aßidens audiebat sermonem eius. Monet autem hæc sententia commertium & crebram uitæ consuetudinem habendam esse cum sapientibus, in domum recipiendos & inui-

& inuitãdos, non potatores, beluones, & aleatores, sed homines doctos, pios, & sapientes, quorum colloquio & conuersatione melior & doctior euadas, nunquam non audiens quod eruditionem augeat, uitam instituat, mores emendet.

יוסי בן יוחנן איש ירושלם אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו ענים בני ביתך ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו אמרו קל וחמר באשת חבירו מכאן אמרו חכמים כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גרם רעה לעצמו ובוטל מדברי תורה וסופו יורד לגיהנם ׃

5. IOSE filius Iochanan uir Hierosolymitanus dixit, Esto domus tua aperta uersus plateam, sintq; pauperes filij domus tuæ. Neq; multiplices colloquium cum muliere: cum sua uxore dixerũt, quanto minus cum uxore proximi sui. Hinc est quod dixerunt sapientes, omni tempore quo homo multiplicat colloquium cum muliere, ac*cersit malum sibimetipsi, & impeditur à studio legis, tandemq; descendit in Gehennam. *verb. chald. causatur

Tria hic cõmonentur. Primum commendatur hospitalitas in quosuis exercenda, maxime tamẽ in peregrinos: Cui uirtuti olim egregie studebant

Patriarchæ, unde & ob id non sine laudis commemoratione nobis in diuinis literis imitandi proponuntur, in primis Abraham, ut habet epistola ad hebræos cap. 13. Alterū si omnino opus tibi sit pro regēda domo, & procurandis rebus domesticis famulitio, pauperes potius quàm seruos ære cōparatos, in hunc usum adhibendos esse. Raro uel nunquam confabulandum esse cum mulieribus, ad reprimendam libidinē quæ conuersatione & colloquio mulierū accēditur & inflāmatur: urit enim uidendo fœmina (ut poeta inquit), Et blanditiæ illorum, ut Plautus dicit, sunt merus uiscus.

יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַחְיָה וְנִתַּאי הָאַרְבֵּלִי קִבְּלוּ מֵהֶם יְהוֹשֻׁעַ בֶּן פְּרַחְיָה אוֹמֵר עֲשֵׂה לְךָ רַב וּקְנֵה לְךָ חָבֵר וֶהֱוֵי דָן אֶת כָּל הָאָדָם לְכַף זְכוּת ׃

6. IEhoschua filius Perachiæ. Et Nithæus Arbelites acceperunt ab illis, filius Perachię dicebat, Fac tibi præceptorem, & acquire tibi sodalem, estoq́ iudicans omnem hominem ad lancem innocentiæ.

Habet quoq; & hæc Gnome tria, Primū eligendum esse præceptorem siue magistrū quem imiteris & cum quo tua conferas studia, utiliora siquidē esse exercitia communia quam priuata, quum alter alteri materiā cogitandi suppeditet, iudicium acuat, stimulos discēdi ministret, Nemo enim unus omnia unquam uidet, uel tantum quantum duo, uel plures. Et semper quodamodo tenacius inhæret, quod uel ab alijs audimus, uel cum alijs discimus, Id quod hebræi sic exprimunt, אין לימוד האדם מעצמו כלמודו מזולתו מחבירו מעצמו ס״ב הוא אבל למודו מזולתו יתקיים בידו יותר והוא יותר מבואר *Sensus est, Non tantū ualet studiū hominis priuatum, quantū id quod cum alio habet cōmune. Priuatū quidem exercitiū utile est, sed adhuc utilius quod cū alijs tibi extat cōmune, quod tum omnia preßius cōsyderentur, exactius discutiantur*

tiautur memoriæq; uiuatius insculpātur, omniaq; sic fiant planiora & certiora, Secundo monet fidum quærendum esse amicū & sodalem cui tua possis communicare consilia & in cuius sinum tuto effundere liceat, si quid sit quod animum tuum angat & excruciet, habet enim hoc multum solatij, unde Hebræorum sapientes dicunt או חברותא או מיתותא id est, aut societas aut mors, quo uolunt significare carere fido aliquo amico & socio perinde esse atq; mortuum esse. Tertium quod hic admonetur, est, cuiusuis hominis dicta, & facta, semper in meliorē partē interpretanda esse iuxta illud Gremanicū prouerbiū, Der ist Vueiß Vnd Vuol gelert, der alle ding zum bestē kert, Rabbi Maymon tamē, insignis author hebræorum, quiq; ob insignem suam eruditionē qua polluit à Iudæis נשר הגדול id est aquila magna uocatur, uulgatoq; hoc dicto ab illis celebratur ממשה עד משה לא קם כמשה id est, A Mose legis latore non surrexit sicut Moses, postremam huius sententiæ clausulam. Esto iudicans omnem hominem ad lancem innocentiæ, in suo Perusch, ad hunc modum explicat, si quis (inquit) spectatæ probitatis inculpatæq; uitæ homo, cuius innocētia semper omnibus nota fuit, aliqd admiserit, quod accuratius si rimari uelis uitio uerti poßit, quia persona semp bona fuit, in melius nō in deterius hoc ipsum accipiendū esse: E cōtrà, si malus quispiam qui uirtutibus nunquam operam dedit, cuiusq; malitia nemini non cognita est, aliquid perpetrauerit quod boni speciem habeat, & nō nisi magna difficultate uitio dari poßit, quia persona semper mala fuit, in deterius non in melius quod fecit rapiendum esse, atq; tale iudicium de dictis & factis hominum uocat כף זכות.

נתאי הארבלי אמר הרחק משכן רע
ואל תתחבר לרשע ואל תתיאש מן ה
הפורענות :

7. NIthęus Arbelites dicit, E longa te à uicino malo, Nec associes te impio. Neq; à corde dimoueas uindictam (dei ob admissum peccatum.)

Haud obscurum est, quid sibi uelit hæc gnome, Nempe fugiendum esse malum

malum uicinum, Multa enim incommoda & perpetuæ molestiæ à malo & improbo obueniunt uicino, ut inde prouerbium natum sit Propter uicinum malũ semper aliquid mali, Vitandam item malorum hominum consuetudinem Compertum est enim optima ingenia & generosißimos animos corrumpi & in peßimos degenerare mores, malorum cohabitatione: Trahunt enim ut ille inquit, hominem sodalitia, commertia etiam in mores penetrant & perinde quisq; euadit, ut quibus cum uersatur, Postrema clausula à peccandi libidine dehortatur, ne scilicet eò confidentius peccemus, quod uel audimus multorum hominum flagitia ad extremum differri iudicium, uel quod uidemus Deum non ilico atq; deliquerint homines in eos animaduertere. Id quod multis fenestram licentius peccandi aperit, ut habet Ecclesiast. cap. 8. Quin potius semper cogitemus, mox atq; peccauerimus deum omnis iniustitiæ uindicem, ultorem nos habituros, Quòd si fieret, suppreßius prudentiusq; peccabitur.

יְהוּדָה בֶּן טַבְּאַי וְשִׁמְעוֹן בֶּן שָׁטַח קִבְּלוּ
מֵהֶם יְהוּדָה בֶּן טַבְּאַי אוֹמֵר אַל תַּעַשׂ
עַצְמְךָ כְּעוֹרְכֵי הַדַּיָּנִים וּכְשֶׁיִּהְיוּ בַּעֲלֵי
הַדִּין עוֹמְדִין לְפָנֶיךָ יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כִּ
כָּרְשָׁעִים וְכִשֶׁנִּפְטָרִין מִלְּפָנֶיךָ יִהְיוּ
בְעֵינֶיךָ כְּצַדִּיקִים לִכְשֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת
הַדִּין ׃

8. IEHVDAH filius Tabæi, & Simeon filius Schatachęi acceperunt ab eis, Iehudah filius Tabæi dicit. Ne facias temetipsum, sicut Iudices instructorij

Cũq;

Cumq; steterint in conspectu tuo qui iuditio contendunt, erunt in oculis tuis tanquam impij, cum uerò amoti fuerint à conspectu tuo, sint in oculis tuis tanquā innocentes, ob id quod receperūt super se iudiciū

עורכי הדיינים dicebantur qui instruebant homines in causis forensibus quomodo illas corā iudice agere deberēt, quomodo itē ad quæstiones iudicis respondere & aduersarij obiecta diluere possent. Est autem sensus horū uerborum, secundum hebræos. Eum qui iudicem agit debere incoruptum & integrum esse. Sic, ut in nullius partem magis inclinet, nihil ex affectu & fauore agat, ita ut si etiam intelligat alterā partē causam fouere magis iustam, tamen non debet illam instituere, docere & erudire, quo pacto causam suam contrà aduersarium in Iudicio proponat. Quin potius כהשמעת אזנים id est, iuxta auditum aurium (ut hebræus dicit) iudicare, & proferre sententiam debet.

שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר׃

9\. SChimeon filius Schatachei dicit, Multum examina testes, & tamen cautus esto in uerbis tuis: ne fortassis ex illis fallere discant.

Monet hæc sententia crebrius uarijsq; modis, sciscitandos, & examinandos esse testes in aliqua causa, sic tamen moderandas esse interrogationes, ne quid ex illis mentiri, & fallere discant, qua de re extat, proprium caput in Tractatu Thalmudico cui nomen est Masecheth Maccoth.

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה

אוֹמֵר אֱהוֹב אֶת הַמְּלָאכָה וּשְׂנָא אֶת הָרַבָּנוּת וְאַל תִּתְוַדַּע לָרָשׁוּת ׃

10\. SChemaiah & Abtalion acceperũt ab illis, Schemaiah dicit, Dilige opus, & odi magiſterium. Neq; nimium familiaris fias magiſtratui.

Tria habet hæc ſententia. Primum, ad laborem hortatur, non otio & inertia uitam tranſigendam eſſe. Sed ſemper aliquid addiſcendum, & operandum, ut habeas unde uiuas: ne fortè inopia preſſus tandem ad furta & prædas te conuertere cõgaris. Alterum, Non ambiendum eſſe magiſterium quod iſtud non careat etiam ſuis moleſtijs, curis, & periculis, unde & D. Iacobus monet in ſua canonica. Nolite plures magiſtri fieri fratres mei, ſcientes quod magis iudicium ſumpturi ſimus. In multis enim labimur omnes. Poſtremum, Non nimiam familiaritatem habendam eſſe cum potentioribus, & ijs qui in eminentia ſunt conſtituti, quod & hoc non careat periculo ſicut experientia ſepe docuit. Quod teſtatur apud Germanos uulgo iactatum prouerbium, Mit groſſen herren iſt bœß kirſen eſſen.

maius

אַבְטַלְיוֹן אוֹמֵר חֲכָמִים הִזָּהֲרוּ בְּדִבְרֵיכֶם שֶׁמָּא תָחוֹבוּ חוֹבַת גָּלוּת וְתִגְלוּ לִמְקוֹם מַיִם הָרָעִים וְיִשְׁתּוּ הַתַּלְמִידִים הַבָּאִים אַחֲרֵיכֶם וְיָמוּתוּ וְנִמְצָא שֵׁם שָׁמַיִם מִתְחַלֵּל ׃

11\. ABtalion dicit, Cauti eſtote ſapientes in ſermonibus ueſtris, ne fortè peccetis peccatum (quod

meretur

meretur) exilium, & transferamini in locum aquarum malarum, quas bibent discipuli qui uenient post uos, inuenieturq; nomen dei prophanatum.

Per aquas malas, hebræi intelligunt מינות *id est falsam & hereticam doctrinam. Est autem hæc sententia parenesis ad doctos, Concionatores Ludimagistros, & ad omnes qui sibi alios docendi prouinciam desumunt, ut sint cauti in loquendo & docendo, Ne quid temere & incircumspecte uel dicant, effuciant, doceant, aut scribant, Vnde homines peruersi Iudicij qui aranearum more ubiq; uenenum exugunt, pernitiosorum dogmatum materiam, & occasionem accipiant, qua postea et alios inficiant, hinc enim fit, ut recta in Deum fides, uera religio, Deiq; cultus peruertantur, sacrumq; nomen Dei uioletur, quæ certe peccata merentur exilium, populiq; exterminium.*

הלל ושמאי קבלו מהם הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרון אוהב שלום ורודף שלום ואוהב את הבריות ומקרבן לתורה ׃ הוא היה אומר נגד שמא אבד שמיה ודלא מוסיף יסיף ודלא יליף קטלא חיב ׃

12. HIllel & Schameai acceperũt ab illis. Hillel dicit, Esto ex discipulis ipsius Aharon, qui diligebat pacẽ, sectabatᷓ pacẽ, diligebat homines, & applicabat eos ad legem. Idem Hillel dicebat, Qui celebre reddit

nomen suum, quicq; non auget doctrinam interibit. Et qui planè non discit, dignus est ut occidatur. Quicq; proprij commodi gratia seruit sub corona peribit.

Commendatur hic primum, pacis studium, & philantropia, id est, amor erga homines, quo non tantum illos nobis adiungimus, sed potius Deo adducimus, eosq; peccantes in uiam reuocamus. Idq; exemplo Aharonis, quem Iudæi ferunt, hominem fuisse usq; adeò pacis studiosum, ut officiū eius fuerit nunquā non populū iudaicū cuius minister in sacris erat, delinquentē, Deo uictimis perpetuò reconciliare, Dein philantropiæ in tantum studuisse prædicatur, ut data opera se malis adiunxerit, non quod malorum hominū delectaretur consortio, sed ut eos sua consuetudine & alloquio, à malitia & impietate auocaret, quod sæpe factum aiunt, cū mali uiderēt se à tanto uiro non floccipendi, Alterū quod hic discitur est, Non incumbendum legi diuinæ ob uanam nominis gloriam, sed ut inde potius dei uoluntatē addiscas, cui te per omnia attemperes, indies melior euadēs. Tertium perire eum, qui non sedulus uersatur in lege diuina, iuxta illud Christi, Omni habenti dabitur, & abundabit. Qui uerò non habet, etiam quod habet auferetur ab eo &c. Quartum, Eum qui planè non studet legi diuinæ, dignum, ut è medio tollatur & occidatur, id quod hebræorum sapientes alijs uerbis sic enunciāt מי שאינו מרבה בקריאה ויותיה השם ית׳ חבל מי שלא למד כלל ראוי להרג *Postrema clausula monet perire eum, qui abutitur lege dei ad proprium commodum & inanem gloriam. Per coronam enim Heb. sacram legem intelligunt.*

הוּא הָיָה אוֹמֵר אִם אֵין אֲנִי לִי מִי לִי וּכְשֶׁאֲנִי לְעַצְמִי מָה אֲנִי וְאִם לֹא עַכְשָׁיו אֵימָתַי׃

13. Idem Hillel dicebat, Si non ego mihi, quis mihi? Et cum ego mihi metipsi, quid ego? Et si non modo, quando?

Tria continet hoc apophtegma, Primum, quenq; se ipsum debere excitare ad res sanctas, honestas & utiles, Parum enim uel nihil efficiunt aliorum monita si non adsit propria animi uoluntas & promptitudo, Alterum, quod & si in rebus honestis & utilibus promoueris, et quid recte feceris, non tamen inde sequi ut tibi nimiũ placeas, arrogantiusq; de te, & factis tuis sentias, cum quicquid facimus sit imperfectũ, & nihil ex omni parte beatum. Tertium in tempore, hoc est, in iuuentute optimis incumbendum esse. Egre enim & nõ nisi magna molestia & difficultate in senectute addiscimus, quæ in Iuuentute neglexímus. Et certè difficile est asueta, siue bona, siue mala sint relinquere. Nam à teneris asuescere multum. Et multum etiam refert protinus ab incunabulis optimis imbui.

שַׁמַּאי אוֹמֵר עֲשֵׂה תוֹרָתְךָ קֶבַע אֱמוֹר מְעַט וַעֲשֵׂה הַרְבֵּה וֶהֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל הָאָדָם בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת ׃

14. Schamai dicit, Fac legem tuam fixam. Loquere parum, & fac multum, & excipe quemuis hominem placido uultu.

Sententia hæc tria habet, Primum, præcipuum & primarium studium esse debere studium legis, Ita ut certum, fixũ, & præscriptũ tempus habeas, quod sacrarum lectioni impendas, priusq; omnia alia studia intermittenda esse, quam theologicum, ut cui reliquæ artes omnes tanquam ancillæ seruire debeant. Alterum semper plus ualeamus factis quàm dictis, in cuius rei exemplum hebræi adducunt Patriarcham Abrahamum, qui peregrinos hospitio excipiens, dicebat, se illos panis buccella refocillaturum, & interim depromebat Butyrum lac, uitulum paratũ, & placentas ex tribus optimæ similæ satis decoctas, etc. ut habet hystoria biblica. Postremum commendat, humanitatem, benignitatem, et facilitatem, adhibendam omni negotio quod tibi cum proximo intercedit, siue sint hospites excipiẽdi, siue quid

emendum, uendendum, elocandum, mutuandum, uel quodcunq; talé.

רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר עֲשֵׂה לְךָ רַב
וְהִסְתַּלֵּק מִן הַסָּפֵק וְאַל תַּרְבֶּה לְעַשֵּׂר
אוּמָדוֹת ׃

15. RAbbi gamaliel dicit, Fac tibi magiſtrum, & abſtrahe temetipſum á re dubia Nequè aſueſcas ſępius dare decimas per coniecturam.

Senſus eſt nihil temere et proprio arbitrio faciendum in re de qua dubitas num citra periculum conſcientiæ fieri poßit nec ne. Sed adhibendum in conſilium doctum aliquem Rabbinum rerum ſacrarum peritum, qui te poßit docere, quid liceat quid minus. Et maximè ad Iudæos pertinet hæc ſententia, innumeris traditionibus à ſuis Rabbinis adinuentis onuſtos, ne eas facile tranſgrediantur qua de re extat periculiaris liber cui nomen eſt apud illos אסיר והתר *Dein docetur hîc plene et iuſte reddendas eſſe decimas quandoquidem eæ olim in ſubſidium pauperum, et miniſtrorum uerbi à Deo inſtitutæ erant.*

שִׁמְעוֹן בְּנוֹ אוֹמֵר כָּל יָמַי גָּדַלְתִּי בֵּין
הַחֲכָמִים וְלֹא מָצָאתִי לַגּוּת טוֹב מִשְּׁתִיקָה
וְלֹא הַמִּדְרָשׁ הוּא עִקָּר אֶלָּא הַמַּעֲשֶׂה
וְכָל הַמַּרְבֶּה דְבָרִים מֵבִיא חֵטְא ׃

16. SChimeō filius eius dicit, Omnibus diebus meis educatus fui inter ſapientes, & non inueni utilius quippiam corpori, taciturnitate. Neq; ſermo eſt fundamen-

damentum, sed opus. Et qui multiplicat uerba adducit peccatum.

Commendatio est taciturnitatis, & uituperatio loquacitatis, qua de re paßim celebres extant sententiæ cũ apud sacros, tum apud prophanos scriptores, Sapientes hebræorum dicunt מיעוט הדברים ראיה על מעלת האבות *id est, paucitas uerborum argumentum est, dignitatis siue uirtutis qua claruerunt ueteres patriarchæ. Neq; sermo est fundamentum, &c. conuenit cum illo apostolico, Regnum dei non est in sermone, sed in uirtute. Qui multiplicat uerba &c. conuenit cum illo Salomonico in multiloquio raro deest peccatum.*

רבן שמעון בן גמליאל אומר על שלשה דברים העולם קיים על האמת ועל הדין ועל השלום שנאמר אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם׃ Zacha. 8

17. RAbbi Schimeõ filius gamalielis inquit, super tribus rebus mundus consistit, super iudicio, super ueritate, & super pace, sicut dicitur. Veritatem iudicium, & pacem iudicate in portis uestris.

Eadem hæc sententia est cum ea quæ supra à Schimeone iusto dicta refertur. Omnem nempe tranquillitatem & fœlicitatem mundi pendere ab eo ut iuditia non peruertantur, ueritas locum habeat, paciq; ab omnibus studeatur.

רבי

פֶּרֶק שֵׁנִי

CAPVT. II.

רַבִּי אוֹמֵר אֵיזוֹ הִיא דֶּרֶךְ יְשָׁרָה
שֶׁיָּבוֹר לוֹ הָאָדָם כָּל שֶׁהִיא
תִּפְאֶרֶת לְעוֹשֶׂהָ וְתִפְאֶרֶת לוֹ מִן הָאָדָם
וֶהֱוֵי זָהִיר בְּמִצְוָה קַלָּה כְּבַחֲמוּרָה שֶׁאֵין
אַתָּה יוֹדֵעַ מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹת וֶהֱוֵי
מְחַשֵּׁב הֶפְסֵד מִצְוָה כְּנֶגֶד שְׂכָרָהּ וּשְׂכַר
עֲבֵרָה כְּנֶגֶד הֶפְסֵדָהּ וְהִסְתַּכֵּל בִּשְׁלשָׁה
דְבָרִים וְאֵין אַתָּה בָּא לִידֵי עֲבֵרָה דַּע
מַה לְּמַעְלָה מִמְּךָ עַיִן רוֹאָה וְאֹזֶן
שׁוֹמַעַת וְכָל מַעֲשֶׂיךָ בַּסֵּפֶר נִכְתָּבִים ׃

18. RIBBI dicit, Quęnā est uia recta quam eligat sibi homo? omnis uidelicet ea quæ decori est, uersanti in ea: & unde gloria ad illum redit ab hominibus. Æquè cautus esto in seruādo leui aliquo præcepto atq; graui, Siquidem ignoras retributionem mercedis pręceptorum, & confer damnum pręcepti cum mercede eius, & mercedem transgressionis

nis cum damno eius. Tria item diligenter attende & nunquam incides in manus transgressionis. Consydera quid supra te sit. Oculus uidēs, & auris audiens, & quod omnia facta tua in libro adscribuntur.

Tria precipue habet hæc uerborum congeries. Primum optimum semper uitæ genus eligendum esse; unde quis non uituperari, sed laudem potius ab hominibus consequi poßit, quod minirum fiet, si uirtutibus & honestis studijs strenuam operam nauaueris. Alterum, pari studio & diligentia seruanda esse Dei præcepta quæ in spetiem quidem leuia & minutula uidentur, atq; maxima & difficillima. Causam hebræorum sapientes aßignant hanc. Nullibi in diuinis literis expressam mentionem fieri, quænam præcepta ampliora mereantur præmia, quod propterea factum adserunt, quo pari diligentia omnia præcepta minima æquè ut maxima custodiamus, hinc sunt istiusmodi apud hebræos uulgo iactatæ sententiæ העסק. במצוה פטור מן המצוה מבלתי הקטנה בין המצוה אשר הוא מתעסק בה ובין האחרת אשר תעבור ממנה *Id est, Qui uacat alicui præcepto, liber est ab alio præcepto, sic quod non debet difficultatem facere inter præceptum cui modo incumbit, & inter præceptum à quo abstinetur. Item,* אין מעבירין על המצות *Id est, non faciunt transgredi præcepta. Sensus est, Cum contigerit te uacare præcepto alicui non est, ŭt omittas ipsum propter aliud. Quòd si tamen aliquo pacto nosce desyderas, quæ uam præcepta maius præmium mereantur, hoc modo iuxta hebræorum sententiam colligere licebit. Si magna est pœna, quæ præuaricationem præcepti consequitur, magna erit & merces si ipsum non fueris trāsgressus. Exempli gratia: Pœna uiolati Sabbati est lapidatio. Neglectus uerò Pæsach, est exterminium quod, hebraice* כרת *dicitur, cum quispiam præmatura morte á deo è medio tollitur. Iam quia grauior est pœna uiolati Sabbati quam neglecti Pæsach, colligitur ampliorem esse mercedē quæ propter obseruantiam Sabbati quām Pæsach rependitur. Et sic de reliquis collige. Atq; hoc sibi uolunt hæc uerba. Confer damnum præcepti cum mercede eius. Hoc est, si cupis scire quanta sit remuneratio seruati præcepti, cogita quanta sit pena neglecti, & uiolati præcepti, quod si magna est pœna, magna erit & merces. Et quod sequitur, Confer mercedem præuaricationis*

cum damno eius &c. hunc habet sensum, si magna est pœna, quæ manet uiolatum præceptum, magna erit & merces si à uiolando eo tibi temperaueris. utpote, Si non furaberis, Non mechaberis, oblata etiam opportuna occasione, id quod alijs uerbis ab hebræis sic effertur כל היושב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצוה *Id est, omnis qui sedet & non admittit præuaricationem, merces ei datur ac si fecisset præceptum. Porrò gradus pænarū quæ manent transgressores præceptorum negatiuorum hosce ex diuinis literis colligunt & statuunt hebræorum sapientes.* 1. סקילה Lapidatio. 2. שריפה Combustio. 3. הרג Decolatio. 4. חנק Strangulatio. 5. כרת Exterminiū. 6. מיתה בידי שמים Repentina mors. 7. מלקות Verberatio. 8. לאו שאין לוקין עליהן Violatio preceptornm negatiuorum quæ tamen non punitur uer*beribus. Postremū quod hic docetur est, Supremum illud Numen quod sedet super cœlos, & intuetur abyssos, ubiq; & semper nobis præsens esse, omniaq; nostra dicta & facta intueri & animaduertere, de quibus omnibus suo tempore à nobis rationē exiget, quod si cogitent homines, & uigili mente nunquam non uolutarent, minus peccarent, & innocentius uiuerent.*

רַבָּן גַּמְלִיאֵל בְּנוֹ שֶׁל רַבִּי יְהוּדָה
הַנָּשִׂיא אוֹמֵר יָפֶה תַּלְמוּד תּוֹרָה עִם
דֶּרֶךְ אֶרֶץ שֶׁיְּגִיעַת שְׁנֵיהֶם מְשַׁכַּחַת
עָוֹן · וְכָל תּוֹרָה שֶׁאֵין עִמָּהּ מְלָאכָה
סוֹפָהּ בְּטֵלָה וְגוֹרֶרֶת עָוֹן וְכָל הָעוֹסְקִין
עִם הַצִּבּוּר יִהְיוּ עוֹסְקִין עִמָּהֶם לְשֵׁם
שָׁמַיִם שֶׁזְּכוּת אֲבוֹתָם מְסַיְּעָתָם וְצִדְקָתָם
עוֹמֶדֶת לָעַד וְאַתֶּם מַעֲלֶה אֲנִי עֲלֵיכֶם
שָׂכָר הַרְבֵּה בְּאִלּוּ עֲשִׂיתֶם ׃

Rabbi

19 Rabbi Gameliel filius ipsius Rabbi Iehudah principis, dicit, Pulchra est disciplina legis cum artificio aliquo adiuncto, labor enim utriusque obliuisci facit peccati. Omne quocꝫ studium cui non est iunctum aliquod exercitium tandem dissipatur, trahitcꝫ secum iniquitatem. Quicunque item occupati sunt negotijs reipublicæ, debent hoc ipsum facere propter Deum. Quoniam meritum patrum ipsorum patrocinatur ipsis, & iustitia eorum durat in perpetuum. Denicꝫ & ego (Deus) dignos uos iudico multa mercede, perinde ac si fecissetis (præcepta.)

Multiplex usus est huius schematis דרך ארץ apud heb. modo enim eo mors quæ omnes mortales manet significatur, modo ciuilitas siue urbanitas, modo actus uenereus, modo studiũ & labor quærẽdi uictũ, & in hac postrema significatione accipitur in præsentiarũ. Ad uerbũ uerò sonat uia, siue mos terræ, Germ. der Vuelt brauch, oder sit, quod nemo nõ de uictu sollicitus sit nisi qui torpore planè diffluũt & aliorũ labores uorãt. Duo ergo præcipue hic docentur. Primũ, sic instituendum esse studium legis diuinæ, ut interim etiam aliquid agas unde uiuas, ne si nõ habeas unde uiuas, tandem turpiter uictum quæritare cogaris. Alterum, Qui funguntur publicis muneribus, Deum sibi in omnibus unicum scopum proponant, cuius gratia omnia sibi commissa fidelißime exequantur, nihil morati uel uulgi ingratitudinem, uel etiamsi ob publicum bonum, priuatum commodum negligere oporteat, Deum siquidem habebunt remuneratorem. Neq; est quod nos minus idoneos caussemur, Deus enim est qui ingenium, sapientiam, prudentiam, & alia suppeditat, ubi cum ipsius uoluntate ad publica munia subeunda rite uocamur, neq; nos ipsos, uel per uim uel per fraudem ingerimus.

הֱווּ זְהִירִין בָּרָשׁוּת שֶׁאֵין מְקָרְבִין לוֹ לְאָדָם אֶלָּא לְצוֹרֶךְ עַצְמָן נִרְאִין כְּאֹהֲבִין

כְּאוֹהֲבִין בִּשְׁעַת הֲנָאָתָן וְאֵין עוֹמְדִין לוֹ לָאָדָם בִּשְׁעַת דָּחְקוֹ ׃

20. CAuete ab ĳs qui ſunt conſtituti in poteſtate, non enim adiungunt ſibi hominem, niſi cogat aliqua neceſſitas. Tum ſe exhibent tanquam amicos, idq; propter commodum ſuum, nequaquam uerò adſunt homini tempore quo premit illum calamitas.

Monet hæc ſententia cauendum eſſe plebeis à potentioribus, ut illis non nimium fidant, nec multum ipſorum amicitiam ambiant, ſimulant enim ſe eſſe amicos, ubi tuo opus habent auxilio, ſecus uerò, negligunt, contemnunt, atq; etiam in periculo conſtitutum prorſus deſerunt.

רַבִּי אוֹמֵר עֲשֵׂה רְצוֹנוֹ כִּרְצוֹנְךָ כְּדֵי שֶׁיַּעֲשֶׂה רְצוֹנְךָ כִּרְצוֹנוֹ בַּטֵּל רְצוֹנְךָ מִפְּנֵי רְצוֹנוֹ כְּדֵי שֶׁיְּבַטֵּל רְצוֹן אֲחֵרִים מִפְּנֵי רְצוֹנְךָ ׃

21. RIbbi dícit, Fac uoluntatē eius ſicut uoluntatem tuam, ut & ipſe faciat uoluntatē tuam, ſicut uoluntatem ſuam. Diſſipa uoluntatem tuam, propter uoluntatem eius, ut & ipſe diſſipet uoluntatem aliorum propter uoluntatem tuam.

Duo hic docentur, Primum, ut non ſegnes, ſed equè gnaui & ſtrenui ſimus in promouendis rebus diuinis atq; in rebus noſtris eſſe ſolemus. Sic etenim

etenim fiet ut, Deus opt. Max. uota nostra propitius exaudiat, benigniterq́; omnia quæ ab illo pro nostra commoditate neceßitateq́; obtinere desyderamus suppeditet. Alterum, Prauis affectibus atq; cupiditatibus quibus Deus offenditur imperandum esse, sic enim fiet, ut, & ipse aliorum affectus & conatus quibus tibi nocere cupiunt dißipet, & in nihilum redigat.

הִלֵּל אוֹמֵר אַל תִּפְרוֹשׁ מִן הַצִּבּוּר וְאַל
תַּאֲמִין בְּעַצְמְךָ עַד יוֹם מוֹתְךָ וְאַל תָּדִין
אֶת חֲבֵרְךָ עַד שֶׁתַּגִּיעַ לִמְקוֹמוֹ וְאַל
תֹּאמַר דָּבָר שֶׁאִי אֶפְשַׁר לִשְׁמוֹעַ
שֶׁסּוֹפוֹ לְהִשָּׁמַע וְאַל תֹּאמַר כְּשֶׁאֶפָּנֶה
אֶשְׁנֶה שֶׁמָּא לֹא תִפָּנֶה ׃

22. Hillel dicit. Ne segreges te ab ecclesia, neq; credas tibi ipsi, usq; ad diem mortis tuæ. Neq; iudices proximum tuum, donec accesseris ad locum eius. Neq; dicas quippiam ut non possit intelligi, quod tamen possit intelligi. Neq; dicas cum ociosus ero discam: fortassis nunquam otiosus eris.

Quinq; hic monentur. Primum, nõ esse deficiendum ab ecclesia, quandoquidem in ea tantũ, & non extra eam ualent & locum habent promißiones Dei. Sicut enim perit membrum à corpore resecatum, & ouicula à caulis aberrãs in fauces lupi incidit, Sic tandẽ misere pereũt, quotquot ab ecclesia temere desciscunt. Quod sane non inepte significare uoluerunt patres hoc dicto. Extra arcam Noë non est salus. Perstringuntur ergo hic, Sectarij, Apostatæ, desertores, & contemptores ecclesiæ. Alterũ, Neminem ut cunq; doctum

doctum, pium & sapientem sibi nimium debere placere & fidere, cum nemo sit tam absolutus, & ex omni parte beatus qui nō aliquando impingat, cadat, labatur, & erret, sicut etiam diuinæ testantur literæ כי אין אדם אשר לא יחטא *id est, Quoniam non est homo qui non peccet. Ad mortem igitur usq; semper ad meliora enitendum, ante quam nemo se perfectum iudicet, sicut & Ethnicus canit Poeta, Ante obitū nemo supremaq; funera debet, dici beatus. Tertium, monet ne temere iudices, condemnes, plaueq; abijcias illoq; te meliorē statuas quem uideris errantem, & fortè in periculo constitutum uiro forti indignum quippiam designantem, nisi te simili modo tentatum fortiter in bono perstitisse expertus sis. Sumus enim omnes misselli homines, caro & sanguis, & nemo alio uel pilo melior & iustior, nisi quantum aliquem supræmi numinis benigna manus magis suffulcierit. Quare non est ut quid uiribus nostris tribuamus, atq; contrà proximum peccantem insolescamus iuxta illud apostoli. Quid habes quod non accepisti? & iterum. Qui stat uideat ne cadat. Quartum, commendat perspicuitatem in loquendo & tradēdo aliquid. Sunt enim qui data opera rebus per se facilibus difficultatem, & obscuritatem inducunt, quod planè non caret uitio. Postremum, damnat moram & procrastinationem in bonis & honestis studijs. Mora siquidem in omni re ferè damnosa est. Et qui non est hodie (ut ille inquit) cras minus aptus erit.*

הוא היה אומר אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד ולא הביישן למד ולא הקפדן מלמד ולא כל המרבה בסחורה מחכים ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש :

23. NVllus nebulo timet peccatū, Nec idiota est uir pius. Nec qui erubescit discit, Neq; iracundus docet

docet. Necq; qui crebrius ultro citroq; oberrat sapiens fit. Et in loco ubi non sunt uiri, da operam ut præstes uirum.

Per בור *hebræi intelligunt hominem nihili, & ab omni sapientia ac uirtutibus prorsus alienũ. Per* עם הארץ *uerò plebeium, indoctum, illiteratũ & amusum. Ab hoc ergo non multam pietatem, ab illo uerò nullum timorem dei qui homines à peccando abstinet expectandum monet. Nec qui erubescit, &c. Planum est quid sibi uelit. Sunt enim qui stulto quodam pudore semper malunt nescire quàm semel discere, cum tamen scire pulchrum sit & pudendum nil uelle discere. Cauendum ab iracundia maximè ijs qui alios docent, disputant, concionantur, iudicant, ad omnia enim magis idoneus & appositus est qui ira uacat, quod ea obstet animi iuditio, Neq; qui crebrius etcæ. Conuenit ferè cum illo poetico. Cœlum non animum mutant qui trans mare currunt, Hebræi hanc sententiam alijs uerbis sic exprimunt* התורה לא תמצא בבעלי הגאוה והגסות ולא בהולכי ארצות רחוקות *id est, Cognitio legis non inuenitur in hominibus arrogantibus ac superbis, neq; in ijs qui peragrant longinquas terras. Et in loco ubi non sunt uiri, etc. Sensus est, ubi non sunt qui te docere & erudire possunt fac teipsum doceas, quo semper aliquid discas unde doctior & melior euadas.*

אַף הוּא רָאָה גֻּלְגֹּלֶת אַחַת שֶׁצָּפָה עַל פְּנֵי הַמַּיִם וְאָמַר לָהּ עַל דְּאַטֵּפְתְּ אַטְפוּךְ וְסוֹף מְטִיפַיִךְ יְטוּפוּן ׃

4. IDem quoq; Rabbi cum uideret caluariam manãtem in superfitie aquarum, dixit ad eam, quia alios prior perdidisti, perdita es. Et qui te perdiderunt, futurum est ut & ipsi pereant.

Monet

Monet hæc sententia, Malefacta pleruṅq; redundare in caput suorum authorum, & ferè eodem genere mali perire homines, quo ipsi alios perdũt, sic enim fato quodam accidit, ut qua mensura quis alijs metiatur, eadem & alij remetiantur illi, id quod hebræorum sapientes sic enunciant, במדה שאדם מודד בה מודדים לו

הוּה הָיָה אוֹמֵר מַרְבֶּה בָשָׂר מַרְבֶּה רִמָּה ׃

25. IDem dixit, Qui multiplicat carnes multiplicat uermes.

Notat hæc sententia homines uoluptuarios, qui nihil aliud agunt quàm ut cuticulam curent, & uentrem alant, hi cogitent se tandem escam uermibus futuros.

מַרְבֶּה נְכָסִים מַרְבֶּה דְאָגָה ׃

26. QVi multiplicat diuitias, multiplicat curas.

Diuitiæ præseferunt quidem uoluptatem, sed si introspitias habent pericula & amaritudinem, Eutrapeles quidam fuit, qui cum inimicis suis, maximè nocere uellet, diuites eos faciebat, dictitans ita se eos ulcisci, quippe accepturos cum diuitijs ingentem sarcinam curarum.

מַרְבֶּה נָשִׁים מַרְבֶּה כְשָׁפִים ׃

27. QVi multiplicat uxores, multiplicat ueneficas.

Dehortatur à polygamia quandoquidem ea res aliquando maximis uiris fraudi fuit, ut exemplo est Sapientißimus rex Salomon.

מַרְבֶּה

מַרְבֶּה שְׁפָחוֹת מַרְבֶּה זִמָּה · מַרְבֶּה
עֲבָדִים מַרְבֶּה גָזֵל ׃

28. Qui multiplicat ancillas multiplicat scelus, Qui multiplicat seruos, multiplicat rapinam.

Qui alit multas seruas, alit multas meretrices & scorta. Et qui alit multos seruos, alit multos fures, raptores, & bonorũ suorũ suppilatores.

מַרְבֶּה תוֹרָה מַרְבֶּה חַיִּים ׃

29. Qui multiplicat legem, multiplicat uitam.

Monet uitæ prorogationem nec non & omnem fœlicitatẽ quæ appellatione uitæ in diuinis literis uenit, ex eo nobis obtingere, cum in lege domini nos sedulo exerceamus, illamq; uita & moribus exprimamus, quemadmodũ & pulchre canit regius propheta psal. 1.

מַרְבֶּה יְשִׁיבָה מַרְבֶּה חָכְמָה ׃

30. Qui multipicat scolam, multiplicat sapientiam.

ישיבה Hebræi uocant Academiam et locum publicum ubi confluunt studiosi ad discendum. Est ergo sensus. Sapientiam non disci in Tabernis uinarijs, sed in scholis ubi traduntur disciplinæ, et bonæ literæ.

מַרְבֶּה עֵצָה מַרְבֶּה תְבוּנָה ׃

31. Qui multiplicat consilium, multiplicat legem.

Parænesis est, sæpius adeundos et consulendos uiros doctos, sapientes et in sacris rebus exercitatos, sic enim fiet ut quæ tibi dubia sunt, plana fiant: et legis diuinæ cognitionem solidiorem et pleniorem magis atq; magis adipiscaris.

מַרְבֶּה צְדָקָה מַרְבֶּה שָׁלוֹם ׃

32\. Qui multiplicat iuſtitiam, multiplicat pacem.

Pax, id eſt, rerũ fœlicitas et proſperitas, nõ obtinẽtur iniuſtitia et iniquitate ſed iuſtitia et æquitate. hinc enim eſt quod fœliciter habẽt politiæ, & pub. et priuatæ, Poteſt tamẽ iuſtitia hoc in loco etiã pro eleemoſina accipi q̃ heb. צדקה nominãt. Et tunc ſenſus erit, Qui miſericors & liberalis eſt in pauperes nihil non boni (quod ſcriptura per pacẽ intelligit) à Deo obtinebit, iuxta illud Salomonicum Qui miſeretur pauperis, fœneratur domino. & iterum. Oculo liberali benedicetur, hinc nimîrum natum eſt illud dicterium apud Germanos, Almuſen geben armet nicht.

קָנָה שֵׁם טוֹב קָנָה לְעַצְמוֹ ׃

33\. Qui comparat nomen bonum, comparat ſeipſum.

Fuerunt qui malefactis æternam nominis ſui memoriam apud poſteros ſtatuere conati ſunt, Sed res eſt multo præclariſſima non malefactis, ſed benefactis hoc ipſum tentare & efficere, Melius eſt enim nomen bonum (ut Eccleſiaſtes inquit) quàm diuitiæ multæ. Et poeta monet, Omnia ſi perdas famam ſeruare memento.

קָנָה לוֹ דִבְרֵי תוֹרָה קָנָה לוֹ חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא ׃

34\. Qui comparat ſibi uerba legis, comparat ſibi uitam futuri ſeculi.

Verba legis uel ad unguem etiam omnia memoriter tenere, non beat, nã hoc & Sathan ipſe & impij quiq; poſſunt, uerum quod lex iubet et præcipit, facere, uitamq; ad illius normam diligenter cõformare, hoc ipſum uitam cõmeretur æternam. Et דברי תורה uerba legis, hebraiſ. eſt pro rebus quæ in ipſa lege continentur, docentur & præſcribuntur, Siquidem Regnũ Dei nõ eſt in ſermone, ſed in uirtute ut inquit Apoſtolus, Sunt deniq; qui multis laboribus

boribus & sudoribus incertas multisq; modis perituras sectantur diuitias Tu uide ut eiusmodi tibi thesauros congeras, quos tibi ut saluator uerisß. docet in Euangelio, neq; tinea corrũpere, neq; ullus fur eripere potest. Et istud sibi uult præsens sententia.

רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי קִבֵּל מֵהִלֵּל וּמִשַּׁמַּאי
הוּא הָיָה אוֹמֵר אִם לָמַדְתָּ תּוֹרָה הַרְבֵּה
אַל תַּחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמְךָ כִּי לְכָךְ נוֹצַרְתָּ ׃

35. RAbbi Iochanan filius Zaccai, accepit ab Hillel et Schamai, is dixit, Si didicisti multam legẽ, nõ est ut tibi ipsi bonum ad scribas, ad hoc enim creatus es.

Aediti sumus in hunc mundum, non ut otio, torpore, somno, bibendo & commessando omnem ætatem conteramus: sed ut diuinæ legi incumbẽtes, uoluntatem dei cõditoris nostri addiscamus, uitam ad illius nutum gloriamq; nominis ipsius probe instituamus, proximoq; seruiamus. Quòd si rectè & ut decet facimus, non est tamen ut de nobis arrogantius sentiamus & multa nobis deberi clamitemus. Id enim demum fecimus, quod omnes mortales & humana & diuina lege facere tenentur, Conuenit plane hæc sententia cum illo dicto Christi. Cum feceritis omnia, quæ præcepta sunt uobis, dicite Serui inutiles sumus, quod debuimus facere fecimus.

חֲמִשָּׁה תַּלְמִידִים הָיוּ לוֹ לְרַבָּן יוֹחָנָן
בֶּן זַכַּאי וְאֵלּוּ הֵן רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן
הוֹרְקָנוֹס · רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה · וְרַבִּי
יוֹסֵי הַכֹּהֵן · וְרַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן נְתַנְאֵל ׃
וְרַבִּי

וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ · הוּא הָיָה מוֹנֶה
שִׁבְחָן אֱלִיעֶזֶר בֶּן הוֹרְקְנוֹס בּוֹר סִיד
שֶׁאֵינוֹ מְאַבֵּד טִפָּה · יְהוֹשֻׁעַ בֶּן חֲנַנְיָה
אַשְׁרֵי יוֹלַדְתּוֹ · יוֹסֵי הַכֹּהֵן חָסִיד ·
שִׁמְעוֹן בֶּן נְתַנְאֵל יְרֵא חֵטְא · אֶלְעָזָר
בֶּן עֲרָךְ כְּמַעְיָן הַמִּתְגַּבֵּר ׃

36. QVinq; discipuli fuerūt ipsi Rabbino Iochanā, scilicet, Rabbi Eliezar filius Hircani, & Rabbi Iehoschuah filius Chananiæ, & Rabbi Iose sacerdos, & Rabbi Schimeon filius Nethaneël, & Rabbi Eleazar filius Arach, horum laudem sic cōtulit. Eliazar filius Hircani, cisterna est calce linita, quę nec guttulam perdit. Iehoschuah filius Chananiæ, beata genetrix eius, Iose sacerdos pius est, Schimeon filius Nethaneëlis timet peccatum, Eleazar filius Arach, est tanquam fons, qui scaturiendo magis, atq; magis inualescit.

Commendatur Rabbi Iochanan à diligentia quam adhibuit in dignoscendis ac iudicandis ingenijs suorum discipulorum, habet enim hoc certè plurimum momenti in instituēdis pueris, aliàs enim sæpe frustra laboratur oleumq; et opera ut in prouerbio est luditur, Ab hac uirtute inter Ethnicos philosophos inprimis prædicatur Pythagoras, qui nullum in disciplinam suam recipiebat, nisi quem antea ut Græcus dicit phisiognomonei, id est, per naturæ quædam indicia, num ad literas idoneus esset nec ne, pensiculasset, et cognouisset, Obseruauit ergo Rabbi Iochanan hæc in. 5. discipulis suis in

Eliezero

Eliezero fœlicem et tenacē memoriā, qua, audita fideliter retinuit, reperias enim qui multa cito et facile memoria complectatur, sed quæ nō diu retineat, subitoq; emittat. in Iehoschuah morum comitatem et integritatem, ad quod nimirum multum ualuit, materna æducatio unde et hic beata dicitur. In Iose pietatem et benignitatem qua ad benefaciendum omnibus expositus fuit. In Schimeone, religionē, quod fuerit timēs dei, in Eleazara, progressum quem fecit in literis et bonis uirtutibus. inuenies enim qui breui tempore in studijs magnū faciat profectū, sed qui tandē torpescat, gradum sistat, nec ulterius progrediatur, talis autem non fuit Rabbi Eleazar unde aßimilatur fonti perpetuo scaturenti.

הוּא הָיָה אוֹמֵר אִם יִהְיוּ כָּל־חַכְמֵי
יִשְׂרָאֵל בְּכַף מֹאזְנַיִם וֶאֱלִיעֶזֶר בֶּן
הוֹרְקְנוֹס בְּכַף שְׁנִיָּה מַכְרִיעַ אֶת כֻּלָּם ׃
אַבָּא שָׁאוּל אוֹמֵר מִשְּׁמוֹ אִם יִהְיוּ כָּל
חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בְּכַף מֹאזְנַיִם וֶאֱלִיעֶזֶר
בֶּן הוֹרְקְנוֹס עִמָּהֶם וְאֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ
בְּכַף שְׁנִיָּה מַכְרִיעַ אֶת כֻּלָּם ׃

IDem quoq; dixit, si fuerint omnes sapientes Israël in lance stateræ. Et Rabbi Eliezar filius Hircani in lance altera, superabit omnes. Abba schaul dixit nomine ipsius Rabbi Iochanā, si fuerint omnes sapientes Israël in lance stateræ, Rabbiq; Eliezar filius Hircani cum illis extiterit, atq; Rabbi Eleazar filius Arach extiterit in lāce altera, omnes superabit.

אֲמַר לָהֶם צְאוּ וּרְאוּ אֵיזוֹ הִיא דֶּרֶךְ טוֹבָה שֶׁיִּדְבַּק בָּהּ הָאָדָם רִבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר עַיִן טוֹבָה · רִבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר חָבֵר טוֹב רִבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר שָׁכֵן טוֹב · רִבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר הָרוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד · רִבִּי אֶלְעָזָר אוֹמֵר לֵב טוֹב · אָמַר לָהֶם רֹאֶה אֲנִי אֶת דִּבְרֵי רִבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ שֶׁבִּכְלַל דְּבָרָיו דִּבְרֵיכֶם׃

38. IDem Rabbi Iochanan, dixit ad diſcipulos ſuos, Exite & uidete, quænam ſit uia bona, cui adherere debeat homo? Reſpōdit ei Ribbi Eliezer, Oculus bonus. Rab. Iehoſchuah, Socius bonus. Rab. Ioſe, Vicinus bonus. Rabbi Schimeon dixit, Qui prẹuidet futurum. Rabbi Eleazar, Cor bonum. quibus reſpōdit (Rabbi Iochanan) uideo ego uerba Rabbi Eleazar in ſe ſummatim complecti uerba ueſtra.

Certamen proponitur in quo alius alium ſententia magis congruente ſincere contendat. Per oculum bonum, Maymon intelligit hominem ſua ſorte contentum. Et talis rectè diues dicitur, non qui multa poßidet cupiendiq; nullum finem facit. Vnde & Apoſtolus dicit, Magnum quæſtum eſſe pietatem cum animo ſua ſorte contento. Socius commodus, fidus & certus amicus, res ſane eſt plena ſolatij utpote cuius conſuetudine cum in proſperis tum in aduerſis rebus frui poßis. Ea nimirum & cauſa eſt, cur & Summus ille opifex, protoplaſtum ſolum eſſe noluit, ſed dixit לא טוב היות האדם לבדו אעשה לו עזר כנגדו *id eſt, non eſt bonum hominem eſſe ſolum faciam*

faciam ei adiutorium ſimile illi, & quod ſit iugiter proximè penes illum tanquam uicarium auxilium. Huc reſpexit & Eccleſiaſt. cap. 4. טובים השנים מן האחד אשר יש להם שכר טוב בעמלם : כי אם יפלו האחד יקים את חבירו ואי לו האחד שיפול ואין שני להקימו : *id eſt, Meliorem conditionem habent duo quàm unus, quippe qui habent mercedem bonam in labore ſuo. Nam ſi ceciderint, unus eriget ſocium ſuum. Et uæ ei qui unicus eſt, ſi enim ceciderit, nõ adeſt ſecundus qui erigat eũ, &c. Quanta præterea cõmoditas ſit cõmodus uicinus cotidiana ipſa docet experientia. Qua de re elegantiſs. extant carmina apud Heſiodũ in opere cui titulus opera & dies.*

Si qua domi inciderit tibi res, tunc ilico amiſſis.
Adſunt uicini Zonis. cinguntur at ipſi
Affines. noxa eſt, uicinus ut improbus ingens,
Contrà ita maxima commoditas, ſi commodus adſit.
Deeſt honor huic, bona quem uicinia deficit, at nec
Intereat bos, ni uicinus ubi improbus adſit.

Et apud Plutarchum Themiſtocles, cum prædium quoddam uenditurus eſſet, hoc quoq; præconem addere iuſſit, quod uicinos etiam haberet bonos, quaſi uicini commendatione futurum eſſet longe uendibilius. Iudæus item cum inimico ſuo diriſſima imprecatur optat, ut ei contingat malus uicinus. Quartus cõmendat prudentiã quam hebræi intelligunt per הנולד *quod ad uerbum ſonat id quod natum eſt, dum ſcilicet quis ex præteritis & præſentibus futura colligit, id quod eſt uerè prudentis. Iſtuc enim eſt ſapere (ut inquit comicus) non quod ante pedes modo eſt uidere, ſed etiam illa quæ futura ſunt proſpicere. Ex præteritis ſcilicet bene ſecusúe geſtis conſilium capere quo pacto futuris occurras. Atq; hoc olim gentiliũ antiquitas imagine Iani Dei quem bifrontem pingebat lepide ſignificabat, quod oporteat prudentem, à fronte & à tergo (ut Homerus inquit) oculos habere, Huc facit etiam illud Salomonicũ* אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום *id eſt, Ne glorieris pro die caſtrino, quia neſcis quid pariat dies. Et R. D. K. in radicibus ſcribit* ולפי שהזמן מוליד המקרים נקראו קורות הזמן ילד *id eſt, quia tẽpus gignit (id eſt, producit ſeu adfert euenta, id eſt, uarios caſus quos heb. alio nomine &* מקרים *accidentia nominant) ob id euenta ueniunt appellatione* ילד *quod parere ſignificat, Poſtremã ſententiã nempe Eleazaris præ*

ceteris

cæteris approbata fuit Rabbi Iochanan præceptori suo, quod scilicet animaduertit in eũ qui bono, syncero, & candido est corde, omnia quæ cæteri dixerant competere, qui enim integro est corde, sua sorte contentatur, bonus est socius, id est, nemini cupit esse noxius, commodus item est uicinus neq; etiam ullum fallere conatur.

אֲמַר לָהֶם צְאוּ וּרְאוּ אֵיזוֹ הִיא דֶּרֶךְ
רָעָה שֶׁיִּתְרַחֵק מִמֶּנָּה הָאָדָם רַבִּי
אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר עַיִן רָעָה · רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ
אוֹמֵר חָבֵר רָע · רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר שָׁכֵן
רָע · רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר הַלֹּוֶה וְאֵינוֹ
מְשַׁלֵּם אֶחָד לֹוֶה מִן הָאָדָם כְּאִלּוּ לֹוֶה
מִן הַמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר לֹוֶה רָשָׁע וְלֹא
יְשַׁלֵּם צַדִּיק חוֹנֵן וְנוֹתֵן · רַבִּי אֶלְעָזָר
אוֹמֵר לֵב רָע · אָמַר לָהֶם רוֹאֶה אֲנִי
אֶת דִּבְרֵי רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ שֶׁבִּכְלַל
דְּבָרָיו דִּבְרֵיכֶם ׃

39. IDem (Rabbi Iochanan) dixit ad eos. Exite & uidete. Quænam est uia à qua se alienet homo? Rabbi Eliezer dixit, Oculus malus. Rabbi Iehoscuah, Socius malus. 40. Rabbi Iose inquit, uicinus malus. Rabbi Schimeon dicit, qui mutuũ accipit, & non restituit. Qui enim mutuum accipit ab homine, perinde est ac si à

ſe à Deo accipiat, ſecundum illud quod dicitur, Iuſtus miſeretur & tribuit. Rabbi Eleazar dicit, Cor malũ. dicit ad eos, uideo ego uerba Rabbi Eleazar filij Arach, in ſe tãquam in ſumma complecti uerba ueſtra. Pſal.37.

Omnia antitheſes ſunt priorum, quare non egent explicatione, Niſi quod illud. Qui mutuum accipit, &c. opponitur huic, Qui proſpicit quod futurum eſt. hoc uidelicet ſenſu, ſecundum expoſitionem hebræorum. Qui mutuum acceptum non ſoluit, ſeipſum fallit, ſibi ipſi nocet, efficitur enim ut deceptus non uelit ei porrò mutuo dare, atq; ita non ſatis prudens eſt qui mutuo accepit. Dein, illud pſalmographi: Iuſtus miſeretur & tribuit, referunt ad deum. Nempe quod ipſe ſit qui rependat illi qui ipſius nomine mutuum dederit poſtulanti, ſecundum illud Salomonis, Qui miſeretur pauperis fœneratur Domino. Pſal.37. Prouerb.19.

הֵם אָמְרוּ שְׁלֹשָׁה דְבָרִים · רַבִּי אֱלִיעֶזֶר
אוֹמֵר יְהִי כְבוֹד חֲבֵירְךָ חָבִיב עָלֶיךָ
כְּשֶׁלָּךְ וְאַל תְּהִי נוֹחַ לִכְעוֹס וְשׁוּב יוֹם
אֶחָד לִפְנֵי מִיתָתְךָ וֶהֱוֵי מִתְחַמֵּם כְּנֶגֶד
אוּרָן שֶׁל חֲכָמִים וֶהֱוֵי זָהִיר מִגַּחַלְתָּן
שֶׁלֹּא תִכָּוֶה שֶׁנְּשִׁיכָתָן נְשִׁיכַת שׁוּעָל
וַעֲקִיצָתָן עֲקִיצַת עַקְרָב וּלְחִישָׁתָן לְחִישַׁ
שָׂרָף וְאֵת כָּל דִּבְרֵיהֶם כְּגַחֲלֵי אֵשׁ ׃

IPſi dixerunt tres ſententias, Rabbi Eliezer dicit. Eſto gloria ſodalis tui chara tibi perinde tua, Neq; ſis

ſis facilis ad iraſcendum, atque reſipiſce die uno ante mortem tuam, Eſtoq; calefaciens te, ad ignem ſapientum. Interim tamen caueas tibi à prunis eorum, ne aduraris, nam morſus illorum eſt ueluti morſus uulpeculæ, & compunctio eorum eſt quaſi compunctio ſcorpij, & ſibilatio ſerpentis igniti, omniaq; uerba eorum ſunt, quaſi carbones ignis.

Prior ſententia monet, ut non minus pro gloria certemus proximi, atq; pro noſtra, debemus enim proximum in omnibus diligere ut nos ipſos, Altera, dehortatur ab iracundia, multa enim hinc proueniunt incommoda & corporis & animi, mirè enim deturpat ira corpus hominis iuxta illud poetæ, Ora tument ira, nigras cum ſanguinæ uenæ. Lumina gorgoneo ſæuius ore micant. Et animus certè iratus nihil rectè facit, eſt enim peßimus author rerum gerendarum, multaq; fiunt ab iratis, quæ infecta uolunt ſæpißime ſed fruſtra. Eſt igitur raro uel nunquam iraſcendum, niſi ubi res grauis expoſtulat, Sicut enim facile & nimium iraſci, intolerabile eſt, ita plane nunquam iraſci laudabile non eſt. Iraſcitur enim iuſtus (inquit Auguſtinus) peccatis palearum, id eſt, malorum ſed non odit. Atq; reſipiſce die uno, &c. exhortatio eſt ad reſipiſcentiam uitæq; æmendationem, quæ nimirum facilelocum apud nos inueniret, ſi ſemel rectè & ſerio animo conciperemus preßiusq; conſyderaremus uitæ noſtræ & breuitatem & incertitudinem, quodq; poſt mortem ſtatim rapimur ad tribunal Chriſti, redditurí rationem omniũ noſtrorum dictorum & factorum, cuius ſane nos ſubinde commonefacit ſcriptura. Eccleſi. cap. 11. שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט *Id eſt. Letare Iuuenis in iuuentute tua, & cordi tuo bene ſit in diebus adoleſcentiæ tuæ, ambula in uijs cordis tui, atq; in intuitu oculorum tuorum, & ſcito quod propter omnia iſta adducet te Deus in iudicium, Idem in fine cap. 12.* סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור כי זה כל האדם : כי את כל מעשה האלהים יביא במשפט על כל אם טוב אם רע *Id eſt. Finis uniuerſæ rei auditus eſt (à te) Deum ergo time & præcepta eius cuſtodi, ſiquidem hoc omnis*

omnis homo (facere debet) Nam omne opus adducet Deus in iudicium, unà cum omni secreto, siue bonum sit siue malum, Vult ergo hæc sententia uitæ correctionem non ad extremum usq; differendam esse, sed in tempore meditandam resipiscentiam. Totumq; uitæ humanæ curriculum quasi unum tantum diem reputandum esse, siquidem morte nihil certius, hora autem mortis nihil incertius, quod dictum utinam ut linguis, ita & pectoribus hominum insideret, & cui dubium? quin plus esset honestatis & minus improbitatis huc facit & illud poeticum, Omnem crede diem tibi diluxisse supremum. Postremum, monet sic conuersandum commorandumq; esse sapientibus, ut interim diligenter caueas, ne qua re illos offendas, nam sicut ægre curatur morsus uulpeculæ & Scorpij compunctio, neq; uocem incantantis audit Serpens ignitus, ita difficile erit tibi ubi illi à te læsi te mordere & odire cæperint, cum illis redire in gratiam, utcunq; eos blandis uerbis reconciliare tibi conatus fueris.

רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר עַיִן הָרַע וְיֵצֶר הָרַע וְשִׂנְאַת הַבְּרִיּוֹת מוֹצִיאִין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם ׃

41. Rbbi Iehoschuah dicit. Oculus malus, & concupiscentia mala, & odium in homines, eripiūt hominem è mundo.

Sensus est. Auaritia, impura libido, & Mysantropia, causæ sunt morborū et prematuræ mortis. Auarus enim (quē heb. intelligūt per oculū malum, sicut per oculum bonum, hominem sua sorte contentum) nimia habēdi cupiditate, ppetuisq; curis animū defatigat, & enecat. Nimia libido usasq; ueneris immoderatus, succū & uires corporis exhaurit, corpusq; plane debilitat. Solitudo melancholiā parit, quæ tandē hominē si præualet, ad insaniā redigit. Heb. statuūt duplicē cōcupiscentiā, bonā et, malā, bonā uocāt יצר טוב malā uerò יצר הרע cui nomē à fingēdo seu formando indiderūt, nā יצר heb. fingere seu formare significat, est enim uerè mirabilis artifex et uictor praua illa animi affectio, sicut enim figulus ex luto uaria pducit effingitq; uasa

admirationi, sed ut Deo nos approbemus Sic etenim fiet, ut & ille in die illo, quo unicuiq; reddet secundum opera sua, largißime omnia nobis, idq; cum ingenti nostra gloria, coram uniuersis sanctis sit repensurus, cum interim illi qui gloriam mundi ambiuere, nullam reliquam gratiam apud Deum sint habituri.

רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר הֱוֵי זָהִיר בִּקְרִיאַת שְׁמַע וּבִתְפִלָּה וּכְשֶׁאַתָּה מִתְפַּלֵּל אַל תַּעַשׂ תְּפִלָּתְךָ קֶבַע אֶלָּא בְּרַחֲמִים וְתַחֲנוּנִים לִפְנֵי הַמָּקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר כִּי אֵל חַנּוּן וְרַחוּם הוּא אֶרֶךְ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנִחָם עַל הָרָעָה וְאַל תְּהִי רָשָׁע בִּפְנֵי עַצְמְךָ׃

Rabbi Schimeon dicit, Esto cautus in Kriath Schma, et oratione, Neq; facias orationẽ tuã fixã sed pro gratia Dei impetrãda supplex oraueris corã Deo, secundum illud quod dicitur. Quia Deus clemẽs, & misericors est, longanimis, & multæ pietatis, & penitudine ducitur super malo, &c. Neq; sis impius coram te metipso. Ioelis 2.

קריאת שמע Oratio est, desumpta ex sexto cap. Deut. incipiens ab isto loco, Audi Israël, Dominus Deus noster, Dominus unus est &c. usq; & in portis tuis. Abutuntur autem Iudæi his sacris uerbis, haud secus quam aliqui Christiani initio Euangelij secundum Iohannem, qui sese satis tutos exi-

 stimant

ſtinant, ſi ſacra uerba in ſcheda circumferant, quantumuis interim ſceleratam uiuant uitã, Iudæi itaq; mane & ueſpere, cum magna religione hæc legũt uerba, hac ſcilicet ratione ut ipſi ſcribũt, כדי להבריח את המזיקים *id eſt, ut fugent quæq; nociua. Eaq; uerba ſic recitant, ut ne oculus quidẽ nutibus moueatur, aut labia ſibilo atq; digiti ocioſe uagentur, Cum literã Daleth in dictione* אחד *proferunt, tardant nonnihil in eius prolatione, quia dicunt per eam ſignificari imperiũ diuinũ quod ille in quatuor mũdi habet plagis. Caueт etiã Iudæus ne in loco ſtercoroſo, aut lotio inquinato hanc legat ſcripturam, ſed ad minus elõgat ſe hinc quatuor cubitorũ ſpatio. Quòd ſi operculũ ponat ſuper immundũ iſtum locũ licebit iam in eo loco proferre memoratã lectionẽ. Idẽ ſentiendũ ſi ueſtem gerat inquinatã. Hæc habet D. S. Monſt. in 6. ca. Deut. qua de re ſi plura noſce cupis, legas libellũ in quo continentur omnia Iudæorũ præcepta affirmat: & negat: necnon & librum hebraicũ cui titulus eſt* ארחות חיים. *Neq; facias orationẽ tuã fixam. Senſus eſt, nos non debere ſtatuere quid nobis debeat deus, uel quod teneatur nobis hoc uel illud dare, propter multam orationẽ noſtrã, ſicut faciũt iuſtitiarij, uerũ noſtrũ eſt orare ut nobis det pium animũ, ut poßimus uoluntatẽ eius facere in terris. Et ut nobis per miſericordiã ſuã remittat quod cõtra illũ peccamus, quod ubi fiet de alijs nobis neceſſarijs non ſimus ſolliciti, omnia enim affatim etiã nobis incogitantibus ſuppeditabit. Poſtrema clauſula monet. Neminẽ ſeipſum tam impium ſtatuere debere, quin cogitet ſe ad meliorẽ frugem poſſe reuocari, qui enim ſe tam malũ ſtatuit, ut de fructu conuerſionis ſuæ dubitet, ſi biq; peccata ſua dimitti non poßi credat, fit deterior deſperando, quaſi nihil ipſi melius ſit quam ut malus remaneat, atq; talium certè affectus præceps fertur ad quoduis flagitium, uidentur ergo duo hic potißimum doceri. Alterum ne tibi ob tua merita nimium tribuas & placeas. Alterum, ne tibi ob peccata nimium diſpliceas, deſperando ſcilicet de miſericordia dei.*

רבי אלעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה מה שתשיב לאפיקורוס ודע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל מלאכתך

מלאכתך שישלם לך שכר פעלתך ׃

44. RAbbi Eleazar dicit, da operam ad discendam legem, ut habeas quod respondeas Epicureo. Et consydera coram quo tu labores, quis item sit Dominus operis tui, qui tibi repēdet mercedē pro opere tuo

Non satis est, simpliciter scripturis credere, et de his quæ è uerbo domini credenda proponuntur non dubitare, sed sic te in sacris literis exerceas, ut fidem tuam contra incredulos, maximè hereticos, tueri, falsaq; illorum dogmata refellere poßis. Dictum est hoc maximè indoctis, & ignauis concionatoribus, qui licet ipsi de fide scripturarum non dubitent, interim tamen in illis nō eo studio uersantur, ut pestiferis spirituum impostorum doctrinis, quibus imperitam nō nunquā plebeculā pernicioß. inficiunt, in tempore occurrere poßent. Certè iuxta Apostolicam admonitionem, non satis est Episcopum inculpate uitæ esse, sed interim oportet etiam tenacem esse eius, qui secundum doctrinam est fidelis sermonis, ut potens sit etiam exhortari per doctrinā sanā, & contradicentes cōuincere. Rectè ergo scribit D. Hiero. ad Paulinum tomo. 4. Sancta quippe rusticitas solum sibi prodest, & quantum ædificat ex uitæ merito Ecclesiā Christi, tantū nocet si destruentibus nō resistat. Altera sententiæ pars monet, quod si multum contendas pro ueritate promouēda & tuenda, parum autem efficias apud mundum, præsertim homines sectarios, Epicureos, & uoluptuarios, nō propterea animū abijcias & cœpto desistas, sed laudē & præmium ab eo potius expectes, à quo omnes prophetæ, Apostoli, & Christus ipse expectarunt.

רבי שמעון אומר היום קצר והמלאכה מרבה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דחק ׃

RIbbi Schimeon dicit, Dies breuis (est) & opus multum, & operarij pigri, & merces multa, & pater familias urget.

Propo-

Proponit hæc ſententia quæ nobis merito ſomnolentiam & ignauiam excutiant: tempeſtiuamq; diligentiã rebus utilibus, honeſtis & ſacris adhibendam incutiant. Primum, cõſideratio breuitatis uitæ humanæ, quæ ſi diuturna eſt uix excedit ſeptuageſimũ aut octogeſimũ annũ, quibus ſi quidamplius accedit, eſt, ut regius canit propheta עמל ואון *merus labor & moleſtia. Nõ eſt ergo ut in multos annos de quibus planè incertus es differas. Alterũ: multa ſunt diſcenda, ad quæ planè opus eſſet nobis ſpatio multorũ annorum, ſed quia hoc nobis negatũ eſt, diligenti iugi & aſsidua lectione reſarciamus quod nobis temporis breuitas adimit. Theophraſtus naturã accuſaſſe fertur quod homini tam breuẽ uitã conceſſerit, qui ad cognoſcẽdas tam multas res multis indigeret annis. Tertiũ, quod ſi uitã otio et ignauia traduxerimus, nõ eſt ut expectemus multã mercedẽ à Deo qui non deſides, ſed ſtrenue laborãtes coronat. Poſtremò rectè agendi ſtimulos nobis addant, cœleſtis patris familias promiſsiones, quibus rectè agentibus uitam perennem pollicetur, ſecus uerò æternam mortem.*

הוא היה אומר לא עליך המלאכה
לגמור ולא אתה בן חורין לבטל הימנה.
אם למדת תורה הרבה נותנין לך
שכר הרבה ונאמן הוא בעל מלאכתך
שישלם לך שכר פעלתך ודע מתן
שכרן של צדיקים לעתיד לבא ׃

46. IDem (Rabbi Schimeon) dixit. Non teneris opus perficere, Neq; ſic liber es ut prorſus abſtineas ab eo. Si didiceris multam legẽ, dabũt tibi multam mercedem. Fidelis enim eſt Dominus laboris tui, qui reddet tibi prẽmium laboris tui. Et ſcias quod merces iuſtorum eſt in futuro ſeculo.

Per מלאכה *heb. intelligunt ſtudium legis diuinæ. Et* בן חורין *ad uerbũ ſonat filius nobilium, & uſurpatur pro homine ingenuo et libero. Eſtq; ſenſus ut Iudæi exponunt, hominem non teneri ut totam legem ediſcat, neq; ut ab illa pœnitus abſtineat, ſed preſtet quantum poteſt. Sicut ille dicit. Eſt aliquó prodire tenus ſi non datur ultra. Hoc tamen ſciat, quod ſi multum in diſcenda lege ſudauerit, multum & præmij à Deo reportabit, non quidem in præſenti, ſed in futuro ſeculo.*

CAPVT TERTIVM.

עקביא בן מהללאל אומר
הסתכל בשלשה
דברים ואין אתה בא לידי עבירה דע
מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי
אתה עתיד לתן דין וחשבון מאין באת
מטפה סרוחה ולאן אתה הולך למקום
עפר רמה ותולעה ולפני מי אתה עתיד
ליתן דין וחשבון לפני מלך מלכי
המלכים הקדוש ברוך הוא:

AKABIA filius Mahalaliel dicit. Conſidera tres res, & non uenies in manus tranſgreſſionis. Cognoſce unde ueneris, & quō tandem ſis abiturus, coram quo etiam oportebit te tãdem iu-

dicium & rationem dare. Vnde uenisti? ex guttula sordida, Quo tandem abis? ad locum pulueris & uermium. Et coram quo futurum est ut rationẽ reddas? coram rege qui rex est omnium regum, qui scilicet est Sanctus Deus benedictus.

Rabbi Maijmon hanc sententiam sic explicat. Consideratio ortus nostri causa est humilitatis, Quod enim ex impurißimo luto, imò leuißimo puluere facti sumus, merito apud nos omnem elationem, superbiam, atq; ferotiã premat, quodq; omnes ex eadem massa conditi sumus, moneat ne alter alterum contemnat. Dein cõsideratio mortis, extremiq; iuditij, faciat ut facilè mundum cum sua pompa floccipendamus. Consideratio magnitudinis præceptorũ efficit, ut sis attentus ad audiendũ, hæc tria inquit Maijmon si cuicontingunt, puta humilitas, contemptus mundi, & præceptorum dei obseruantia, hominem à peccando præseruant.

רַבִּי חֲנִינָה סְגַן הַכֹּהֲנִים אוֹמֵר הֱוֵי מִתְפַּלֵּל בִּשְׁלוֹמָהּ שֶׁל מַלְכו׳ שֶׁאִלְמָלֵא מוֹרָאָהּ אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ חַיִּים בְּלָעוֹ׃

48. RIbbi Hananiah Pontifex sacerdotum dicit, Ora pro pace regni, nisi enim metus esset (magistratus) alter alterum uiuum deuoraret.

Orandum est pro regibus, principibus, & magistratib. quod illis tam nõ carere poßumus, quam non carere poßumus cibo & potu, nisi enim esset metus magistratus, omnia rapinis & latrocinijs replerentur, nihilq; undiq; tutum esset, conuenit sane hæc sententia cum diuinis literis., nempe cum his
Hiere. 29. *quæ propheta Hieremias ad populũ suũ qui apud Idololatras in Babylone captiuus tenebatur scribit (sic inquiens) Et querite pacẽ ciuitatis in quã migrare feci uos illuc & orate pro ea ad Dñm, quia in pace eius erit pax uestra &c. Itẽ cum doctrina apostoli. 1. Timoth. 2. ubi iubet orationẽ fieri pro regibus & omnibus in eminẽtia constitutis, causam mox addit ut placidã et*

quietam

quietã uitã degamus cũ omni pietate et honestate. Videmus enim turbis, seditionibus, ac bellis, labefactari omnia honesta studia, mores corũpi, perire honestatẽ, solui fidẽ et pudititiã, breuiter arma (ut ille inqt) nõ seruãt modũ.

רַבִּי חֲנַנְיָה בֶּן תְּרַדְיוֹן אוֹמֵר שְׁנַיִם
שֶׁיּוֹשְׁבִין וְאֵין בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה הֲרֵי
זֶה מוֹשַׁב לֵצִים שֶׁנֶּאֱמַר וּבְמוֹשַׁב לֵצִים תילים א׳
לֹא יָשָׁב ׃ אֲבָל שְׁנַיִם שֶׁיּוֹשְׁבִין וְיֵשׁ
בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה שְׁכִינָה שְׁרוּיָה
בֵּינֵיהֶם שֶׁנֶּאֱמַר אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי יְיָ אִישׁ
אֶל רֵעֵהוּ וַיַּקְשֵׁב יְיָ וַיִּשְׁמַע וַיִּכָּתֵב סֵפֶר מלאכי ד׳
זִכָּרוֹן לְפָנָיו לְיִרְאֵי יְיָ וּלְחוֹשְׁבֵי שְׁמוֹ
אֵין לִי אֶלָּא שְׁנַיִם ׃ מִנַּיִן שֶׁאֲפִילוּ אֶחָד
שֶׁיּוֹשֵׁב וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ
הוּא קוֹבֵעַ לוֹ שָׂכָר שֶׁנֶּאֱמַר יֵשֵׁב בָּדָד איכה ג׳
וְיִדֹּם כִּי נָטַל עָלָיו ׃ רַבִּי שִׁמְעוֹן
אוֹמֵר שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ עַל שֻׁלְחָן אֶחָד
וְלֹא אָמְרוּ עָלָיו דִּבְרֵי תוֹרָה כְּאִילוּ אָכְלוּ
מִזִּבְחֵי מֵתִים שֶׁנֶּאֱמַר כִּי כָּל שֻׁלְחָנוֹת ישעיה כח

מלאו קיא צאה בלי מקום ׃ אבל
שלשה שאכלו על שלחן אחד ואמרו
עליו דברי תורה כאלו אכלו משלחנו
יחזקאל מ״א של מקום שנאמר וידבר אלי זה
השלחן אשר לפני יי ׃

49. RAbbi Hananiah filius Theradiõ dicit, Duo qui accumbunt mensę, & non colloquuntur de lege, ecce iste est consessus irrisorum de quo dicit (scriptura) Psal.1. Et in consessu irrisorum non sedit. Veruntamen duo qui assident mensæ, & colloquia habent de lege, diuinitas quiescit super eos, secundũ id quòd dicitur. Malach.4. Tũc loquuti sunt qui timent dominum, unusquisq; ad proximum suum & attendit Dominus atq; audiuit, & scriptus est liber memorialis coram se pro timentibus dominum, & pro his qui cogitant nomen eius. Sed hoc (quidem uideo) tantum locum habet ubi duo fuerint, unde colligitur autem quod etiã uni tantum qui mensæ accumbit, & exercet se in lege, Deus benedictus deputet illi mercedem? Ex eo nimirum quod dicit (scriptura) Thrẽ.3. Sedebit solitarius, & tacebit, quia leuauit super se, &c. Rabbi Schimeon dicit, tres qui edunt in una mensa, neq; loquuntur in ea uerba legis, perinde est ac si comedissent de sacrificijs mortuorũ, iuxta illud quod dicit: Nã omnes mensæ, Esa.28. impletę sunt uomitu & stercore, ut nullus esset locus,

(purus

(purus)&c. Cæterum tres qui cibum capiunt in una mensa,& conferunt in ea uerba legis: perinde est ac si comedissent de mensa ipsius Dei, sicut dicitur. Et loquutus est ad me, hæc est mensa quę (stat) ante dñm. Ezech. 41.

Quid hæc sibi uelint haud obscurum est, nempe, in mensa ut in oculis dei uersandum esse, neq; fabulandum de rebus prophanis, impuris, et obscœnis, sed de rebus sacris & diuinis, quibus mens ad laudem Dei gratiarumq; actionem sancte excitatur, ad quod planè præsentia dona, cibus inquam & potus, quæ benigna manu Dei accipimus, merito nos commonefaciant. Sumus etenim conuiuæ Domini, in huius oculis uersamur, ille nos pascit, eius munificentia alimur, satanicum ergo planè est, non tantum ethnicum, super epulis, quod proh dolor à multis fit, obscœnißima queq; tractare, huc facit locus Pauli, Siue igitur editis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriã Dei facite. Item, 1. Timo. 4. sanctificatur enim per sermonem dei ac precationem. Absit ergo à mensa omnis amaritudo, contumelia, calumnia, rixa, obtrectatio, deniq; luxus et ebrietas, obscœnitas & intemperãtia omnis, nil fœdum dictu aut auditum turpe, in mensa proponatur, sed quod honestum et iucundum sit. Reuerentia hospitis qui præsens est, & nos alit, perpetuo retineat in officio & disciplina sancta. Hebræi Deum מקום quod locum significat cognominãt, eò quòd ubiq; locorum est, omnia replens, cœlum & terram, ut propheta Esaias dicit, cap. 66. כה אמר יי השמים כסאי והארץ הדום רגלי אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי Id est, Sic dicit Dominus: Cœlum sedes mea, & terra scabellũ pedum meorũ etc. Dein, quod nullus locus est qui ipsum capere poßit, sicut & rex Salomon dicit. 1. Reg. 8 הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך אף כי הבית הזה אשר בניתי id est, Ecce cœli cœlorum non capiunt te, & quomodo Domus ista quam edificaui. Cabalistæ aliam adducunt rationem quare Deus מקום uocetur, nempe quod hoc nominis in numero totidem conficiat quot nomen tetragrammaton, de quo nonnihil habet & Elias Leuites in suo Thisbite quem uide.

חנינא בן חכינאי אומר הנעור בלילה והמהלך

והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו
לבטלה הרי זה מתחיב בנפשו ׃

50. RIbbi Hanina filius Hachinai dicit, Qui euigilat in nocte, quiq; iter facit solus, & auertit cor suũ ad uanitatem, seipsum reum facit mortis.

Exhortatio est nihil mali cogitandũ meditandumue, cũ uel noctu expergisceris, uel solus es in itinere, sentiunt enim hebræi tum maximè omniũ dæmones noxios quos ipsi מזיקין *nominant homini insidiari.*

רבי נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל
עליו עול תורה מעבירים ממנו עול
מלכות ועול דרך ארץ וכל הפורק
ממנו עול תורה נותנין עליו עול מלכות
ועול דרך ארץ ׃

51. RIbbi Nechunia filius Hakanah dicit, Quicũq; recipit super se iugum legis, tollunt ab eo iugum regni, & iugũ quęritandi uictum. Quicunq; uerò ex excutit iugum legis, huic imponunt iugum regni & curam de quærendo uictu.

Per iugũm legis, hebræi intelligunt aßiduũ legis diuinæ studium et exercitium. Per iugum regni, publica regum & principum offitia. Per דרך ארץ *uiam terræ, laborem & sollicitudinem de quærendo uictu, unde præsentem sententiam sic explicant. Quòd si quis se totum diuinæ legi perdiscēdæ mancipauerit, fieri diuina dispensatione eiusq; beneuolētia, ut immunis fiat à ferendis publicis munijs, quibus Magistratus subditos suos grauare solent. De alimo*

alimonia item illi prospici, ut nō multo labore & sudore eam quæritare cogatur. Exemplo sunt sacerdotes, & Leuitæ populi Iudaici.

רִבִּי חֲנִינָא בֶּן דּוֹסָא אוֹמֵר כָּל שֶׁיִּרְאַת
חֶטְאוֹ קוֹדֶמֶת לְחָכְמָתוֹ חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת
וְכָל שֶׁחָכְמָתוֹ קוֹדֶמֶת לְיִרְאַת חֶטְאוֹ אֵין
חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת

52\. Ribbi Hanina filius Dosa inquit, Cuiuscunq; (hominis) metus, quem habet de peccato, antecedit sapientiã eius, sapientia eius firma manet. Cuiuscunq; uero sapientia præcedit timorem peccati, sapientia illius non confirmabitur.

Monet hæc sententia, iungendũ esse timorē Dei cũ sapientia & eruditione, imò semper magis nitendũ ut melior q̃ doctior fias, sic etenim fiet, ut sapientia tua magis atq; magis crescat & cõfirmetur, tibiq; in bonũ cedat, secus uerò euanescat exitioq; sit. Hominibus certè doctis nec pijs nihil pestilẽtius.

הוּא הָיָה אוֹמֵר כָּל שֶׁמַּעֲשָׂיו מְרֻבִּין
מֵחָכְמָתוֹ חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת וְכָל שֶׁחָכְמָתוֹ
מְרֻבָּה מִמַּעֲשָׂיו אֵין חָכְמָתוֹ מִתְקַיֶּמֶת

53\. IDem Rabbi dixit. Cuiuscunq; opera plura sunt quã sapientia eius, illius sapientia confirmabitur. Cuiuscunq; uerò sapiẽtia amplior est operibus, illius sapientia non firma manebit.

Eadem ferè est hæc sententia cum priori, sicut enim illa monet ut prius timere Deum quam sapere discas. Id enim est demum uere sapere & intelligere sicut Iob dicit cap. 28. Ecce timor Domini ipsa est sapiẽtia & recedere à malo

à malo intelligẽtia. Ita hæc te monet, ut postquam sapientiã & cognitionẽm diuinæ uoluntatis adeptus es, operam des, ut illam egregie moribus & uita exprimas. Qui enim nouit uoluntatem Domini nec facit, uapulabit multis. Diuinæ certè literæ uiuendi, non argutandi scientiam continent, is earũ doctior iudicandus est, qui uixerit innocẽtius, & ergo quoslibet officiosius.

רִבִּי דּוֹסָא בֶּן הָרְכִּינַס אוֹמֵר שֵׁנָה שֶׁל
שַׁחֲרִית וְיַיִן שֶׁל צָהֳרַיִם וְשִׂיחַת יְלָדִים
וִישִׁיבַת בָּתֵּי כְנֵסִיּוֹת שֶׁל עַמֵּי הָאָרֶץ
מוֹצִיאִין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם ׃

54. Ribbi dosa ben Harkinas dicit, Somnus matutinus, & compotatio meridiana, & confabulatio de rebus puerilibus, atq; commoratio in conciliabulis ubi homines plebæi confluunt, educunt hominem è mundo.

Haud obscurum est quid sibi uelit hæc sententia. Nempe fugiendam esse uitæ ignauiam, inertiam, torporem, & somnolentiam. Commessationes item & compotationes, Deniq; sodalitiũ hominum friuolorum, & illiteratorum: Hæc enim omnia authoritatem tollunt, æstimationem bonamq; famam minuũt. Temporis quoq; preciosissimi thesauri et semel amissi non facile recuperandi, necnon & rei iacturam magnam adferũt. Et tandem occasio sunt, ut dilapidatis bonis si non habeas unde uiuas, turpiter quæras & turpiter pereas.

רִבִּי אֱלִיעֶזֶר הַמּוֹדָעִי אוֹמֵר הַמְחַלֵּל
אֶת הַקָּדָשִׁים וְהַמְבַזֶּה אֶת הַמּוֹעֲדוֹת
וְהַמֵּפֵר

והמפר בריתו של אברהם אבינו וה
והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה
והמלבין פני חברו ברבים אף על פי
שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו
חלק לעולם הבא ׃

55. Ribbi Eliezer Hamudai dicit. Qui prophanat ſacra,& qui contemnit ſolemnia feſta, Quiq; irritum facit fœdus ipſius Abrahami patris noſtri: Qui item impudenti facie(agit)contra legem,ſicut fieri nõ debet.Qui deniq; expalleſcere facit faciem ſodalis ſui corã multis,tametſi in manu eius ſit lex,& bona opera:non tamen partem habebit in futuro ſeculo.

Per קדשים *hebræorum interpretes intelligunt potißimum* קרבנות *id eſt,ſacrificia,quæ uiolari dicũt,cum quis pecudem uitiatam,aut quodcunq; munus non ſuo debito tempore offert. Nam ut hebræus dicit* עבר זמן עבר קרבן *Per* מועדות *ſolemnes cœtus Eccleſiæ intelligunt,per fœdus Abrahami ipſam circuncisionẽ quam & alio nomine* מילה *uocant. Per* מגלה פנים *hominem impudentem,qui palàm & in conſpectu hominum non ueretur legem præuaricari, ſic enim explicatur in Thalmud* המגלה פנים בתורה העובר על דברי תורה בפרהסיא *id eſt, Megalleh panim dicitur qui tranſgreditur uerba legis palàm, Poteſt item per megalleh panim bethorah,intelligi qui deprauat ſacram legem & aliter exponit quàm ſit mens eius, ſed priorem ſententiam ſequuntur Iudæi. Perſtringuntur autem hic rerũ ſarcarum prophanatores, contemptores item ſacrorum conuentuum eccleſiæ,necnon & ſacramentorum, inter quæ olim in ueteri populo præcipuum erat cir=*

cumcisio cui successit nunc baptismus. Hæretici item qui sacras literas contaminant, uitiant, deprauant, & in sensum suum detorquēt. Deniq; qui peccant in charitatem, hoc est, qui proximum suum palàm in conspectu hominum redarguūt, non ut emendent, & lucrifaciant, sed ut pudore suffundant, & ignominia afficiant, quod tam pro magno piaculo habent hebræorum sapientes, ut dicant נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש ואל ילבין פני חבירו ברבים *Id est, Melius est homini ut conijciatur in caminum ignis, quam ut palàm proximum suum ignominia afficiat. Hæc tam enormia peccata esse sentit Rabbi Eliezer, ut dicat eum qui illis obnoxius est, non habere partem in futuro seculo, quod tamē eo sensu dictum accipias, si in illis perstiterit, & non resipiscat. Aliàs enim tenent nullum esse tam grande peccatum, quod* תשובה *id est, pœnitentia non aboleat. id quod hebraicè sic enunciant* אין לך דבר שעומד בפני בעל תשובה *Per* עולם הבא *seculū uenturū. hebræorū sapientes triplex seculū intelligunt. Alij seculū animarū, quod inquiūt mox incipere post animæ efflationē. Alij tempus Meßiæ. Postremi resurrectionem mortuorū, uide hac de re Thisbiten Eliæ in Radicibus* עולם הבא & עתיד.

רַבִּי חֲלַפְתָּא אִישׁ כְּפַר חֲנַנְיָא אוֹמֵר
עֲשָׂרָה שֶׁיּוֹשְׁבִין וְעוֹסְקִין בַּתּוֹרָה שְׁכִינָה
שְׁרוּיָה בֵּינֵיהֶם שֶׁנֶּאֱמַר אֱלֹהִים נִצָּב תלים פ״ב
בַּעֲדַת אֵל · וּמִנַּיִין אֲפִילוּ חֲמִשָּׁה
שֶׁנֶּאֱמַר וַאֲגֻדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ · מִנַּיִין עמוס ט׳
אֲפִילוּ שְׁלֹשָׁה שֶׁנֶּאֱמַר בְּקֶרֶב אֱלֹהִים
יִשְׁפֹּט · מִנַּיִין אֲפִילוּ שְׁנַיִם שֶׁנֶּאֱמַר אָז
נִדְבְּרוּ יִרְאֵי יְיָ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ · מִנַּיִין מלאכי ג׳
אֲפִילוּ אֶחָד שֶׁנֶּאֱמַר בְּכָל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר שמות כ׳
אַזְכִּיר ·

אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ ׃

56. RIbbi Halapthah uir oriundus ex pago Hana-
niah dicit, Decem qui ſedēt & diſcunt in lege, di-
uinitas quieſcit inter eos, ſicut dicitur. Deus ſtat in Pſal.82.
congregatione dei. Vnde autem (colligitur idem fie-
ri) ſi tantū quinq; fuerint: ex eo quod dicitur. Et faſci Amos 5.
culum ſuū ſuper terrā fundauit. Vnde ſi tātum tres ex- Pſal.82.
titerint: ex eò quòd dicitur. In medio deorum iudica-
bit. Vnde ſi tantū duo fuerint: ex eo quod dicit, Tūc Mala.3.
loquuti ſunt qui timent dominū, quiſq; ad proximū
ſuū. Vnde ſi tantū unus fuerit: ex eò quòd dicitur. In
omni loco ubi memoriam fecero nomini meo, ue- Exod.20.
niam ad te & benedicam tibi.

Tenent hebræi עדה *nō pauciores quam decem complecti, idq; colligunt ex. 14. cap. in Numeris, ex his uerbis* עד מתי לעדה הרעה הזאת *id eſt, uſque quo cōgregatio iſta mala murmurat aduerſū me: ubi per* עדה *dicūt notatos fuiſſe decem exploratores, qui redeūtes è terra promiſsionis, populum trepidare & timere faciebant, dempto Iehoſchuah & Caleb. Eſt certè numerus denarius admodum ſacer hebræis, unde puerum non circuncidunt, nulla connubia ſtabiliunt, libellus repudij non datur, & ſolenniores quaſdam præces ad Deum non fundunt, niſi decem adfuerint. Per* שכינה *ut ſupra etiā indicatum, Hebræi uirtutem, & præſentiam ſpiritus ſancti intelligunt, quem* שכינה *à* שכן *id eſt, quieſcendo nuncupant, quod olim ſuper prophetas quieſcere ſolebat. Porrò docetur hîc quibus hominum conuenticulis Deus potiſsimū delectetur, nempe his in quibus non prophana, ſed ſacra & diuina tractantur, unde homines in cognitione dei & pietate erudiuntur & proficiunt. Et Chriſtus ſeruator noſter in Euangelio dicit, ubi enim ſunt duo uel tres congregati in nomine meo, ibi ſum in medio eorum.*

רַבִּי אֱלְעָזָר בֶּן יְהוּדָה אִישׁ בַּרְתּוֹתָא
אוֹמֵר

אוֹמֵר תֵּן לוֹ מִשֶּׁלּוֹ שֶׁאַתָּה וְשֶׁלָּךְ שֶׁלּוֹ
וְכֵן בְּדָוִד הוּא אוֹמֵר כִּי מִמְּךָ הַכֹּל
דה'א כ'ט וּמִיָּדְךָ נָתַנּוּ לָךְ ׃

57. RIbbi Eliazar filius Iehudah uir Barthotha dicit, Da ei de suo, quoniam tu & quæcunq; habes, illius sunt. sicut & Dauid dicit. Quoniam ex te sunt o-
1. Paral.29. mnia & de manu tua tribuimus tibi.

Hæc sententia admonet. Vt cogitemus, unde habeamus non tantum quod sumus, uiuimus, & mouemur, Sed unde nobis omnia quibus ad sustendandā uitā quotidie fruimur proueniant, diuinitus nempe, ex benigna & larga cœlestis patris manu, qui affatim omnia quæ requirit usus noster suppeditat. illius ergo benefitia & dona omnia nostra bona agnoscamus. Quæ certè meditatio primum efficit, ut illi confiteamur, gratias agamus, nō tantum de uictu, sed omnibus bonis, uita, prudentia, eruditione iustitia, & alijs, quæ omnia dei dona esse sentire debemus. Dein quod libenter erogemus quæ faciunt ad illius gloriam, et pauperum illius sustentationem. Huius ut admonerentur olim filij Israël & Deo grati essent, Primitiæ, & alia sacrafitia
Prouerb.3. *illis à Deo præscripta fuerunt. Et Salomon dicit, Honora dominum de tua substantia, & de primitijs omnis prouentus tui. Et implebuntur horrea tua satietate, & torculatia tua musto affluent.*

רִבִּי יַעֲקֹב אוֹמֵר הַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וְשׁוֹנֶה
וּמַפְסִיק מִשְׁנָתוֹ וְאוֹמֵר מַה נָּאֶה אִילָן
זֶה וּמַה נָּאֶה נִיר זֶה מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב
כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ ׃

Ribbi

58. Ribbi Iaecob dicit. Qui ambulat in uia, & discit, cessatque à discendo, inquiens, quã speciosa est arbor isthæc, quam pulcher est sulcus iste, illũ scriptura eo loco habet, ac si sibimetipsi sua spõte malũ accersat.

Exhortatio est, sanctas cogitationes & studia in uerbo domini, non facile obiectu rerum prophanarũ interrumpenda esse, quod si fiat & quid mali tibi accidat, credunt Hebræi *perinde esse ac si ultro tibi illud accersiueris.*

רִבִּי דּוֹסְתָּאִ בַּר יַנְאַי מִשּׁוּם רִבִּי מֵאִיר
אוֹמֵר כָּל הַשּׁוֹכֵחַ דָּבָר אֶחָד מִמִּשְׁנָתוֹ
מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ
שֶׁנֶּאֱמַר רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמוֹר נַפְשְׁךָ דברים ד׳
מְאֹד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ
עֵינֶיךָ יָכוֹל אֲפִילוּ תָּקְפָה עָלָיו מִשְׁנָתוֹ
תַּלְמוּד לוֹמַר וּפֶן יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ הָא
אֵינוֹ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ עַד שֶׁיֵּשֵׁב וִיסִירֵם
מִלִּבּוֹ׃

9. Ribbi Dostha filius Ianeai, nomine Ribbi Meir dicit. Quicũque obliuioni tradit aliquid de eo quod didicit, eum scriptura eo loco habet ac si sibimetipsi autor sit mali, sicut dicitur. Caue igitur tibi, & custodi animam tuam diligenter, ne forte obliuiscaris eorum Deut.4.

quæ uiderunt oculi tui. Num hoc etiã locũ habet ubi quis prę difficultate quippiam non poteſt diſcere: dicendum eſt. Et ne fortè recedant à corde tuo. ex quo colligitur, aliquem non fieri obnoxium malo, donec ſedeat & remoueat ea à corde ſuo.

Vt prior ſententia docet, operam dandam eſſe ut non facile cogitationes tuas in rebus ſacris interturbari ſinas, quod non citra periculum fieri ſentiũt Iudæi, ita hæc te monet, ut quæ ſemel ex lege dei didiceris, crebra & aſſidua repetione ſtabilia, & firma reddas, ne temere effluant. id quod colligũt ex citato loco Deuteronomij. Quandoquidem uerò non omnibus equalis contingit memoria, & quædam etiam difficulter addiſcuntur, atq; propter difficultatem etiamſi ſemel didiceris facilè excidunt, obliuionem hoc in loco non ſimpliciter accipiũt, ſed ubi quis uel per ignauiã & ſomnolentiã, uel per contemptum ſemel percepta & audita, animo remouet obliuioniq; tradit, hanc obliuionem damnabilem eſſe dicunt.

רְבִּי חֲנִינָא אוֹמֵר כָּל שֶׁרוּחַ הַבְּרִיוֹת נֹחָה הֵימֶנּוּ רוּחַ הַמָּקוֹם נֹחָה הֵימֶנּוּ וְכָל שֶׁאֵין רוּחַ הַבְּרִיוֹת נֹחָה הֵימֶנּוּ אֵין רוּחַ הַמָּקוֹם נֹחָה הֵימֶנּוּ ׃

60. RIbbi Hanina dicit, A quocunq; homines animi oblectationem capiũt, ab eodem & Deus capit. à quocunq; uero nullam animi oblectationem capiunt homines, ab eodem nec Deus accipit.

Senſus eſt. Quę homines amãt, et cui illi fauent, hunc et Deus amat, et illi fauet. Hoc eſt, qui tam innocenter, et inculpatè uiuit, ut nemo non ſit cui nõ placeat

placeat, is et deo placere solet. Qui uero tā impiè et sceleratè uiuit, ut nemini non sit odibilis, illum et Deus odire solet.

רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר הֱוֵי קַל לְרֹאשׁ וְנוֹחַ לְתִשְׁחֹרֶת וֶהֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל הָאָדָם בְּשִׂמְחָה׃

61\. Velox esto erga caput, tardus uero erga adolescētem. Et excipe quemuis hominem cum gaudio.

Per ראש *caput, principem, magnatem, magistratum, hominem senem & authoritate præditum intellige. per* תשחורת *adolescentem, & iuuenem, quē quidam hebræorum* תשחורת *à nigris capillis uocitatum uolunt,* שחור *enim nigrū significat, Alij uerò à* שחר *quod aurorā significat, dicūt enim adolescentiam quam* שחרות *uocant, auroræ, senectutem uero uesperæ simi lem esse. Est autem sensus. Ne te difficilē præbeas, ubi à magnate aliquo quid facere iuberis, quod qui authoritate sunt præditi, facile uel prodesse uel obesse possunt, retinenda ergo illorum amicitia uoluntarijs officijs, & obsequijs. Secus uero ubi puer uel iuuenis aliquid uel roget, uel præcipiat, ibi nō tam cito obtemperandum, ut admoneatur modestiæ puerilis, & discant iuniores non imperiose, sed precibus quæ uolūt à senioribus efflagitare, neq; nimium colludendum cum iunioribus, quod hinc authoritas seniorum uilescat, & nimia familiaritas cōtemptum pariat. Interim tamē sic moderāda uel erga maiores obseruantia, uel ergo minores austeritas & grauitas, ut ubiq; reluceat animi alacritas. Et minores intelligāt non ex odio fieri quod illis denegatur, sed in ipsorum commodum & utilitatem. in hunc sensum Rambam explicat postremam huius sententiæ clausulam. Et excipe quemuis hominem cum gaudio.*

רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ מַרְגִּילִין אֶת הָאָדָם לְעֶרְוָה׃

Ribbi

62. RIbbi Akiba dicit, Risus & leuitas capitis asuefaciunt hominem ad scortationem.

Per שחוק *non simpliciter risum, sed immoderatum, inhonestum, nec non et inhonestos iocos, obscœnas facetias, turpiloquium, scurrilitatem, & quicquid est huiusmodi rerum impudicarum intellige. Per* קלות ראש *quod Iudæorum uulgus ferè pro retectione capitis exponit, quodq; apud illos inhonestum habetur, tu impudentiam & perfrictam frontem intellige, quemadmodum in hoc sensu explicat & Helias Leuites in suo Thisbite. Dehortatur autem hæc sententia ab obscœnis dictis, iocis, facetijs, moribus impudicis, quod ea homini illectamenta sunt ad impuram libidinem, & scortationem, quam hebræi per* ערוה *intelligunt, breuiter damnat hæc sententia impudentiam, & morum indecentiam, & hortatur ad pudorem, uerecundiam, & pudicitiam.*

הוּא הָיָה אוֹמֵר מַסוֹרֶת סְיָג לַתּוֹרָה מַעְשְׂרוֹת סְיָג לָעֹשֶׁר נְדָרִים סְיָג לִפְרִישׁוּת סְיָג לַחָכְמָה שְׁתִיקָה

63. MAsoreth sepes est legi, decimæ sepes sunt diuitijs, uota sepes sunt sanctimoniæ uitæ. Silentium sepes est sapientiæ.

Masoreth hebræi uocant annotationes quas docti quidam iudæi scripserunt in sacra biblia, in quibus explicant uoculas quasdam biblicas, quãtum ad illarum genuinam cum lectionem tum significationem attinet, quoties itẽ aliqua dictio cum hoc uel illo accentu inueniatur, quomodo quedam dictiones aliter scribantur, et aliter legantur & è cõtra, quoties deniq; aliqua dictio uel plene uel defectiue in biblijs inueniatur, & si quæ sunt alia istiusmodi grammaticorũ affectuum, hanc inquã tractationem, Masoreth à tradendo uocant, quod sentiunt hebræorum sapientes eam cabalastica quadam ratione

ratione à maioribus posteris traditam fuisse. Huius primū authorē statuunt Ezram scribam, qui fuit ראש כנסת הגדולה sed hoc nō probatur Heliæ Leuitæ, qui doctos Iudæos qui olim in Tyberia habitarunt, authores statuit. qua dere uide quæ habet in libello suo Masoreth Hamasoret. Hāc itaq; Masoreth sepē legis uocāt, quod ea dicunt custodiri genuinā sacræ scripturæ et lectionem & expositionem, ne quis in sacris literis grassetur, & pro sua libidine ex quolibet quodlibet faciat, sed maneat intra septa ueterū sapientū. Decimas dare olim in lege præceptū erat populo Israëlitico, pro sustentādis sacerdotibus, leuitis, peregrinis, pupillis, uiduis, et pauperibus, iam qui candide & fideliter eas pendebat, huius laboribus & diuitijs adspirabat Dominus. Et hodie qui religiosiores sunt inter Iudæos, loco decimarum eleemosinam pendunt de omnibus lucris, decem aureos de centum, centū de mille &c. Quod ergo dicit decimas sepem esse diuitijs. exhortatio est, ne præsentibus bonis soli, & ad luxum abutamur, sed ut & Domino suam portiunculā in pauperibus suis tribuamus, id quod argumentū est animi grati in Deum, sic etenim fiet, ut ille uicißim benigniter & affatim quibus indigemus suppeditet, parta item non facile amittamus, atq; ita benedictionem eius sine qua frustra laboratur in omnibus laboribus nostris sentiamus. Vota sepes sunt sanctimoniæ uitæ. per פרישות Heb. uitam sanctam innocentem, & à uanitatibus mundi segregatam intelligunt, nam פרש separare seu segregare significat inde פרוש pharisæus, & פרושים pharisæi, qui sic appellati fuerūt, eò quòd ut hebræus loquitur פרושים מדרכי העולם id est, segregati erant à moribus huius seculi. Est autem sensus, per uota custodiri uitæ sanctimoniam & innocentiam.

הוּא הָיָה אוֹמֵר חָבִיב אָדָם שֶׁנִּבְרָא
בְּצֶלֶם אֱלֹהִים חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לוֹ
שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם אֱלוֹהִים שֶׁנֶּאֱמַר כִּי בְּצֶלֶם
אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם ׃ חֲבִיבִין
יִשְׂרָאֵל

יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ בָּנִים לַמָּקוֹם חִבָּה
יְתֵרָה נוֹדַעַת לָהֶם שֶׁנִּקְרְאוּ בָּנִים לַמָּקוֹם
דברים י״ד שֶׁנֶּאֱמַר בָּנִים אַתֶּם לַיְיָ אֱלֹהֵיכֶם ׃
חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה
שֶׁבּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת
משלי ד׳ לָהֶם שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה שֶׁנֶּאֱמַר
כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל
תַּעֲזֹבוּ ׃

64. Imagine

IDem dixit, Dilectus eſt homo, eò quòd creatus eſt in magne Dei. Ingens amor notus factus eſt illi ex eò quòd creatus eſt in imagine Dei, ſicut dicitur Gen. 1. Quia in imagine Dei fecit hominē: Dilecti ſunt filij Iſraëlitæ ex eò quòd uocati ſunt filij Dei. Maximus amor notus factus eſt illis, quod uocati ſunt filij dei: ſicut dicitur, Filij uos eſtis Domini dei ueſtri. Dilecti ſunt Iſraëlite ex eò quòd datū fuit illis inſtrumentum Deut. 14. delectabile, quoniā eò cōditus fuit mūdus. Eximius amor declaratus eſt erga illos, ex eò quòd datū fuit illis inſtrumentum delectabile, ſicut dicitur. Quoniam doctrinam bonam dedi uobis, legem meam Prouer. 4. non derelinquatis.

Commendatur hic primum hominis dignitas qua præſtat omnibus alijs creaturis, ea autē eſt, quod factus eſt in imagine Dei, in ſumma uidelicet innocentia

nocentia, iuſtitia, & ſanctitate, ut eam nobis apoſtolicæ literæ explicant. Dein extollũtur Iſraëlitæ quod filij Dei in ſcripturis peculiariter appellantur: quod tu non ad carnales Iſraëlitas ſed ſpirituales potius iuxta apoſtolum referas. Poſtremo, prædicatur beneficium dei, quod Iſraëlitas non tantum in filios adoptauit, ſed & ſacroſanctam legem quam hebræi כלי חמדה *appellant, primum omnium præ omnibus populis illis cognoſcendam tradiderit, unde & Regius propheta dicit. Nõ fecit taliter ulli genti, neq; (gen-* Pſal.147
tes) cognouerunt iudicia eorum. Dicunt porrò Hebræi maximum amoris ſignum eſſe, non tantum alicui benefacere, ſed & notum facere illi ut ſciat & intelligat à quo ſibi benefactũ ſit. כלי חמדה *ab hebræis nuncupatur quæuis res delectabilis & expetibilis. Et quia in orbe nihil magis expetendum lege diuina, ut ex qua nobis omnis fœlicitas tum corporis tum animæ prouenit, hinc eſt quod Iudæi illam* כלי חמדה *uocitant.*

הַכֹּל צָפוּי וְהָרְשׁוּת נְתוּנָה וּבְטוּב הָעוֹלָם נִדּוֹן וְהַכֹּל לְפִי רוֹב הַמַּעֲשֶׂה ׃

NIhil non cernitur (à Deo.) Et poteſtas data eſt. Et in bono mundus iudicatur, Cuncta tamen iuxta multitudinem operis.

Hebræi hanc ſententiã ſic explicant. Primũ cõmendari hîc prouidentiã diuinã, quæ ubiq; præſto ſit, adeo ut ſine ea nihil geratur in rebus humanis. Edm tamen ſic cũcta moderari, ut interim cuiuis homini poteſtas tradita ſit uel bene, uel male agẽdi, neminemq́; ut uel hoc uel illud agat ui cogi. Tertio prædicari hic dei clemẽtiam ac miſericordiã, quæ tã immenſa & infinita eſt, ut nunq̃ pro ea ſeueritate in hominũ peccata ac flagatia, qualẽ merẽtur, animaduertat. ſemp enim quodãmodo amplior eſt ut hebræi dicũt מדת הרחמין *id eſt, miſericordia dei quàm* מדת הדין *id eſt, iudicium dei Nam* מדת הדין *extendit ſe uſq; in.3. & .4. generationẽ* מדת הרחמין *uerò uſq; in mille generationes, iuxta illud in exodo. Viſitans iniquitatem patrum in filijs, in* Exod.20.

Tertijs, & in quartis (eorum) qui oderint me. Et faciens misericordiam in millibus, his qui diligunt me, & obseruāt præcepta mea. Postremam clausulam והכל לפי רוב המעשה *sic explicant. Gratius esse deo beneficium quod in plures quàm quod in unum aliquē ytcumq; illud magnificū sit cōfertur. Vt cum multis pauperibus aureū distribuas, acceptius esse quā si uni tantum unum uel plures impertias, id quod alijs uerbis etiam sic enunciant* הכל לפי רוב המעשה ולא לפי גורל המעשה.

הוא היה אומר הכל נתון בערבון
ומצודה פרוסה על כל החיים החנות
פתוחה והחנוני מוקיף והפנקס פתוחה
והיד כותבת והגבאין מחזירין תדיר
בכל יום ונפרעין מן האדם בין מדעתו
ובין שלא מדעתו ויש להם על מי
שיסמכו והדין דין אמת והכל מתוקן
לסעודה :

66\. Idem dixit. Nihil non datum est cum pignore. Et rete expansum est super omnes uiuentes. Apotheca aperta est, & Apothecarius concedit ad tēpus. Et pugillaris aperta est, & quicunq; uult mutuo accipere, ueniat & accipiat. Atq; exactores circumeunt iugiter, & solutionem accipiunt ab homine, siue uelit siue nolit. Est enim illis quo nituntur. Et judiciū est

iudicium

iudiciũ ueritatis. Et nihil non paratur ad conuiuiũ.

Exhortatio est ad tempestiuam uitæ emendationem. Primum neminem esse qui effugere possit manus Dei, *sumus enim illi omnes morte oppignorati, et tamq; reti undiq; circũclusi. Apotheca aperta est, etc. hoc referũt ad liberum arbitrium, uidelicet in nobis situm ut uel male uel bene agamus, deum nobis mortem, & uitam proponere. Apothecarius concedit ad tempus. hoc referũt ad* Dei *longanimitatẽ qua nos ad pœnitentiã inuitat, nec statim punit atq; delinquimus, non enim uult mortem peccatoris, sed ut conuertatur ac uiuat.* Et *pugillaris &c. Monet omnia nostra dicta & facta tanquam in rationarium annotari, quorum oportebit aliquando rationem reddere. Per* גבאין *hebræi intelligũt castigationes dei, hoc est, morbos, & id genus afflictiones, quas illi* יסורין *appellant, quæ hominibus propter peccata ipsorum inffliguntur. Iustus autem Iudex est Deus, & iustũ iudicium eius, nemini faciens iniuriam, reddit enim unicuiq; iuxta opera sua. Et nihil non paratur ad conuiuium. sensus est, omnia ista in eum dici finem, quo homines uitam ita instituant, ut digni fiant perenni fœlicitate, quam per conuiuium intellige, Somniant quidem Iudæi quidam, in futuro seculo conuiuium quoddam paratum iri iustis, ex Leuiathan, quem tradunt statim à condito orbe interfectum, atq; sale conditum, interim pro iustis, ut eo uescantur in seculo uenturo reseruari, sed cauillum hoc est iudaicum, tametsi sciam ueteres Iudæorum Rabbinos, aliud mysterium hac re prodere uoluisse, qualia & alia multa apud illos inueniuntur quæ Iuniores Iudæi cũ non intelligunt, crassißime, & absurdißime, iuxta literam dicta accipiunt. Tu per conuiuiũ summã illam ac æternã fœlicitatẽ qua iusti in futuro seculo perfruentur intellige, Tũ nimirũ edent et deuorabunt Leuiathan illũ, hoc est Sathanã, cum uiderint illũ cum omnibus ministris suis in æterna præcipitari tartara. Et Christus in Euangelio dicit, fore ut sui edant et bibant super mensam suam in regno suo, ubi summam fœlicitatem intelligit.* Ezech. 18.

רִבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹמֵר אִם אֵין תּוֹרָה

תּוֹרָה אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ אִם אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ
אֵין תּוֹרָה אִם אֵין חָכְמָה אֵין יִרְאָה
אִם אֵין יִרְאָה אֵין חָכְמָה אִם אֵין דַּעַת
אֵין בִּינָה אִם אֵין בִּינָה אֵין דַּעַת אִם
אֵין קֶמַח אֵין תּוֹרָה אִם אֵין תּוֹרָה אֵין
קֶמַח׃

67. RIbbi Eliæzer filius Azariæ dicit. Vbi nõ eſt lex, ibi nõ eſt uita politica. Vbi non eſt uita politica, ibi non eſt lex. Vbi non eſt ſapientia, ibi nõ eſt timor (Dei.) Vbi non eſt timor (Dei,) ibi non eſt ſapientia. Vbi nõ eſt ſcientia, ibi non eſt prudentia. Vbi nõ eſt prudentia, ibi non eſt ſcientia. Vbi non eſt farina, ibi non eſt lex. Vbi non eſt lex, ibi non eſt farina.

Commendantur hic quædam artes ſeu potius uirtutes, quæ ita ſunt connexæ, ut alia ſine alia eſſe non poßit imò alia aliam abſoluit, & perficit. Eæ autem ſunt, primum, תורה *&* דרך ארץ *Per* תורה *hebræi intelligunt, ut illi loquuntur,* למוד התורה והמצות *id eſt, diſciplinam legis, & præceptorum, unde &* תורה *ſic definiunt* התורה היא תבונת המצות היאך תעשה *Id eſt, Lex eſt intelligentia præceptorum quo pacto ea fieri debent. Per* דרך ארץ *hic uitam politicam intellige, ut ſcias quo pacto hominibus decenter ſit conuerſandũ. Eſt itaq; ſenſus, nunq̃ fore bonũ ciuẽ, qui rerum ſacrarum omnino ſit ignarus, & è cõtrà minus aptum ad res ſacras, qui plane rudis eſt rerũ politica-*

liticarum. חכמה *id eſt, ſapientia, eſt qua ſapimus & intelligimus quæ dei ſunt, quæ cognitio ubi non eſt, ibi non eſt inquit hebræus* יראת שמים *id eſt, timor Dei. Quomodo enim deum rectè timebit, qui ignorat quid illi placeat quid diſpliceat. E contra ubi non eſt timor dei, ibi nec uera ſapientia. Vt inquit Iob. Timor Dei eſt ſapientia, & recedere à malo eſt intelligentia.* דעת *id eſt, ſcientia, eſt multarum rerum cum humanarum tum diuinarum uſus & cognitio, hanc ſequitur prudentia. Prudentia corroborat, & confirmat ſcientiam. Per* קמח *quod farinam ſignificat, Hebræi uictus neceſſaria intelligunt, quæ ubi deſunt, inquiunt, non poſſe diu durare ſtudia bonarum literarum, præſertim ſacrarum. Multis enim obſtat penuria rerum, & paupertas, quo minus poſſunt habere cōmodos præceptores, libros & alia, quibus ad ſapientiam, & eruditionem peruenitur, danda igitur opera ut etiam externa illa quæ ad comparandam ſapientiam requiruntur adſint. Comparata ſapientia & eruditione, facile obtinebuntur diuitiæ & aliæ uitæ commoditates.* Iob 28.

הוּא הָיָה אוֹמֵר כָּל שֶׁחָכְמָתוֹ מְרֻבָּה
מִמַּעֲשָׂיו לְמָה הוּא דוֹמֶה לְאִילָן
שֶׁעֲנָפָיו מְרֻבִּן וְשָׁרָשָׁיו מֻעָטִין וְהָרוּחַ
בָּאָה וְעוֹקַרְתּוֹ וְהוֹפַכְתּוֹ עַל פָּנָיו שֶׁנֶּאֱמַר
וְהָיָה כְּעַרְעָר בָּעֲרָבָה וְלֹא יִרְאֶה כִּי ירמיה י״ז
יָבֹא טוֹב וְשָׁכַן חֲרֵרִים בַּמִּדְבָּר אֶרֶץ
מְלֵחָה וְלֹא תֵשֵׁב · אֲבָל כָּל שֶׁמַּעֲשָׂיו
מְרֻבִּין מֵחָכְמָתוֹ לְמָה הוּא דוֹמֶה
לְאִילָן

לאילן שענפיו מעטין ושרשיו מרבין
ואפילו כל הרוחות שבעולם באות
ונושבות בו אין מזיזין אותו ממקומו
ירמיה י"ז שנאמר והיה כעץ שתול על מים ועל
יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבא
חם והיה עליהו רענן ובשנת בצרת לא
ידאג ולא ימיש מעשות פרי :

68. IDem dicit. Cuiuscunq; sapiẽtia excedit opera eius, cui similis est: arbori uidelicet, cuius rami multi sunt, radices uerò eius paucæ sunt: in quam cum uentus irruit, euellit eam radicitus & subuertit eam, sicut
Hiere. 17. dicitur. Erit enim quasi myrica in deserto, & non uidebit cum uenerit bonũ, sed manebit in siccitatibus, in deserto & terra salsuginis quæ non habitatur. Cæterum cuiuscunq; opera excedunt sapiẽtiam eius, cui similis est: arbori uidelicet cuius rami pauci sunt, radices eius uerò multæ: in quam etiam omnes uenti qui in mundo sunt si irruant, non tamen mouent eam loco suo, iuxta id quod dicitur. Erit enim sicut arbor
Ibidem plantata iuxta aquas, & quæ mittit iuxta riuum radices suas: non uidebit si uenerit æstus, eritq; folium eius uiride, & in anno prohibitæ (pluuiæ) nõ erit sollicita neq; desinet facere fructum.

Hebræi

Hebræi hanc sententiã sic explicant, ut sit exhortatio ad usum et exercitationẽ, qua quæuis ars, disciplina & artificium, confirmatur & roboratur, secus uerò, excidit & euanescit. הרגל יעשה אומן *inquit hebræus, id est, usus facit artificem. Item,* ההרגל על כל דבר שלטון *id est, usus dominatur omnibus rebus. Tu uerò hanc sententiam potius ad Theologiam applica. Eam nempe sapientiam cõmendabilem, firmam, stabilem, & salutiferam esse, quam sequitur bona uita: non enim satis est nosce Dei uoluntatem, nisi illam moribus & uita exprimas. Qui enim nouit uoluntatem domini, nec facit, uapulabit multis. Et regnũ Dei inquit apostolus nõ est in sermone, sed in uirtute. Pulchre* 1.Cor.4. *conueniunt hæc cum uerbis Christi Matth. 7. Omnis qui audit ex me sermones hos, & facit eos, adsimilabo illum uirò prudenti, qui ædificauit domum suam super petram, & descendit imber, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti, & irruerunt in domum illam, & nõ est prostrata, fundata enim fuerat super petram. Et omnis qui audit à me sermones hos, & non facit eos, adsimilabitur uiro fatuo, qui ædificauit domum suam super harenam, & descendit imber, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti, & impegerunt in domum illam, & deiecta est, & fuit ruina illius magna.*

רבי אלעזר בן חסמא אומר קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות תקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה ׃

9. Ribbi Eleazar filius Hasama dicit. Kinin, & Pithchæ niddah, sunt præcipuæ lectiones. Reuolutiones (anni,) & Geometricæ supputationes, partes sunt sapientiæ.

קינין & פתחי נדה *sunt* מסכתות התלמוד *id est, duo tractatus Thalmudici, quorũ alter Kinin tractat de oblationibus pullorum, columbarum & turturum, quæ pauperes in templo offerre tenebantur. Alter* פתחי

אוֹמֵר תֵּן לוֹ מִשֶּׁלּוֹ שֶׁאַתָּה וְשֶׁלָּךְ שֶׁלּוֹ
וְכֵן בְּדָוִד הוּא אוֹמֵר כִּי מִמְּךָ הַכֹּל
דה׳א׳כ׳ט וּמִיָּדְךָ נָתַנּוּ לָךְ ׃

57. RIbbi Eliazar filius Iehudah uir Barthotha dicit, Da ei de ſuo, quoniam tu & quæcunq; habes, illius ſunt. ſicut & Dauid dicit. Quoniam ex te ſunt o-
1. Paral.29. mnia & de manu tua tribuimus tibi.

Hæc ſententia admonet. Vt cogitemus, unde habeamus non tantum quod ſumus, uiuimus, & mouemur, Sed unde nobis omnia quibus ad ſuſtendandã uitã quotidie fruimur proueniant, diuinitus nempe, ex benigna & larga cœleſtis patris manu, qui affatim omnia quæ requirit uſus noſter ſuppeditat. illius ergo beneſitia & dona omnia noſtra bona agnoſcamus. Quæ certè meditatio primum efficit, ut illi confiteamur, gratias agamus, nõ tantum de uictu, ſed omnibus bonis, uita, prudentia, eruditione iuſtitia, & alijs, quæ omnia dei dona eſſe ſentire debemus. Dein quod libenter erogemus quæ faciunt ad illius gloriam, et pauperum illius ſuſtentationem. Huius ut admonerentur olim filij Iſraël & Deo grati eſſent, Primitiæ, & alia ſacraſitia
Prouerb.3. *illis à Deo præſcripta fuerunt. Et Salomon dicit, Honora dominum de tua ſubſtantia, & de primitijs omnis prouentus tui. Et implebuntur horrea tua ſatietate, & torculatia tua muſto affluent.*

רַבִּי יַעֲקֹב אוֹמֵר הַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וְשׁוֹנֶה
וּמַפְסִיק מִמִּשְׁנָתוֹ וְאוֹמֵר מַה נָּאֶה אִילָן
זֶה וּמַה נָּאֶה נִיר זוֹ מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב
כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ ׃

Ribbi

8. Ribbi Iaecob dicit. Qui ambulat in uia, & diſcit, ceſſatq; à diſcendo, inquiens, quã ſpecioſa eſt arbor iſthæc, quam pulcher eſt ſulcus iſte, illũ ſcriptura eo loco habet, ac ſi ſibimetipſi ſua ſpõte malũ accerſat.

Exhortatio eſt, ſanctas cogitationes & ſtudia in uerbo domini, non facile obiectu rerum prophanarũ interrumpenda eſſe, quod ſi fiat & quid mali tibi accidat, credunt Hebræi perinde eſſe ac ſi ultro tibi illud accerſiueris.

רַבִּי דּוֹסְתָּא בַּר יַנַּאי מִשּׁוּם רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר כָּל הַשּׁוֹכֵחַ דָּבָר אֶחָד מִמִּשְׁנָתוֹ מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ (דברים ד׳) מְאֹד פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ. יָכוֹל אֲפִילוּ תָּקְפָה עָלָיו מִשְׁנָתוֹ תַּלְמוּד לוֹמַר וּפֶן יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ הָא אֵינוֹ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ עַד שֶׁיֵּשֵׁב וִיסִירֵם מִלִּבּוֹ׃

9. Ribbi Doſtha filius Ianeai, nomine Ribbi Meir dicit. Quicũq; obliuioni tradit aliquid de eo quod didicit, eum ſcriptura eo loco habet ac ſi ſibimetipſi autor ſit mali, ſicut dicitur. Caue igitur tibi, & cuſtodi animam tuam diligenter, ne forte obliuiſcaris eorum Deut. 4.

quæ uiderunt oculi tui. Num hoc etiã locũ habet ubi quis prę difficultate quippiam non poteſt diſcere? dicendum eſt. Et ne fortè recedant á corde tuo. ex quo colligitur, aliquem non fieri obnoxium malo, donec ſedeat & remoueat ea à corde ſuo.

Vt prior ſententia docet, operam dandam eſſe ut non facile cogitationes tuas in rebus ſacris interturbari ſinas, quod non citra periculum fieri ſentiũt Iudæi. ita hæc te monet, ut quæ ſemel ex lege dei didiceris, crebra & aſſidua repetione ſtabilia, & firma reddas, ne temere effluant. id quod colligũt ex citato loco Deuteronomij. Quandoquidem uerò non omnibus equalis contingit memoria, & quædam etiam difficulter addiſcuntur, atq; propter difficultatem etiamſi ſemel didiceris facilè excidunt, obliuionem hoc in loco non ſimpliciter accipiũt, ſed ubi quis uel per ignauiã & ſomnolentiã, uel per contemptum ſemel percepta & audita, animo remouet obliuioniq; tradit, hanc obliuionem damnabilem eſſe dicunt.

רִבִּי חֲנִינָא אוֹמֵר כָּל שֶׁרוּחַ הַבְּרִיּוֹת נֹחָה הֵימֶנּוּ רוּחַ הַמָּקוֹם נֹחָה הֵימֶנּוּ וְכָל שֶׁאֵין רוּחַ הַבְּרִיּוֹת נֹחָה הֵימֶנּוּ אֵין רוּחַ הַמָּקוֹם נֹחָה הֵימֶנּוּ ׃

60. RIbbi Hanina dicit, A quocunq; homines animi oblectationem capiũt, ab eodem & Deus capit. à quocunq; uero nullam animi oblectationem capiunt homines, ab eodem nec Deus accipit.

Senſus eſt. Quẽ homines amãt, et cui illi fauent, hunc et Deus amat, et illi fauet. Hoc eſt, qui tam innocenter, et inculpatè uiuit, ut nemo non ſit cui nõ placeat

placeat, is et deo placere solet. Qui uero tã impiè et sceleratè uiuit, ut nemini non sit odibilis, illum et Deus odire solet.

רִבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר הֱוֵי קַל לְרֹאשׁ וְנֹחַ לְתַשְׁחֹרֶת וֶהֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל הָאָדָם בְּשִׂמְחָה׃

61. VElox esto erga caput, tardus uero erga adolescẽtem. Et excipe quemuis hominem cum gaudio.

Per ראש *caput, principem, magnatem, magistratum, hominem senem & authoritate præditum intellige. per* תשחורת *adolescentem, & iuuenem, quẽ quidam hebræorum* תשחורת *à nigris capillis uocitatum uolunt,* שחור *enim nigrũ significat, Alij uerò à* שחר *quod aurorã significat, dicũt enim adolescentiam quam* תשחורת *uocant, auroræ, senectutem uero uesperæ similem esse. Est autem sensus. Ne te difficilẽ præbeas, ubi à magnate aliquo quid facere iuberis, quod qui authoritate sunt præditi, facile uel prodesse uel obesse possunt, retinenda ergo illorum amicitia uoluntarijs officijs, & obsequijs. Secus uero ubi puer uel iuuenis aliquid uel roget, uel præcipiat, ibi nõ tam cito obtemperandum, ut admoneatur modestiæ puerilis, & discant iuniores non imperiose, sed precibus quæ uolũt à senioribus efflagitare, neq; nimium colludendum cum iunioribus, quod hinc authoritas seniorum uilescat, & nimia familiaritas cõtemptum pariat. Interim tamẽ sic moderãda uel erga maiores obseruantia, uel ergo minores austeritas & grauitas, ut ubiq; reluceat animi alacritas. Et minores intelligãt non ex odio fieri quod illis denegatur, sed in ipsorum commodum & utilitatem. in hunc sensum Rambam explicat postremam huius sententiæ clausulam. Et excipe quemuis hominem cum gaudio.*

רִבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר שְׂחוֹק וְקַלּוּת רֹאשׁ מַרְגִּילִין אֶת הָאָדָם לְעֶרְוָה׃

Ribbi

62. RIbbi Akiba dicit, Risus & leuitas capitis asuefaciunt hominem ad scortationem.

Per משחוק non simpliciter risum, sed immoderatum, inhonestum, nec non et inhonestos iocos, obscœnas facetias, turpiloquium, scurrilitatem, & quicquid est huiusmodi rerum impudicarum intellige. Per קלות ראש *quod Iudæorum uulgus ferè pro retectione capitis exponit, quodq; apud illos inhonestum habetur, tu impudentiam & perfrictam frontem intellige, quemadmodum in hoc sensu explicat & Helias Leuites in suo Thisbite. Dehortatur autem hæc sententia ab obscœnis dictis, iocis, facetijs, moribus impudicis, quod ea homini illectamenta sunt ad impuram libidinem, & scortationem, quam hebræi per* ערוה *intelligunt, breuiter damnat hæc sententia impudentiam, & morum indecentiam, & hortatur ad pudorem, uerecundiam, & pudicitiam.*

הוא היה אומר מסורת סיג לתורה
מעשרות סיג לעשר נדרים סיג
לפרישות סיג לחכמה שתיקה

63. MAsoreth sepes est legi, decimæ sepes sunt diuitijs, uota sepes sunt sanctimoniæ uitæ. Silentium sepes est sapientiæ,

Masoreth hebræi uocant annotationes quas docti quidam iudæi scripserunt in sacra biblia, in quibus explicant uoculas quasdam biblicas, quãtum ad illarum genuinam cum lectionem tum significationem attinet, quoties itẽ aliqua dictio cum hoc uel illo accentu inueniatur, quomodo quedam dictiones aliter scribantur, et aliter legantur & è cõtra, quoties deniq; aliqua dictio uel plene uel defectiue in biblijs inueniatur, & si quæ sunt alia istiusmodi grammaticorũ affectuum, hanc inquã tractationem, Masoreth à tradendo uocant, quod sentiunt hebræorum sapientes eam cabalastica quadam ratione

uatione à maioribus posteris traditam fuisse. Huius primū authorē statuunt Ezram scribam, qui fuit רפח כנסת הגדולה *sed hoc nō probatur Heliæ Leuitæ, qui doctos Iudæos qui olim in Tyberia habitarunt, authores statuit. qua de re uide quæ habet in libello suo Masoreth Hamasoret. Hāc itaq; Masoreth sepē legis uocāt, quod ea dicunt custodiri genuinā sacræ scripturæ et lectionem & expositionem, ne quis in sacris literis grassetur, & pro sua libidine ex quolibet quodlibet faciat, sed maneat intra septa ueterū sapientū. Decimas dare olim in lege præceptū erat populo Israëlitico, pro sustentādis sacerdotibus, leuitis, peregrinis, pupillis, uiduis, et pauperibus, iam qui candide & fideliter eas pendebat, huius laboribus & diuitijs adspirabat Dominus. Et hodie qui religiosiores sunt inter Iudæos, loco decimarum eleemosinam pendunt de omnibus lucris, decem aureos de centum, centū de mille &c. Quod ergo dicit decimas sepem esse diuitijs. exhortatio est, ne præsentibus bonis soli, & ad luxum abutamur, sed ut & Domino suam portiunculā in pauperibus suis tribuamus, id quod argumentū est animi grati in Deum, sic etenim fiet, ut ille uicißim benigniter & affatim quibus indigemus suppeditet, parta item non facile amittamus, atq; ita benedictionem eius sine qua frustra laboratur in omnibus laboribus nostris sentiamus. Vota sepes sunt sanctimoniæ uitæ. per* פרישות *Heb. uitam sanctam innocentem, & à uanitatibus mundi segregatam intelligunt, nam* פרש *separare seu segregare significat inde* פרש *pharisæus, &* פרשים *pharisæi, qui sic appellati fuerūt, èò quòd ut hebræus loquitur* פרשים מדרכי העולם *id est, segregati erant à moribus huius seculi. Est autem sensus, per uota custodiri uitæ sanctimoniam & innocentiam.*

הוּא הָיָה אוֹמֵר חָבִיב אָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם אֱלֹהִים חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לוֹ שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם אֱלוֹהִים שֶׁנֶּאֱמַר כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם ׃ חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל

בראשית ט׳

יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ בָּנִים לַמָּקוֹם חִבָּה
יְתֵרָה נוֹדַעַת לָהֶם שֶׁנִּקְרְאוּ בָּנִים לַמָּקוֹם
דברים י״ד שֶׁנֶּאֱמַר בָּנִים אַתֶּם לַיְיָ אֱלֹהֵיכֶם ׃
חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה
שֶׁבּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת
משלי ד׳ לָהֶם שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה שֶׁנֶּאֱמַר
כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל
תַּעֲזֹבוּ ׃

64. IDem dixit, Dilectus eſt homo, eò quòd creatus
Imagine eſt in magne Dei. Ingens amor notus factus eſt illi
ex eò quòd creatus eſt in imagine Dei, ſicut dicitur
Gen. 1. Quia in imagine Dei fecit hominẽ: Dilecti ſunt filij
Iſraëlitæ ex eò quòd uocati ſunt filij Dei. Maximus
amor notus factus eſt illis, quod uocati ſunt filij dei:
ſicut dicitur, Filij uos eſtis Domini dei ueſtri. Dilecti
ſunt Iſraëlitæ ex eò quòd datũ fuit illis inſtrumentum
Deut. 14. delectabile, quoniã eò cõditus fuit mũdus. Eximius
amor declaratus eſt erga illos, ex eò quòd datũ fuit illis inſtrumentum delectabile, ſicut dicitur. Quo-
Prouer. 4. niam doctrinam bonam dedi uobis, legem meam
non derelinquatis.

Commendatur hic primum hominis dignitas qua præſtat omnibus alijs creaturis, ea autẽ eſt, quod factus eſt in imagine Dei, in ſumma uidelicet innocentia

nocentia, iustitia, & sanctitate, ut eam nobis apostolicæ literæ explicant. Dein extollũtur Israëlitæ quod filij Dei in scripturis peculiariter appellantur: quod tu non ad carnales Israëlitas sed spirituales potius iuxta apostolum referas. Postremo, prædicatur beneficium dei, quod Israëlitas non tantum in filios adoptauit, sed & sacrosanctam legem quam hebræi כלי חמדה *appellant, primum omnium præ omnibus populis illis cognoscendam tradiderit, unde & Regius propheta dicit. Nõ fecit taliter ulli genti, neq; (gentes) cognouerunt iudicia eorum.* Psal.147 *Dicunt porrò Hebræi maximum amoris signum esse, non tantum alicui benefacere, sed & notum facere illi ut sciat & intelligat à quo sibi benefactũ sit.* כלי חמדה *ab hebræis nuncupatur quæuis res delectabilis & expetibilis. Et quia in orbe nihil magis expetendum lege diuina, ut ex qua nobis omnis fœlicitas tum corporis tum animæ prouenit, hinc est quod Iudæi illam* כלי חמדה *uocitant.*

הַכֹּל צָפוּי וְהָרְשׁוּת נְתוּנָה וּבְטוּב הָעוֹלָם נִדּוֹן וְהַכֹּל לְפִי רוֹב הַמַּעֲשֶׂה ׃

NIhil non cernitur (à Deo.) Et potestas data est. Et in bono mundus iudicatur, Cuncta tamen iuxta multitudinem operis.

Hebræi hanc sententiã sic explicant. Primũ cõmendari hic prouidentiã diuinã, quæ ubiq; præsto sit, adeo ut sine ea nihil geratur in rebus humanis. Eãm tamen sic cũcta moderari, ut interim cuiuis homini potestas tradita sit uel bene, uel male agẽdi, neminemq; ut uel hoc uel illud agat ui cogi. Tertio prædicari hic dei clemẽtiam ac misericordiã, quæ tã immensa & infinita est, ut nunq̃ pro ea seueritate in hominũ peccata ac flagatia, qualẽ merẽtur, animaduertat. semp enim quodãmodo amplior est ut hebræi dicũt מדת הרחמים *id est, misericordia dei quàm* מדת הדין *id est, iudicium dei Nam* מדת הדין *extendit se usq; in. 3. & . 4. generationẽ* מדת הרחמים *uerò usq; in mille generationes, iuxta illud in exodo. Visitans iniquitatem patrum in filijs, in* Exod.20.

Tertijs, & in quartis (eorum) qui oderint me. Et faciens misericordiam in millibus, his qui diligunt me, & obseruāt præcepta mea. Postremam clausulam והכל לפי רוב המעשה *sic explicant. Gratius esse deo beneficium quod in plures quàm quod in unum aliquē ytcumq; illud magnificū sit cōfertur. Vt cum multis pauperibus aureū distribuas, acceptius esse quā si uni tantum unum uel plures impertias, id quod alijs uerbis etiam sic enunciant* הכל לפי רוב המעשה אבל לא לפי גודל המעשה.

הוּא הָיָה אוֹמֵר הַכֹּל נָתוּן בְּעֵרָבוֹן
וּמְצוּדָה פְּרוּסָה עַל כָּל הַחַיִּים הֶחָנוּת
פְּתוּחָה וְהַחֶנְוָנִי מַקִּיף וְהַפִּנְקָס פְּתוּחָה
וְהַיָּד כּוֹתֶבֶת וְהַגַּבָּאִין מַחֲזִירִין תָּדִיר
בְּכָל יוֹם וְנִפְרָעִין מִן הָאָדָם בֵּין מִדַּעְתּוֹ
וּבֵין שֶׁלֹּא מִדַּעְתּוֹ וְיֵשׁ לָהֶם עַל מִי
שֶׁיִּסְמֹכוּ וְהַדִּין דִּין אֱמֶת וְהַכֹּל מְתֻקָּן
לִסְעוּדָה ׃

66. Idem dixit. Nihil non datum est cum pignore. Et rete expansum est super omnes uiuentes. Apotheca aperta est, & Apothecarius concedit ad tēpus. Et pugillaris aperta est, & quicunq; uult mutuo accipere, ueniat & accipiat. Atq; exactores circumeunt iugiter, & solutionem accipiunt ab homine, siue uelit siue nolit. Est enim illis quo nituntur. Et iudiciū est iudicium

iudiciũ ueritatis. Et nihil non paratur ad conuiuiũ.

Exhortatio est ad tempestiuam uitæ emendationem. Primum neminem esse qui effugere possit manus Dei, *sumus enim illi omnes morte oppignorati, et tamq; reti undiq; circũclusi. Apotheca aperta est, etc. hoc referũt ad liberum arbitrium, uidelicet in nobis situm ut uel male uel bene agamus, deum nobis mortem, & uitam proponere. Apothecarius concedit ad tempus. hoc referũt ad* Dei *longanimitatẽ qua nos ad pœnitentiã inuitat, nec statim punit atq; delinquimus, non enim uult mortem peccatoris, sed ut conuertatur ac uiuat.* Et *pugillaris &c.* Monet *omnia nostra dicta & facta tanquam in rationarium annotari, quorum oportebit aliquando rationem reddere.* Per גבולין *hebræi intelligũt castigationes dei, hoc est, morbos, & id genus afflictiones, quas illi* יסורין *appellant, quæ hominibus propter peccata ipsorum inffliguntur.* Iustus *autem* Iudex *est* Deus, *& iustũ iudicium eius, nemini faciens iniuriam, reddit enim unicuiq; iuxta opera sua.* Et *nihil non paratur ad conuiuium. sensus est, omnia ista in eum dici finem, quo homines uitam ita instituant, ut digni fiant perenni fœlicitate, quam per conuiuium intellige,* Somniant *quidem* Iudæi *quidam, in futuro seculo* Conuiuium *quoddam paratum iri iustis, ex* Leuiathan, *quem tradunt statim à condito orbe interfectum, atq; sale conditum, interim pro iustis, ut eo uescantur in seculo uenturo reseruari, sed cauillum hoc est iudaicum, tametsi sciam ueteres* Iudæorum Rabbinos, *aliud mysterium hac re prodere uoluisse, qualia & alia multa apud illos inueniuntur quæ* Iuniores Iudæi *cũ non intelligunt, crassissime, & absurdissime, iuxta literam dicta accipiunt.* Tu *per conuiuiũ summã illam ac æternã fœlicitatẽ qua iusti in futuro seculo perfruentur intellige,* Tũ *nimirũ edent et deuorabunt* Leuiathan *illũ, hoc est* Sathanã, *cum uiderint illũ cum omnibus ministris suis in æterna præcipitari tartara.* Et Christus *in* Euangelio *dicit, fore ut sui edant et bibant super mensam suam in regno suo, ubi summam fœlicitatem intelligit.* Ezech. 18.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹמֵר אִם אֵין
תּוֹרָה

תּוֹרָה אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ אִם אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ
אֵין תּוֹרָה אִם אֵין חָכְמָה אֵין יִרְאָה
אִם אֵין יִרְאָה אֵין חָכְמָה אִם אֵין דַּעַת
אֵין בִּינָה אִם אֵין בִּינָה אֵין דַּעַת אִם
אֵין קֶמַח אֵין תּוֹרָה אִם אֵין תּוֹרָה אֵין
קֶמַח ׃

67. RIbbi Eliæzer filius Azariæ dicit. Vbi nõ est lex, ibi nõ est uita politica. Vbi non est uita politica, ibi non est lex. Vbi non est sapientia, ibi nõ est timor (Dei.) Vbi non est timor (Dei,) ibi non est sapientia. Vbi nõ est scientia, ibi non est prudentia. Vbi nõ est prudentia, ibi non est scientia. Vbi non est farina, ibi non est lex. Vbi non est lex, ibi non est farina.

Commendantur hic quædam artes seu potius uirtutes, quæ ita sunt connexæ, ut alia sine alia esse non poßit imò alia aliam absoluit, & perficit. Eæ autem sunt, primum, דרך ארץ *&* תורה *Per* תורה *hebræi intelligunt, ut illi loquuntur,* למוד התורה והמצות *id est, disciplinam legis, & præceptorum, unde &* תורה *sic definiunt* התורה היא תבונת המצות היאך תעשה *Id est, Lex est intelligentia præceptorum quo pacto ea fieri debent. Per* דרך ארץ *hic uitam politicam intellige, ut scias quo pacto hominibus decenter sit conuersandũ. Est itaq; sensus, nunq̃ fore bonũ ciuẽ, qui rerum sacrarum omnino sit ignarus, & è cõtrà minus aptum ad res sacras, qui plane rudis est rerũ politica-*

liticarum. חכמה *id est, sapientia, est qua sapimus & intelligimus quæ dei sunt, quæ cognitio ubi non est, ibi non est inquit hebræus* יראת שמים *id est, timor Dei. Quomodo enim deum rectè timebit, qui ignorat quid illi placeat quid displiceat. E contra ubi non est timor dei, ibi nec uera sapientia. Vt inquit Iob. Timor Dei est sapientia, & recedere à malo est intelligentia.* דעת *id est, scientia, est multarum rerum cum humanarum tum diuinarum usus & coguitio, hanc sequitur prudentia. Prudentia corroborat, & confirmat scientiam. Per* קמח *quod farinam significat, Hebræi uictus necessaria intelligunt, quæ ubi desunt, inquiunt, non posse diu durare studia bonarum literarum, præsertim sacrarum. Multis enim obstat penuria rerum, & paupertas, quo minus possunt habere cōmodos præceptores, libros & alia, quibus ad sapientiam, & eruditionem peruenitur, danda igitur opera ut etiam externa illa quæ ad comparandam sapientiam requiruntur adsint. Comparata sapientia & eruditione, facile obtinebuntur diuitiæ & aliæ uitæ commoditates.* Iob 28.

הוּא הָיָה אוֹמֵר כָּל שֶׁחָכְמָתוֹ מְרֻבָּה
מִמַּעֲשָׂיו לְמָה הוּא דוֹמֶה לְאִילָן
שֶׁעֲנָפָיו מְרֻבִּין וְשָׁרָשָׁיו מֻעָטִין וְהָרוּחַ
בָּאָה וְעוֹקַרְתּוֹ וְהוֹפַכְתּוֹ עַל פָּנָיו שֶׁנֶּאֱמַר
וְהָיָה כְּעַרְעָר בָּעֲרָבָה וְלֹא יִרְאֶה כִּי ירמיה י״ז
יָבֹא טוֹב וְשָׁכַן חֲרֵרִים בַּמִּדְבָּר אֶרֶץ
מְלֵחָה וְלֹא תֵשֵׁב · אֲבָל כָּל שֶׁמַּעֲשָׂיו
מְרֻבִּין מֵחָכְמָתוֹ לְמָה הוּא דוֹמֶה
לְאִילָן

לְאִילָן שֶׁעֲנָפָיו מְעַטִין וְשָׁרָשָׁיו מְרֻבִּין
וַאֲפִילוּ כָּל הָרוּחוֹת שֶׁבָּעוֹלָם בָּאוֹת
וְנוֹשְׁבוֹת בּוֹ אֵין מְזִיזִין אוֹתוֹ מִמְּקוֹמוֹ
ירמיה י״ז שֶׁנֶּאֱמַר וְהָיָה כְּעֵץ שָׁתוּל עַל מַיִם וְעַל
יוּבַל יְשַׁלַּח שָׁרָשָׁיו וְלֹא יִרְאֶה כִּי יָבֹא
חֹם וְהָיָה עָלֵיהוּ רַעֲנָן וּבִשְׁנַת בַּצֹּרֶת לֹא
יִדְאַג וְלֹא יָמִישׁ מֵעֲשׂוֹת פֶּרִי ׃

68. IDem dicit. Cuiuſcunq; ſapiētia excedit opera eius, cui ſimilis eſt? arbori uidelicet, cuius rami multi ſunt, radices uerò eius paucæ ſunt: in quam cum uentus irruit, euellit eam radicitus & ſubuertit eam, ſicut

Hiere.17. dicitur. Erit enim quaſi myrica in deſerto, & non uidebit cum uenerit bonū, ſed manebit in ſiccitatibus, in deſerto & terra ſalſuginis quæ non habitatur. Cæterum cuiuſcunq; opera excedunt ſapiētiam eius, cui ſimilis eſt? arbori uidelicet cuius rami pauci ſunt, radices eius uerò multæ: in quam etiam omnes uenti qui in mundo ſunt ſi irruant, non tamen mouent eam loco ſuo, iuxta id quod dicitur. Erit enim ſicut arbor

Ibidem plantata iuxta aquas, & quæ mittit iuxta riuum radices ſuas: non uidebit ſi uenerit æſtus, eritq; folium eius uiride, & in anno prohibitæ (pluuiæ) nō erit ſollicita neq; deſinet facere fructum.

Hebræi

Hebræi hanc ſententiã ſic explicant, ut ſit exhortatio ad uſum et exercitationẽ, qua quæuis ars, diſciplina & artificium, confirmatur & roboratur, ſecus uerò, excidit & euaneſcit. הרגל יעשה אומן *inquit hebræus, id eſt, uſus facit artificem. Item,* ההרגל על כל דבר שלטון *id eſt, uſus dominatur omnibus rebus. Tu uerò hanc ſententiam potius ad Theologiam applica. Eam nempe ſapientiam cõmendabilem, firmam, ſtabilem, & ſalutiferam eſſe, quam ſequitur bona uita: non enim ſatis eſt noſce Dei uoluntatem, niſi illam moribus & uita exprimas. Qui enim nouit uoluntatem domini, nec facit, uapulabit multis. Et regnũ Dei inquit apoſtolus nõ eſt in ſermone, ſed in uirtute. Pulchre conueniunt hæc cum uerbis Chriſti Matth. 7. Omnis qui audit ex me ſermones hos, & facit eos, adſimilabo illum uirò prudenti, qui ædificauit domum ſuam ſuper petram, & deſcendit imber, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti, & irruerunt in domum illam, & nõ eſt proſtrata, fundata enim fuerat ſuper petram. Et omnis qui audit à me ſermones hos, & non facit eos, adſimilabitur uiro fatuo, qui ædificauit domum ſuam ſuper harenam, & deſcendit imber, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti, & impegerunt in domum illam, & deiecta eſt, & fuit ruina illius magna.* 1. Cor. 4.

רִבִּי אֶלְעָזָר בֶּן חִסְמָא אוֹמֵר קִינִּין וּפִתְחֵי נִדָּה הֵן הֵן גּוּפֵי הֲלָכוֹת תְּקוּפוֹת וְגִמַּטְרִיָּאוֹת פַּרְפְּרָאוֹת לְחָכְמָה ׃

9. Ribbi Eleazar filius Haſama dicit. Kinin, & Pithchæ niddah, ſunt præcipuæ lectiones. Reuolutiones (anni,) & Geometricæ ſupputationes, partes ſunt ſapientiæ.

קינין & פתחי נדה *ſunt* מסכתות התלמוד *id eſt, duo tractatus Thalmudici, quorũ alter Kinin tractat de oblationibus pullorum, columbarum & turturum, quæ pauperes in templo offerre tenebantur. Alter* פתחי

אוֹמֵר תֵּן לוֹ מִשֶּׁלּוֹ שֶׁאַתָּה וְשֶׁלָּךְ שֶׁלּוֹ
וְכֵן בְּדָוִד הוּא אוֹמֵר כִּי מִמְּךָ הַכֹּל
דה'א כ'ט וּמִיָּדְךָ נָתַנּוּ לָךְ ׃

57. Ribbi Eliazar filius Iehudah uir Barthotha dicit, Da ei de suo, quoniam tu & quæcunq; habes, illius sunt. sicut & Dauid dicit. Quoniam ex te sunt o-
1. Paral.29. mnia & de manu tua tribuimus tibi.

Hæc sententia admonet. Vt cogitemus, unde habeamus non tantum quod sumus, uiuimus, & mouemur, Sed unde nobis omnia quibus ad sustendandā uitā quotidie fruimur proueniant, diuinitus nempe, ex benigna & larga cœlestis patris manu, qui affatim omnia quæ requirit usus noster suppeditat. illius ergo benefitia & dona omnia nostra bona agnoscamus. Quæ certè meditatio primum efficit, ut illi confiteamur, gratias agamus, nō tantum de uictu, sed omnibus bonis, uita, prudentia, eruditione iustitia, & alijs, quæ omnia dei dona esse sentire debemus. Dein quod libenter erogemus quæ faciunt ad illius gloriam, et pauperum illius sustentationem. Huius ut admonerentur olim filij Israël & Deo grati essent, Primitiæ, & alia sacrafitia
Prouerb.3. *illis à Deo præscripta fuerunt. Et Salomon dicit, Honora dominum de tua substantia, & de primitijs omnis prouentus tui. Et implebuntur horrea tua satietate, & torculatia tua musto affluent.*

רַבִּי יַעֲקֹב אוֹמֵר הַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וְשׁוֹנֶה
וּמַפְסִיק מִשְּׁנָתוֹ וְאוֹמֵר מַה נָּאֶה אִילָן
זֶה וּמַה נָּאֶה נִיר זֶה מַעֲלֶה עָלָיו הַכָּתוּב
כְּאִלּוּ מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ ׃

Ribbi

58. RIbbi Iaecob dicit. Qui ambulat in uia, & discit, cessatq; à discendo, inquiens, quã speciosa est arbor isthæc, quam pulcher est sulcus iste, illũ scriptura eo loco habet, ac si sibimetipsi sua spõte malũ accersat.

Exhortatio est, sanctas cogitationes & studia in uerbo domini, non facile obiectu rerum prophanarũ interrumpenda esse, quod si fiat & quid mali tibi accidat, credunt Hebræi perinde esse ac si ultro tibi illud accersiueris.

רבי דוסתא בר ינאי משום רבי מאיר
אומר כל השכח דבר אחד ממשנתו
מעלה עליו הכתוב כאלו מתחיב בנפשו
שנאמר. רק השמר לך ושמור נפשך דברים ד'
מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו
עיניך. יכול אפילו תקפה עליו משנתו
תלמוד לומר ופן יסורו מלבבך הא
אינו מתחיב בנפשו עד שישב ויסירם
מלבו:

9. RIbbi Dostha filius Ianeai, nomine Ribbi Meir dicit. Quicũq; obliuioni tradit aliquid de eo quod didicit, eum scriptura eo loco habet ac si sibimetipsi autor sit mali, sicut dicitur. Caue igitur tibi, & custodi animam tuam diligenter, ne forte obliuiscaris eorum Deut. 4.

quæ uiderunt oculi tui. Num hoc etiã locũ habet ubi quis prę difficultate quippiam non poteſt diſcere? dicendum eſt. Et ne fortè recedant à corde tuo. ex quo colligitur, aliquem non fieri obnoxium malo, donec ſedeat & remoueat ea à corde ſuo.

Vt prior ſententia docet, operam dandam eſſe ut non facile cogitationes tuas in rebus ſacris interturbari ſinas, quod non citra periculum fieri ſentiũt Iudæi. ita hæc te monet, ut quæ ſemel ex lege dei didiceris, crebra & aſſidua repetione ſtabilia, & firma reddas, ne temere effluant. id quod colligũt ex citato loco Deuteronomij. Quandoquidem uerò non omnibus equalis contingit memoria, & quædam etiam difficulter addiſcuntur, atq; propter difficultatem etiamſi ſemel didiceris facilè excidunt, obliuionem hoc in loco non ſimpliciter accipiũt, ſed ubi quis uel per ignauiã & ſomnolentiã, uel per contemptum ſemel percepta & audita, animo remouet obliuioniq; tradit, hanc obliuionem damnabilem eſſe dicunt.

רִבִּי חֲנִינָא אוֹמֵר כָּל שֶׁרוּחַ הַבְּרִיּוֹת נֹחָה
הֵימֶנּוּ רוּחַ הַמָּקוֹם נֹחָה הֵימֶנּוּ וְכָל
שֶׁאֵין רוּחַ הַבְּרִיּוֹת נֹחָה הֵימֶנּוּ אֵין רוּחַ
הַמָּקוֹם נֹחָה הֵימֶנּוּ׃

60. RIbbi Hanina dicit, A quocunq; homines animi oblectationem capiũt, ab eodem & Deus capit. à quocunq; uero nullam animi oblectationem capiunt homines, ab eodem nec Deus accipit.

Senſus eſt. Quẽ homines amãt, et cui illi fauent, hunc et Deus amat, et illi fauet. Hoc eſt, qui tam innocenter, et inculpatè uiuit, ut nemo non ſit cui nõ placeat

placeat, is et deo placere solet. Qui uero tã impiè et sceleratè uiuit, ut nemini non sit odibilis, illum et Deus odire solet.

רבי שמעון אומר הוי קל לראש ונח לתשחרת והוי מקבל את כל האדם בשמחה ׃

61. VElox esto erga caput, tardus uero erga adolescẽtem. Et excipe quemuis hominem cum gaudio.

Per ראש *caput, principem, magnatem, magistratum, hominem senem & authoritate præditum intellige. per* תשחורת *adolescentem, & iuuenem, quẽ quidam hebræorum* תשחורת *à nigris capillis uocitatum uolunt,* שחור *enim nigrũ significat, Alij uerò à* שחר *quod aurorã significat, dicũt enim adolescentiam quam* שחרות *uocant, auroræ, senectutem uero uesperæ similem esse. Est autem sensus. Ne te difficilẽ præbeas, ubi à magnate aliquo quid facere iuberis, quod qui authoritate sunt præditi, facile uel prodesse uel obesse possunt, retinenda ergo illorum amicitia uoluntarijs officijs, & obsequijs. Secus uero ubi puer uel iuuenis aliquid uel roget, uel præcipiat, ibi nõ tam cito obtemperandum, ut admoneatur modestiæ puerilis, & discant iuniores non imperiose, sed præcibus quæ uolũt à senioribus efflagitare, neq; nimium colludendum cum iunioribus, quod hinc authoritas seniorum uilescat, & nimia familiaritas cõtemptum pariat. Interim tamẽ sic moderãda uel erga maiores obseruantia, uel ergo minores austeritas & grauitas, ut ubiq; reluceat animi alacritas. Et minores intelligãt non ex odio fieri quod illis denegatur, sed in ipsorum commodum & utilitatem. in hunc sensum Rambam explicat postremam huius sententiæ clausulam. Et excipe quemuis hominem cum gaudio.*

רבי עקיבא אומר שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה ׃

62. RIbbi Akiba dicit, Risus & leuitas capitis asuefaciunt hominem ad scortationem.

Per שחוק non simpliciter risum, sed immoderatum, inhonestum, nec non et inhonestos iocos, obscœnas facetias, turpiloquium, scurrilitatem, & quicquid est huiusmodi rerum impudicarum intellige. Per קלות ראש quod Iudæorum uulgus ferè pro retectione capitis exponit, quodq; apud illos inhonestum habetur, tu impudentiam & perfrictam frontem intellige, quemadmodum in hoc sensu explicat & Helias Leuites in suo Thisbite. Dehortatur autem hæc sententia ab obscœnis dictis, iocis, facetijs, moribus impudicis, quod ea homini illectamenta sunt ad impuram libidinem, & scortationem, quam hebræi per ערוה intelligunt, breuiter damnat hæc sententia impudentiam, & morum indecentiam, & hortatur ad pudorem, uerecundiam, & pudicitiam.

הוא הָיָה אוֹמֵר מַסוֹרֶת סְיָג לַתּוֹרָה מַעְשְׂרוֹת סְיָג לָעֹשֶׁר נְדָרִים סְיָג לִפְּרִישׁוּת סְיָג לַחָכְמָה שְׁתִיקָה

63. MAsoreth sepes est legi, decimæ sepes sunt diuitijs, uota sepes sunt sanctimoniæ uitæ. Silentium sepes est sapientiæ.

Masoreth hebræi uocant annotationes quas docti quidam iudæi scripserunt in sacra biblia, in quibus explicant uoculas quasdam biblicas, quãtum ad illarum genuinam cum lectionem tum significationem attinet, quoties itẽ aliqua dictio cum hoc uel illo accentu inueniatur, quomodo quedam dictiones aliter scribantur, et aliter legantur & è cõtra, quoties deniq; aliqua dictio uel plene uel defectiue in biblijs inueniatur, & si quæ sunt alia istiusmodi grammaticorũ affectuum, hanc inquã tractationem, Masoreth à tradendo uocant, quod sentiunt hebræorum sapientes eam cabalastica quadam ratione

vatione à maioribus posteris traditam fuisse. Huius primũ authorẽ statuunt Ezram scribam, qui fuit ראש כנסת הגדולה sed hoc nõ probatur Heliæ Leuitæ, qui doctos Iudæos qui olim in Tyberia habitarunt, authores statuit. qua de re uide quæ habet in libello suo Masoreth Hamasoret. Hãc itaq; Masoreth sepẽ legis uocãt, quod ea dicunt custodiri genuinã sacræ scripturæ et lectionem & expositionem, ne quis in sacris literis grassetur, & pro sua libidine ex quolibet quodlibet faciat, sed maneat intra septa ueterũ sapientũ. Decimas dare olim in lege præceptũ erat populo Israelitico, pro sustentãdis sacerdotibus, leuitis, peregrinis, pupillis, uiduis, et pauperibus, iam qui candide & fideliter eas pendebat, huius laboribus & diuitijs adspirabat Dominus. Et hodie qui religiosiores sunt inter Iudæos, loco decimarum eleemosÿnam pendunt de omnibus lucris, decem aureos de centum, centũ de mille &c. Quod ergo dicit decimas sepem esse diuitijs. ex hortatio est, ne præsentibus bonis soli, & ad luxum abutamur, sed ut & Domino suam portiunculã in pauperibus suis tribuamus, id quod argumentũ est animi grati in Deum, sic etenim fiet, ut ille uicißim benigniter & affatim quibus indigemus suppeditet, parta item non facile amittamus, atq; ita benedictionem eius sine qua frustra laboratur in omnibus laboribus nostris sentiamus. Vota sepes sunt sanctimoniæ uitæ. per פרישות Heb. uitam sanctam innocentem, & à uanitatibus mundi segregatam intelligunt, nam פרש separare seu segregare significat inde פרוש pharisæus, & פרושים pharisæi, qui sic appellati fuerũt, eòquòd ut hebræus loquitur פרושים מדרכי העולם id est, segregati erant à moribus huius seculi. Est autem sensus, per uota custodiri uitæ sanctimoniam & innocentiam.

הוּא הָיָה אוֹמֵר חָבִיב אָדָם שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם אֱלֹהִים חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לוֹ שֶׁנִּבְרָא בְּצֶלֶם אֱלוֹהִים שֶׁנֶּאֱמַר כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם ׃ חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל

בראשית א׳

h

יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ בָּנִים לַמָּקוֹם חִבָּה
יְתֵרָה נוֹדַעַת לָהֶם שֶׁנִּקְרְאוּ בָּנִים לַמָּקוֹם
דברים י״ד שֶׁנֶּאֱמַר בָּנִים אַתֶּם לַיְיָ אֱלֹהֵכֶם ׃
חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה
שֶׁבּוֹ נִבְרָא הָעוֹלָם חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת
משלי ד׳ לָהֶם שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה שֶׁנֶּאֱמַר
כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל
תַּעֲזֹבוּ ׃

64. Imagine

IDem dixit, Dilectus est homo, eò quòd creatus est in magne Dei. Ingens amor notus factus est illi ex eò quòd creatus est in imagine Dei, sicut dicitur
Gen.1. Quia in imagine Dei fecit hominē: Dilecti sunt filij Israëlitæ ex eò quòd uocati sunt filij Dei. Maximus amor notus factus est illis, quod uocati sunt filij dei: sicut dicitur, Filij uos estis Domini dei uestri. Dilecti sunt Israëlite ex eò quòd datū fuit illis instrumentum
Deut.14. delectabile, quoniā eò cōditus fuit mūdus. Eximius amor declaratus est erga illos, ex eò quòd datū fuit illis instrumentum delectabile, sicut dicitur. Quo-
Prouer.4. niam doctrinam bonam dedi uobis, legem meam non derelinquatis.

Commendatur hic primum hominis dignitas qua præstat omnibus alijs creaturis, ea autē est, quod factus est in imagine Dei, in summa uidelicet innocentia

nocentia, iustitia, & sanctitate, ut eam nobis apostolicæ literæ explicant. Dein extollũtur Israëlitæ quod filij Dei in scripturis peculiariter appellantur: quod tu non ad carnales Israëlitas sed spirituales potius iuxta apostolum referas. Postremo, prædicatur beneficium dei, quod Israëlitas non tantum in filios adoptauit, sed & sacrosanctam legem quam hebræi כלי חמדה *appellant, primum omnium præ omnibus populis illis cognoscendam tradiderit, unde & Regius propheta dicit. Nõ fecit taliter ulli genti, neq; (gentes) cognouerunt iudicia eorum. Dicunt porrò Hebræi maximum amoris signum esse, non tantum alicui benefacere, sed & notum facere illi ut sciat & intelligat à quo sibi benefactũ sit.* כלי חמדה *ab hebræis nuncupatur quæuis res delectabilis & expetibilis. Et quia in orbe nihil magis expetendum lege diuina, ut ex qua nobis omnis fœlicitas tum corporis tum animæ prouenit, hinc est quod Iudæi illam* כלי חמדה *uocitant.* Psal.147

הַכֹּל צָפוּי וְהָרְשׁוּת נְתוּנָה וּבְטוֹב הָעוֹלָם נִדּוֹן וְהַכֹּל לְפִי רוֹב הַמַּעֲשֶׂה ׃

NIhil non cernitur (à Deo.) Et potestas data est. Et in bono mundus iudicatur, Cuncta tamen iuxta multitudinem operis.

Hebræi hanc sententiã sic explicant. Primũ cõmendari hic prouidentiã diuinã, quæ ubiq; præsto sit, adeo ut sine ea nihil geratur in rebus humanis. Edm tamen sic cũcta moderari, ut interim cuiuis homini potestas tradita sit uel bene, uel male agẽdi, neminemq; ut uel hoc uel illud agat ui cogi. Tertio prædicari hic dei clemẽtiam ac misericordiã, quæ tã immensa & infinita est, ut nunq̃ pro ea seueritate in hominũ peccata ac flagatia, qualẽ merẽtur, animaduertat. semp enim quodãmodo amplior est ut hebræi dicũt מדת הרחמים *id est, misericordia dei quàm* מדת הדין *id est, iudicium dei Nam* מדת הדין *extendit se usq; in .3. & .4. generationẽ* מדת הרחמים *uerò usq; in mille generationes, iuxta illud in exodo. Visitans iniquitatem patrum in filijs, in* Exod.20.

 tertijs

Tertijs, & in quartis (eorum) qui oderint me. Et faciens misericordiam in millibus, his qui diligunt me, & obseruãt præcepta mea. Postremam clausulam והכל לפי רב המעשה *sic explicant. Gratius esse deo beneficium quod in plures quàm quod in unum aliquẽ ytcumq; illud magnificũ sit cõfertur. Vt cum multis pauperibus aureũ distribuas, acceptius esse quã si uni tantum unum uel plures impertias, id quod alijs uerbis etiam sic enunciant* הכל לפי רב המעשה ולא לפי גודל המעשה.

הוּא הָיָה אוֹמֵר הַכֹּל נָתוּן בְּעֵרָבוֹן
וּמְצוּדָה פְּרוּסָה עַל כָּל הַחַיִּים הֶחָנוּת
פְּתוּחָה וְהַחֶנְוָנִי מַקִּיף וְהַפִּנְקָס פְּתוּחָה
וְהַיָּד כּוֹתֶבֶת וְהַגַּבָּאִין מַחֲזִירִין תָּדִיר
בְּכָל יוֹם וְנִפְרָעִין מִן הָאָדָם בֵּין מִדַּעְתּוֹ
וּבֵין שֶׁלֹּא מִדַּעְתּוֹ וְיֵשׁ לָהֶם עַל מִי
שֶׁיִּסְמְכוּ וְהַדִּין דִּין אֱמֶת וְהַכֹּל מְתוּקָּן
לִסְעוּדָה ׃

66. Idem dixit. Nihil non datum est cum pignore. Et rete expansum est super omnes uiuentes. Apotheca aperta est, & Apothecarius concedit ad tẽpus. Et pugillaris aperta est, & quicunq; uult mutuo accipere, ueniat & accipiat. Atq; exactores circumeunt iugiter, & solutionem accipiunt ab homine, siue uelit siue nolit. Est enim illis quo nituntur. Et iudiciũ est iudicium

iudiciū ueritatis. Et nihil non paratur ad conuiuiū.

Exhortatio est ad tempestiuam uitæ emendationem. Primum neminem esse qui effugere possit manus Dei, *sumus enim illi omnes morte oppignorati, et tamq; reti undiq; circūclusi. Apotheca aperta est, etc. hoc referūt ad liberum arbitrium, uidelicet in nobis situm ut uel male uel bene agamus, deum nobis mortem, & uitam proponere. Apothecarius concedit ad tempus. hoc referūt ad* Dei *longanimitatē qua nos ad pœnitentiā inuitat, nec statim punit atq; delinquimus, non enim uult mortem peccatoris, sed ut conuertatur ac uiuat. Et pugillaris &c. Monet omnia nostra dicta & facta tanquam in rationarium annotari, quorum oportebit aliquando rationem reddere.* Per גבוח *hebræi intelligūt castigationes dei, hoc est, morbos, & id genus afflictiones, quas illi* יסורין *appellant, quæ hominibus propter peccata ipsorum infliguntur. Iustus autem* Iudex *est* Deus, *& iustū iudicium eius, nemini faciens iniuriam, reddit enim unicuiq; iuxta opera sua. Et nihil non paratur ad conuiuium. sensus est, omnia ista in eum dici finem, quo homines uitam ita instituant, ut digni fiant perenni fœlicitate, quam per conuiuium intellige,* Somniant *quidem* Iudæi *quidam, in futuro seculo conuiuium quoddam paratum iri iustis, ex Leuiathan, quem tradunt statim à condito orbe interfectum, atq; sale conditum, interim pro iustis, ut eo uescantur in seculo uenturo reseruari, sed cauillum hoc est iudaicum, tametsi sciam ueteres Iudæorum Rabbinos, aliud mysterium hac re prodere uoluisse, qualia & alia multa apud illos inueniuntur quæ* Iuniores Iudæi *cū non intelligunt, crassißime, & absurdißime, iuxta literam dicta accipiunt. Tu per conuiuiū summā illam ac æternā fœlicitatē qua iusti in futuro seculo perfruentur intellige,* Tū *nimirū edent et deuorabunt* Leuiathan *illū, hoc est* Sathanā, *cum uiderint illū cum omnibus ministris suis in æterna præcipitari tartara.* Et Christus *in* Euangelio *dicit, fore ut sui edant et bibant super mensam suam in regno suo, ubi summam fœlicitatem intelligit.* Ezech. 18.

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן עֲזַרְיָה אוֹמֵר אִם אֵין

 תּוֹרָה

תּוֹרָה אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ אִם אֵין דֶּרֶךְ אֶרֶץ
אֵין תּוֹרָה אִם אֵין חָכְמָה אֵין יִרְאָה
אִם אֵין יִרְאָה אֵין חָכְמָה אִם אֵין דַּעַת
אֵין בִּינָה אִם אֵין בִּינָה אֵין דַּעַת אִם
אֵין קֶמַח אֵין תּוֹרָה אִם אֵין תּוֹרָה אֵין
קֶמַח ׃

67. Ribbi Eliæzer filius Azariæ dicit. Vbi nõ eſt lex, ibi nõ eſt uita politica. Vbi non eſt uita politica, ibi non eſt lex. Vbi non eſt ſapientia, ibi nõ eſt timor (Dei.) Vbi non eſt timor (Dei,) ibi non eſt ſapientia. Vbi nõ eſt ſcientia, ibi non eſt prudentia. Vbi nõ eſt prudentia, ibi non eſt ſcientia. Vbi non eſt farina, ibi non eſt lex. Vbi non eſt lex, ibi non eſt farina.

Commendantur hic quædam artes ſeu potius uirtutes, quæ ita ſunt connexæ, ut alia ſine alia eſſe non poßit imò alia aliam abſoluit, & perficit. Eæ autem ſunt, primum, תורה *&* דרך ארץ *Per* תורה *hebræi intelligunt, ut illi loquuntur,* למוד התורה והמצות *id eſt, diſciplinam legis, & præceptorum, unde &* תורה *ſic definiunt* התורה היא תבונת המצוה היאך תעשה *Id eſt, Lex eſt intelligentia præceptorum quo pacto ea fieri debent. Per* דרך ארץ *hic uitam politicam intellige, ut ſcias quo pacto hominibus decenter ſit conuerſandũ. Eſt itaq; ſenſus, nunq̃ fore bonũ ciuẽ, qui rerum ſacrarum omnino ſit ignarus, & è cõtrà minus aptum ad res ſacras, qui plane rudis eſt rerũ politica-*

liticarum. חכמה *id est, sapientia, est qua sapimus & intelligimus quæ dei sunt, quæ cognitio ubi non est, ibi non est inquit hebræus* יראת שמים *id est, timor Dei. Quomodo enim deum rectè timebit, qui ignorat quid illi placeat quid displiceat. E contra ubi non est timor dei, ibi nec uera sapientia. Vt inquit Iob. Timor Dei est sapientia, & recedere à malo est intelligentia.* דעת *id est, scientia, est multarum rerum cum humanarum tum diuinarum usus & cognitio, hanc sequitur prudentia. Prudentia corroborat, & confirmat scientiam. Per* קמח *quod farinam significat, Hebræi uictus necessaria intelligunt, quæ ubi desunt, inquiunt, non posse diu durare studia bonarum literarum, præsertim sacrarum. Multis enim obstat penuria rerum, & paupertas, quo minus possunt habere cõmodos præceptores, libros & alia, quibus ad sapientiam, & eruditionem peruenitur, danda igitur opera ut etiam externa illa quæ ad comparandam sapientiam requiruntur adsint. Comparata sapientia & eruditione, facile obtinebuntur diuitiæ & aliæ uitæ commoditates.* Iob 28.

הוּא הָיָה אוֹמֵר כָּל שֶׁחָכְמָתוֹ מְרֻבָּה
מִמַּעֲשָׂיו לְמָה הוּא דוֹמֶה לְאִילָן
שֶׁעֲנָפָיו מְרֻבִּין וְשָׁרָשָׁיו מוּעָטִין וְהָרוּחַ
בָּאָה וְעוֹקַרְתּוֹ וְהוֹפַכְתּוֹ עַל פָּנָיו שֶׁנֶּאֱמַר
וְהָיָה כְּעַרְעָר בָּעֲרָבָה וְלֹא יִרְאֶה כִּי ירמיה י״ז
יָבֹא טוֹב וְשָׁכַן חֲרֵרִים בַּמִּדְבָּר אֶרֶץ
מְלֵחָה וְלֹא תֵשֵׁב אֲבָל כָּל שֶׁמַּעֲשָׂיו
מְרֻבִּין מֵחָכְמָתוֹ לְמָה הוּא דוֹמֶה
לְאִילָן

Hebræi hanc ſententiã ſic explicant, ut ſit exhortatio ad uſum et exercitatione͂, qua quæuis ars, diſciplina & artificium, confirmatur & roboratur, ſecus uerò, excidit & euaneſcit. הרגל יעשה אומן *inquit hebræus, id eſt, uſus facit artificem. Item,* ההרגל על כל דבר שלטון *id eſt, uſus dominatur omnibus rebus. Tu uerò hanc ſententiam potius ad Theologiam applica. Eam nempe ſapientiam cõmendabilem, firmam, ſtabilem, & ſalutiferam eſſe, quam ſequitur bona uita: non enim ſatis eſt noſce Dei uoluntatem, niſi illam moribus & uita exprimas. Qui enim nouit uoluntatem domini, nec facit, uapulabit multis. Et regnũ Dei inquit apoſtolus nõ eſt in ſermone, ſed in uirtute. Pulchre conueniunt hæc cum uerbis Chriſti Matth. 7. Omnis qui audit ex me ſermones hos, & facit eos, adſimilabo illum uirò prudenti, qui ædificauit domum ſuam ſuper petram, & deſcendit imber, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti, & irruerunt in domum illam, & nõ eſt proſtrata, fundata enim fuerat ſuper petram. Et omnis qui audit à me ſermones hos, & non facit eos, adſimilabitur uiro fatuo, qui ædificauit domum ſuam ſuper harenam, & deſcendit imber, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti, & impegerunt in domum illam, & deiecta eſt, & fuit ruina illius magna.* 1. Cor. 4.

רבי אלעזר בן חסמא אומר קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות תקופות וגמטריאות פרפראות לחכמה ׃

69. Ribbi Eleazar filius Haſama dicit. Kinin, & Pithchæ niddah, ſunt præcipuæ lectiones. Reuolutiones (anni,) & Geometricæ ſupputationes, partes ſunt ſapientiæ.

קינין & פתחי נדה *ſunt* מסכתות התלמוד *id eſt, duo tractatus Thalmudici, quorũ alter Kinin tractat de oblationibus pullorum, columbarum & turturum, quæ pauperes in templo offerre tenebántur. Alter* פתחי

i נדה

נדה agit de mulierum purificatione, tam ratione menstruorum, quàm ratione partus cõtracta, hos duos tractatus minime negligendos monet Ribbi Eleazar in præsentiarũ, sed tanq̃ precipuas הלכות *habendos esse. de uoce* הלכה *quid significet, uide Thisbitẽ Eliæ.* תקופות *hebræi uocant. 4. anni reuolutiones, harũ rationẽ probe nosce, una cum Geometria sub qua & Arithmeticam complectuntur hebræi, potißimas partes quas per* פרפראות *intellige, sapientiæ esse arbitrantur.*

פרק רביעי

CAPVT QVARTVM.

בֶּן זוֹמָא אוֹמֵר אֵיזֶהוּ חָכָם הַלּוֹמֵד
מִכָּל אָדָם שֶׁנֶּאֱמַר מִכָּל
מְלַמְּדַי הִשְׂכַּלְתִּי כִּי עֵדְוֹתֶיךָ תילים קי"ט
שִׂיחָה לִי אֵיזֶהוּ גִבּוֹר הַכּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ
שֶׁנֶּאֱמַר טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם מִגִּבּוֹר וּמוֹשֵׁל משלי י"ו
בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר · אֵיזֶהוּ עָשִׁיר הַשָּׂמֵחַ
בְּחֶלְקוֹ שֶׁנֶּאֱמַר יְגִיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכֵל תילים קכ"ח
אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ · אַשְׁרֶיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה
וְטוֹב לָךְ לָעוֹלָם הַבָּא · אֵיזֶהוּ מְכֻבָּד
הַמְכַבֵּד

שמואל א׳ ב׳ המכבד את הבריות שנאמר כי מכבדי
אכבד ובוזי יקלו :

Filius Zoma dicit. Quis est sapiēs? qui discit à quouis homine. sicut dicitur. Ab omnibus qui docuerunt me intelligentiam concepi, quia testimonia tua meditatio mea est. Psal. 119. Quisnā est fortis? qui cohercet prauam affectionem suam. sicut dicitur. Melior est ille Prouerb. 16. qui reprimit iram uiro forti: & qui dominatur animo suo (præstantior est) eo qui capit urbem. Quis est Psal. 128. diues? qui gaudiū habet in portione sua: sicut dicitur. Laborem manum tuarum comedes beatus (eris) tu, & bene erit tibi. id est, Beatus eris in præsenti seculo, & bene tibi erit in futuro seculo. Quis est honore dignus? qui honorat homines. sicut dicitur. Quoniam 1. Sam. 2. honorificantes me honorificabo, & cōtemnentes me, ignominia afficientur.

Quatuor hîc docentur. Primum eum sapientē iudicandum, non qui præsumit se omnia scire, sed qui reputat se nihil scire, & paratus est à quouis discere. Nunquam inquit comicus, quisquam tam bene subducta ratione ad uitam fuit, quin res, ætas usus, semper aliquid apportet noui. Aliquid moneat ut illa quæ credas scire nescias, & quæ tibi putaris prima in experiundo repudies. Alterum, fortitudinē nō à corporis sed animi uiribus pēdere, ea autē est, dominari prauis affectibus. Cōuenit cū illo poetico. Fortior est qui se q̃ qui fortißima uincit oppida. Tertiū, amplißimas esse diuitias, animū sua sorte contentū, nā diues est non qui multa poßidet, sed qui sua sorte contentus uiuit. Huc pertinet illud .1. Timoth. 6. Est autem quæstus magnus pietas cū animo sua sorte contento. Postremū, reuerentiā & obseruantiā erga alios docet, & cōmendat humilitatem qua semper alios nobis præstātiores habeamus, semper parati magis honorē alijs impartire q̃ ab alijs expectare

& ambire, huc etiam admonet D. *Apostolus* Roma. 12. *Honore alius alium præuenientes.* Et *uulgo iactata sententia est,* Honor *non est in honorato, sed in honorante.*

בֶּן עַזַּאי אוֹמֵר הֱוֵי רָץ לְמִצְוָה קַלָּה
כַּחֲמוּרָה וּבוֹרֵחַ מִן הָעֲבֵרָה שֶׁמִּצְוָה
גּוֹרֶרֶת מִצְוָה וַעֲבֵרָה גּוֹרֶרֶת עֲבֵרָה
שֶׁשְּׂכַר מִצְוָה מִצְוָה וּשְׂכַר עֲבֵרָה עֲבֵרָה

71. BEn Azai dicit. Curre ad præceptum leue, tanquam ad graue. Et fuge à transgressione. Præceptum enim trahit præceptum, & trãsgressio transgressionem: siquidem merces præcepti est præceptum, & merces transgressionis (est) transgressio.

Monet hæc sententia æquali studio & diligentia seruanda esse præcepta Dei *quæ in spetiem leuia, & parua uidentur, atq; maxima ac grauißima. causam hebræi aßignant hanc: ignorari uidelicet quæ præcepta ampliora mercede remunerentur sicut superius auditũ est in sentẽtijs* R. Hananiæ *ca.* 2. Dein *fieri ut quo magis asuescit homo bene agere, eo libentius facit bonũ. & è contra, quo plus mali facit, eo magis adlubescit illi malum.* Vt *enim bonũ ex bono, ita malũ ex malo nascitur: sunt enim ut uirtutes concatenatæ, ita & uitia, & dato uno incõueniente sequuntur plura, inquit philosophus, quod idem iudicium & de uirtutibus habeto.* Est *porrò & horrendum dei iudicium in malis, permittere ut de scelere in scelus, de peccato in peccatum præcipites ruant, iuxta illud* Apostoli, Tradidit *eos in reprobũ sensum, &c. sicut è contrà magna misericordiæ illius est, quod bonos & pios ex fide in fidem, ex uirtute in uirtutem ducit.*

הוא

הוּא הָיָה אוֹמֵר אַל תְּהִי בַז לְכָל אָדָם וְאַל תְּהִי מַפְלִיג לְכָל דָּבָר שֶׁאֵין לְךָ אָדָם שֶׁאֵין לוֹ שָׁעָה וְאֵין לְךָ דָּבָר שֶׁאֵין לוֹ מָקוֹם׃

72. IDem dixit. Ne contemnas quemuis hominem. Neq; nimis remotam facias quamlibet rem. Nullus enim homo extat cui non sit hora sua. Et nulla res est, quę non habeat locum suum.

Monet neminem contemnendum esse, cum nullus sit tam abiectæ sortis homo, qui non aliquando uel prodesse, uel obesse poßit.

רַבִּי לְוִיטַס אִישׁ יַבְנֶה אוֹמֵר מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ בִּפְנֵי כָּל הָאָדָם שֶׁתִּקְוַת אֱנוֹשׁ רִמָּה׃

73. RIbbi Leuitas uir Iabnęh dicit. Maximè humili spiritu esto. Expectatio enim hominis sunt uermes.

Parenesis est ad humilitatem, superbiam enim et omnem elationem apud nos merito reprimat, recordatio finis nostri, nempe quod puluis & umbra sumus, quodq; tandem esca uermium futuri sumus. iuxta illud, puluis es, & in puluerem reuerteris. Gen. 3.

רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן בְּרוֹקָה אוֹמֵר כָּל הַמְחַלֵּל

שֵׁם שָׁמַיִם בְּסֵתֶר נִפְרָעִין מִמֶּנּוּ בְּגָלוּי
אֶחָד שׁוֹגֵג וְאֶחָד מֵזִיד בְּחִלּוּל הַשֵּׁם ׃

74 Ribbi Iochanan filius Beroka dicit. Quicũq; uiolat nomen Dei in oculto, de eo pœna ſumetur in propatulo. Idem enim eſt, ſiue quis per ignorantiam, ſiue quis temere, ex malitia prophanet nomen dei.

Per חלול השם *intellige ſcandalum ſeu offendiculum, quo dehoneſtatur gloria dei, ubi quis uidelicet qui formã cognitionis diuinæ uolũtatis & ueritatis habet, blaſpemandi deũ, occaſionẽ obijcit alijs.* מזיד *dicitur qui temerè, data opera, & ſtudio male agit.* Sicut & Rabbi Dauid Kimhi *hanc uocem explicat in radicibus ſuis ubi ſic inquit,* וקראו מזיד למי שעושה הדבר ברצון *id eſt,* Rabbini מזיד *uocarunt eum, qui facit aliquid cum uoluntate.* Et Iudæi *tenent* קרבנות *id eſt, ſacrificia quæ olim pro expiandis peccatis offerebantur, nõ habuiſſe locũ in peccatis ex malitia & temerè admißis, ſed tantũ* על שגגות *id eſt, per ignorantiã perpetratis, quo etiam* Dauid *reſpexiſſe aiunt pſal.51. cum inquit* כי לא תחפוץ זבח ואתנה עולה לא תרצה *id eſt,* Nam *non deſideras ſacrificium, alioquin darem, neq; holocaſtum gratũ habes.* שוגג *uero dicitur qui per ignorantiã uel à caſu delinquit.* Dehortatur *autem hæc ſententia tam à publica quã ab occulta uiolatione Dei:* Nam *tametſi ignorantia aliquantam habeat excuſationem, nullum malum tamen deus impunitum relinquit. Inde eſt quod etiam ea quæ occulte fiũt tandẽ in lucẽ protrahit & punit, Exemplũ habes in* Dauide, *ad quẽ dicebat* Dominus *per prophetam.* Ecce *ego ſuſcito ſuper te malum de domo*
2.Sam.12. *tua, & tollam uxores tuas in oculis tuis, tradamq; proximo tuo, et dormiet cum uxoribus tuis in conſpectu ſolis huius.* Tu *enim feciſti in abſcondito, ego uero faciam rem iſtam coram uniuerſo* Iſraël *& coram ſole ipſo, &c. & iterum,* Verumtamẽ *quoniam occaſionem male loquendi(de* Iſraël*) dediſti*

disti inimicis domini in re ista, moriens morietur filius tuus, &c. Cæterum quomodo hebræi חלול השם *à cæteris peccatis distinguant, libet hic quædã annotare ex Massechtah Ioma, capite ultimo, ubi sic legitur* עבר על מצות עשה ועושה תשובה אינו זז משם שנ׳ שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם עבר אדם על מצות לא תעשה ועשה תשובה תשובה תולה ויום הכפורים מכפר שנ׳ כי ביום הזה יכפר עליכם עבר אדם על כריתות ומיתות ב״ד תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין שנ׳ ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם אבל כל מי שיש בידו חלול השם תשובה ויום הכפורים ויסורין תולין ומיתה ממרקת ועל זה נאמר אם יכופר העון הזה עד תמותון *Id est, Qui transgreditur præceptum negatiuum, & facit pœnitentiam, is non repellitur à Domino, iuxta id quod dicitur. Reuertimini filij rebelles, & sanabo auersiones uestras.* Hier.3. *Qui uerò transgreditur præceptum negatiuum, & facit pœnitentiam, pœnitentia suspendit (peccatum) & Dies expiationis expiat, sicut dicitur. Quoniam in die illo expiabit uos, &c.* Leuit.16. *Porrò qui designat præuaricationes quæ merentur exterminiũ & mortem, Domus iudicij, pœnitẽtia, & Dies expiationis suspendunt (peccatũ) & castigationes delent: sicut dicitur. Visitabo in uirga iniquitatem eorum, & in flagellis scælus eorum.* Psal.89. *In cuiuscunq; uerò manu est uiolatio nominis diuini, pœnitentia, & dies expiationis, & castigationes suspendunt, mors autem expurgat: secundum id quod dicitur. Si expietur hæc iniquitas à uobis donec moriamini. hactenus ex citato Massechtah. Item, in alio loco Thalmud dicit* Esa.22. איזה הוא חלול השם תלמיד חכם שקונה דבר ואינו נותן מעות לאלתר אומרים הבריות זו היא תורה אשרי מי שלא למד לבנו תורה *Id est, Quid est uiolatio Dei? Discipulus (scilicet) sapiens qui emit aliquid & non soluit pecuniã ilico, tum dicũt homines, Hæc est lex, Beatus qui non docuit filium suum legem.*

רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר הַלּוֹמֵד עַל מְנָת לְלַמֵּד מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לִלְמוֹד וּלְלַמֵּד וְהַלּוֹמֵד עַל מְנָת לַעֲשׂוֹת מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לִלְמוֹד

לִלְמוֹד וּלְלַמֵּד לִשְׁמוֹר וְלַעֲשׂוֹת ׃

75. RIbbi Iſmaël dicit. Qui diſcit eo pacto, ut et (alios) doceat: ſufficienter tradunt in manum eius, ad diſcendum, & ad docendum. Et qui diſcit ea conditione ut faciat, affatim tradunt in manum eius quod diſcat, doceat, cuſtodiat & faciat.

Monet hæc ſentẽtia, eo animo diſcendũ, ut & alijs quod didiceris impertias, utilium enim rerum ſcientia non eſt premenda, ſed per manus tradenda. Dein diſcendum eſt, non ut doctior tantum, ſed & melior fias, ut bono uitæ exemplo, alios etiam ad meliorem frugem inuites, quod ubi feceris, ampliſſima uel diſcendi, uel bene agendi occaſio diuinitus dabitur. Omni enim habenti dabitur, inquit Chriſtus. Et hebræi dicunt ſic diuinitus comparatum eſſe, ut qui uelit, cupiat, & conetur bene agere, cœlitus iuuetur: qui uero uelit male agere, ſimiliter illi feneſtram ad male agendum aperiri, id quod hebraicè ſic enunciãt הבא לטהר מן השמים מסעין לו הבא לטמא פותחין לו. *Id eſt, qui uenit ut mundus fiat, cœlitus adiuuant eum. Qui uenit ut immundus fiat aperiunt illi, ſenſus eſt. Bonis bene agendi, malis male agendi datur occaſio.*

רִבִּי צָדוֹק אוֹמֵר אַל תַּעַשׂ עֲטָרָה לְהִתְגַּדֵּל
בָּהּ וְלֹא קוֹרְדּוֹם לֶאֱכוֹל מִמֶּנָּה וְכֵן הָיָה
הִלֵּל אוֹמֵר וּדְאִשְׁתַּמֵּשׁ בְּתַגָּא חֲלַף הָא
לָמַדְתָּ כָּל הַנֶּהֱנֶה מִדִּבְרֵי תוֹרָה נוֹטֵל
חַיָּיו מִן הָעוֹלָם ׃

76. RIbbi Zadok dicit. Ne facias coronã, ut magnus fias (per eam) Neq; (ea utaris) tanquam ſecuri, ut uiuas

uiuas ex ea. Similiter & Hillel dixit. Qui (cōmodi gratia) seruit coronæ, perit. En iam didicisti, quod quicunque utilitatem capit ex lege, tollit uitam sua m ex hoc seculo.

Per coronam hebræi legem intelligūt, quòd inde fortaßis apud illos profectum est, quod dicunt omnes Israëlitas coronas in capite habuisse, quando data fuit lex per Mosen in monte Synai. Alias lex corona dicitur metaphoricè, quod sicut corona undiq; perfecta est, et totū cingit, ita & legis diuinæ cognitio hominem demum rectè perficit, absoluit, coronat & decorat in cōspectu dei, iuxta illud in prouerbijs. Audi fili castigationem patris tui, & nō derelinquas legem matris tuæ. Nam hæc sunt in capite tuo ueluti superaddita gratia, & sicut torques circa collū tuum. Notat autem hæc sententia eos, qui peritia sacrarum literarum abutuntur ad uanam gloriam, & nominis ostentationem, Et ut uentrem alant, indeq; ditescant. Hi ex sacra lege ut inquit hebræus, securim faciunt, quod instrumentum in nullum alium usum sibi mercenarius comparat, quàm ut eo sibi uictum quæritet. Duplex hic est lectio, quædam enim exemplaria habent לאכול ממנה id est, ut edas ex ea. Alia לחפור בה id est, ut fodias ea, sed utrā lectionē sequaris sensus idē erit. Prouerb. 1.

רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר כָּל הַמְכַבֵּד אֶת הַתּוֹרָה גּוּפוֹ מְכֻבָּד עַל הַבְּרִיּוֹת · וְכָל הַמְחַלֵּל אֶת הַתּוֹרָה גּוּפוֹ מְחֻלָּל עַל הַבְּרִיּוֹת ׃ ·

77. Ribbi Iose dicit: Quicunq; honorat legem, corpus illius honore afficitur ab hominibus. Quicunq; uerò uiolat legē, corpus eius uiolatur ab hominibus.

Hebræi dicunt legis honorationem in tribus istis consistere. Primum, ut quis alacriter & strenue faciat quæ lex iubet & præcipit. Alterum, honorare sapientes qui legem stabiliunt. Postremum, in prætio habere illorum libros quos pro intelligenda lege conscribunt. Conuenit meo uidere hæc sen-

tentia

tentia cum eò quòd extat.1.Sam.cap.2.ubi dominus dicit ad Heli ſacerdotē כי מכבדי אכבד ובזי יקלו *id eſt, Quoniam honorificantes me honorificabo, & contemnentes me ignominia afficientur.*

רִבִּי יִשְׁמָעֵאל אֹמֵר הַחֹשֵׂךְ עַצְמוֹ מִן הַדִּין פּוֹרֵק מִמֶּנּוּ אֵיבָה וְגֶזֶל וּשְׁבוּעַת שָׁוְא וְהַגַּס לִבּוֹ בְּהוֹרָאָה שׁוֹטֶה רָשָׁע וְגַס רוּחַ׃

78· Rabbi Iſmaël dicit. Qui abſtinet à iudicio, rumpit á ſe inimicitiam, rapinam, & falſum iuramētum, qui uerò extollit cor ſuum oſtentatione, ſtultus eſt, impius, & elato ſpiritu.

Duo habet hæc ſententia. Primum, ne quis ſe ſua ſponte non uocatus ad munus iudicis ingerat, quod is ſtatus non careat periculo. Sæpe enim multorum inuidiā ſuſtinet iudex, etiā ſi æquè & iuſtè iudicet, nedum ſi iniquè & iniuſtè. Dein ſæpe uel per oſcitantiam uel carnis affectū, adimit cui tribuendum, & tribuit cui adimendū: quod per גזל *hic intelligunt hebræi, nonnunquam & ad falſum iuramentū adigit iudex, ſic plenus eſt periculis ſtatus iudicū & magiſtratuum. Alterum, etiam ſi ſcias te idoneū ad diſcernendas cauſas hominum, & dirimendas lites illorum, nō tamen debes in eo tibi nimiū placere, neq; arroganter hoc pre te ferre. Sed cum magno timore & tremore exercenda ſunt iudicia, & in illo ſentētiæ pronūciandæ. Rectè ergo rex Iehoſaphat monet ſuos iudices.2.para.cap.19.* ראו מה אתם עושים כי לא לאדם תשפטו כי לי״י ועמכם בדבר משפט · ועתה יהי פחד י״י עליכם שמרו ועשו כי אין עם י״י אלהינו עולה ומשא פנים ומקח שוחד וגומר *id eſt, Videte quid agatis, nō enim pro homine, ſed pro deo iudicia decernitis, quippe qui iuxta uos eſt in cauſa iudicij. Nunc igitur ſit pauor domini ſuper uos, cauete & agite (quod illi placet)*

placet) quoniam non eſt peruerſitas ulla apud dominum deum noſtrũm ut ille ſuſcipiat perſonas aut accipiat munera, &c.

הוּא הָיָה אוֹמֵר אַל תְּהִי דָּן יְחִידִי שֶׁאֵין דָּן יְחִידִי אֶלָּא אֶחָד וְאַל תֹּאמַר קַבְּלוּ דַּעְתִּי שֶׁהֵן רַשָּׁאִין וְלֹא אַתָּה ׃

79. IDem dixit. Ne ſis iudex unicus, non eſt enim unicus iudex niſi unus. Neque dicas ſuſcipite meam ſententiam, quoniam penes illos, & non penes te eſt poteſtas.

Similiter & hæc ſententia duo præcipit. Primum, ne quis temere unius & ſolus iudicis officium ſubeat, quaſi ipſe ſolus ſufficiat ad diſcutiẽdas cauſas diſcordantium, & uidere poſſit quid in qualibet re ſit æquum uel iniquũ. Nemo enim unus omnia uidet, nec uni dat cũcta deus. Alterum, in iudicio nõ eſſe pugnandum contra uniuerſos, ſed ſequendam multitudinem, præſertim in re iuſta. Multo minus ui adigendi ſunt alij ut tuam ſententiam ſequantur.

רַבִּי יוֹחָנָן אוֹמֵר כָּל הַמְקַיֵּם אֶת הַתּוֹרָה מֵעוֹנִי סוֹפוֹ לְקַיְּמָהּ מֵעוֹשֶׁר וְכָל הַמְבַטֵּל אֶת הַתּוֹרָה מֵעוֹשֶׁר סוֹפוֹ לְבַטְּלָהּ מֵעוֹנִי ׃

80. RIbbi Iochanan dicit. Quicunque ſeruat legem propter paupertatem, tandẽ futurũ eſt ut ſeruet

 eam

eam propter diuitias. Quicunqꝫ uerò negligit legem propter diuitias, tandem futurũ est ut negligat propter paupertatem.

Rambam hanc sententiã hebraicè sic explicat העוסק בתורה והוא עני ודל ועם כל זה יכבד נפשו לעסוק בה לסוף יעסוק בה מעושר ומאשר לא יהיה לו מה שיטרידהו מן הקריאה : ומי שלא יעסוק בתורה מפני רוב הממון להתעסקו במאכל ובמשתה ובמנוחה לסוף יתרושש ויכבד לו הזמן עד שיהיה סבת בטולו מקריאה טרדתו בלחם למאכלו *Id est, Qui discit legem, & est pauper & inops, & nihilominus tamen hanc sibi ipsi facescit molestiam, ut se in ea exerceat. Tandem futurum est, ut illi operam nauet, propter diuitias (nactas) Vbi non erit amplius quod ipsum à lectione eius deturbet. Qui uero non uacat legi propter diuitias, deditus comessationibus, potationibus & otio, tandem ad inopiam redigetur, nec supercrit illi tantum temporis ut lectioni legis operam impendere poßit; occupatus uidelicet cura comparandi cibi.*

רבי מאיר אומר הוי ממעט בעסק ועסק בתורה והוי שפל רוח בפני כל האדם ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך ואם עמלת בתורה שכר הרבה נתן לך ׃

81. RIbbi Meir dicit. Minue negotia, & uaca legi. Estoqꝫ humili spiritu corã quouis homine: Et si uacare uelis à lege, multa erunt quæ te auocabunt. Quòd si laboraueris in lege, multa merces tibi dabit.

Tria habet hæc Gnome. Primum, semper maiorem nostrorum laborum partẽ impendendam meditationibus diuinæ legis, iuxta illud Dauidis psal. 1.

כי אם

כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה *id est, in lege domini uoluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte. Alterũ, ut humilitatem præ te feras nõ tantum erga maiores & potentiores te, sed & erga æquales, inferiores, & erga quemuis cuiuscunq; sortis hominem. Tertium, multa esse quæ nos sacris diuinæ legis cogitationibus auocant, quibus omnibus facile renunciabimus si cogitauerimus quanta merces maneat eos, qui strenuam operam nauant rebus diuinis.*

רבי אליעזר בן יעקב אומר העשה מצוה אחת קנה לו פרקליט אחד והעובר עברה אחת קנה לו קטגור אחד תשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות ׃

32\. Ribbi Eliezer filius Iaẽcob dicit. Qui facit præceptum unum, comparat sibi paracletum unum. Et qui præuaricatur præuaricationem unam, comparat sibi accusatorem unum. Pœnitentia, & opera bona, tanquam clypeus sunt cõtrà ultionem (diuinã).

פרקליט & קטיגור *uocabula sunt à græcis mutua. Et Rambam hanc sententiam sic hebraicè exponit* פרקליט הוא המליץ טוב על האדם למלך ׃ קטיגור הוא הפך זה רוצה המלשין האדם למלך ומשתדל להמיתו ׃ ואמרו שהתשובה אחר הפורעניות הרעים או המעשים הטובים בתחלת הענין כל אחד משני הענינים האלה מונעים המכות והחלאים באדם *Id est, Peraclit dicitur qui interpellat in bonum pro homine aliquo apud regẽ, cuius cõtrarium est Kategor, is enim est qui traducit aliquem apud regem, & conatur occidere eum. Est autem sensus. Resipiscentia post mala facta, & bona opera in principio alicus rei, unumquodq; ex duobus istis arcet plagas & morbos ab homine.*

ר' יוחנן הסנדלר אומר כל כנסיה שהיא

לְשֵׁם שָׁמַיִם סוֹפָהּ לְהִתְקַיֵּם וְשֶׁאֵינָהּ
לְשֵׁם שָׁמַיִם אֵין סוֹפָהּ לְהִתְקַיֵּם ׃

83. RIbbi Iochanan Hasandelar dicit. Omnis Ecclesia quæ fit propter Deum, confirmabitur. Quæ uerò non fit propter Deum, non durabit perpetuo.

Conuenit hæc sententia cum uerbis Christi Matthæi. 15. Omnis plantatio, quam non plantauit pater meus cœlestis, eradicabitur. Item, cũ oratione Gamlielis, quam dixit pro liberandis apostolis. acto. 5. אנשי ישראל שמרו מה תעשו על אלו האנשים כי קודם אלו הימים היה טודס שהיה אומר דבר מה ואליו נגררו מספר אנשים קרוב לארבע מאות ונהרג הוא וכל המאמינים בו נאבדו והיו לכלום ׃ אחר זה היה יהודה הגלילי בימי הספירה והסית את העם אחריו והוא אבד וכל הנגררים אחריו נתפרשו ועתה לכן אני אומר לכם הבדלו מאלו האנשים ועזבו אותם כי אם מאנשים העצה הזאת או המעשה יבטל אבל אם מהאל הוא לא תוכלו לבטלו פן תראו מקבילים לאל *Id est. Viri Israëlitæ, attendite uobis, quid acturi sitis super hominibus istis. Ante enim hos dies extitit Theodas, dicens se aliquid esse. Cui consensit numerus hominum circiter quadringentorum. Et interfectus est, & omnes qui ei credebant perditi sunt, atq; ad nihilum redacti. Post hunc fuit Iudas Galilæus in diebus professionis, & auertit populum post se & ipse perijt, & omnes quotquot consentiebant ei: dispersi sunt. Et nunc propterea, ego dico uobis. Discedite ab hominibus his, & sinite eos. Quoniam si ex hominibus est consilium hoc, aut opus: dissoluetur. Si uerò ex Deo est: nõ poteritis dissoluere illud. Ne fortè & deo repugnare uideamini. Hæc Gamliel ille.*

רִבִּי אֶלְעָזָר בֶּן שַׁמּוּעַ אוֹמֵר יְהִי כְבוֹד
תַּלְמִידְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלָּךְ וּכְבוֹד
חֲבֵרְךָ׃

חֲבֵרָךְ כְּמוֹרָא רַבָּךְ וּמוֹרָא רַבָּךְ כְּמוֹרָא
שָׁמַיִם ׃

34. Ribbi Eleazar filius Schamua dicit. Esto gloria discipuli tui tam chara tibi perinde tua ipsius. Et sit honor socij tui sicut timor præceptoris tui. Et timor Rabbini tui sicut timor Dei.

Commendat hæc sententia Rabbinis & præceptoribus studium & amorem quo prosequi debent discipulos suos, quos erudiendos suscipiũt. ut uidelicet non minus illos quàm se ipsos diligant, hoc enim etiam requirit præceptum de diligendo proximo, quod potißimum ualere debet in his qui nobis alijs arctius sunt coniuncti: ut liberi parentibus, discipuli suis præceptoribus. Dein hortatur ad reuerentiam erga commilitonem in studijs, quem Iudæi hîc per חבר *intelligunt, quod res sit non parui momenti commodum habere cõdiscipulum cũ quo discas & te exerceas. Nam & rex Salomon in prouerbijs inquit* ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו *quod quidam eo sensu dictum accipiunt, quod sicut ferrum ferro acuitur, ita & ingenia se mutuo acuũt. Postremum, obseruantiam præceptoribus præstandam docet, quod hi certe post Deũ in terris proximo loco haberi debẽt. ut enim à parentibus esse, ita à præceptoribus bene uiuere habemus: unde rectè nata est uulgo iactata sententia, parentibus & præceptoribus non potest reddi æquiualens.* Prouer. 27.

רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר הֱוֵי זָהִיר בְּתַלְמוּד
שֶׁשִּׁגְגַת תַּלְמוּד עוֹלָה זָדוֹן ׃

Ribbi

ea reliquæ duæ constant. Sicut dicitur. Per me reges regnant & consiliarij constituunt iusta. Item, Per me principes principatum gerunt, &c. Cæterũ corona boni nominis proficiscitur ex lege, hoc est, ex cognitione eius, & ex eo ut eam factis exprimas, inde enim uerũ nomen bonum prouenit. hactenus ille. Vides iam præcipuè hic commendari studiũ bonæ famæ. Melius est enim nomen bonum quàm diuitiæ multæ inquitE cclesiastes. Et poeta canit, Omnia si perdas famam seruare memento. Prouerb. 8.

רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבא אחריך שחבריך יקימוה בידך ואתה על בינתך אל תשען ׃

87. Ribbi Nehorai dicit. Commigra ad locum legis, Neq; dicas ut illa te sequatur: quoniã socij tui stabilient eam in manu tua. Et prudẽtiæ tuæ ne innitaris.

Monet quærẽdas publicas academias & gymnasia, in quibus traduntur disciplinæ & bonæ literæ. præsertim sacræ, quas legis nomine intelligunt hebræi. Non esse domi tabescendum, utiliora esse publica & cum alijs communia studia quàm priuata & solitaria. Solitaria siquidem lectio sæpe non tantum non magnum fructum adfert, sed & fastidium parit, uires ingenij obtundit, & sæpe incerta pro certis habet. Cum è cõtrà uiua uox multũ habeat energiæ, aliorumq; exemplum studium mire accendat, iudicium acuat, lecta cõfirmet, id quod hebræi eleganter hebraicè sic exprimunt הרבה למדתי מרבותי ויותר מחברי ומתלמידי יותר מכלם *id est, Multa didici à Rabbinis meis, plura à socijs meis, & à discipulis meis plura quàm ab omnibus alijs. Legimus in ueteribus hystorijs (scribit D. Hiero. in epistola ad Paulinũ presbyterum) quosdam lustrasse prouincias, nouos adijsse populos, maria transisse, ut eos quos ex libris nouerant coram quoq; uiderent. Sic pithagoras*

memphiticos uates: sic plato ægyptum & architam tarentinum, eandemq; oram Italiæ, quæ quondam magna græcia dicebatur, laboriosißime peragrauit: ut qui athenis magister erat & potens, cuiusq; doctrinam achademiæ, gymnasia, personabāt, fieret peregrinus atq; discipulus, malens alterna uerecunde discere, quàm sua impudenter ingerere. Hactenus ille.

ר' ינאי אֹמֵר אין בידינו משלות רשעים ואת לא מיסורי הצדיקים ׃

RIbbi Ianai dicit. Non est in manu nostra neque prosperitas impiorum, neque castigationes iustorum.

Sæpe uidemus in malis & impijs hominibus fœlicißimos rerum successos, secus uerò in bonis & pijs. quod cur fiat, non est nostrum curiosius inquirere, aut contrà deū murmurare, sunt enim occulta dei iudicia. rectè ergo monent hebræi אין להרהר אחרי מעשה השם שהכל עושה בחכמה אעפ' שנעלמת מעיני חכמים *Id est. Non sunt curiosius inuestiganda facta dei (id enim proprie* הרהר *significat cui respondet apud græcos diakrino qua uoce utitur Apostol. Rom. 4. loquens de fide Abrahami ou diekrithi, id est, non dijudicauit, aut disquisiuit, quod est diffidentis, dispicit enim ac dijudicat qui non plene confidit) omnia enim sapienter facit, tametsi absconditum sit ab oculis sapientū. Item,* אין לשאול טעם לסבות הבורא *Id est, non est inquirenda ratio causarum cur Deus hoc uel illud faciat. Dicunt præterea hebræorum sapiētes non ineptè* הצדיקים תחלתם יסורין וסופן שלוה והרשעים תחלתם שלוה וסופן יסורין *Id est, principium iustorum sunt castigationes: finis autem eorum prosperitas. Impiorum uerò principium fœlicitas: finis autem eorum castigationes. quo dicto innuunt. Bonorum præmia differri in futurum seculum, similiter & pœnam malorum.*

רבי מתיא בן חרש אומר הוי מקדים בשלום

בשלום כל אדם והוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים ׃

89. RIbbi Mathia filius Horeſch dicit. Anteuerte cum pace quemuis hominem. Eſtoq; cauda leonum, necq; fias caput uulpium.

Duo habet hæc ſententia. Primum, commendat comitatem & affabilitatem, ut blandè & amicè quosuis alloquamur & ſalutemus, iuxta illud Cathonis, Saluta libenter. cōciliat enim ea comitas, & affabilitas multorum beneuolentiā. Alterum, præſtare poſtremum eſſe inter ſapientes, bonos & iuſtos, quàm præcipuum inter malos.

רבי יעקב אומר העולם הזה דומה לפרוזדור בפני העולם הבא התקן עצמך בפרוזדור כדי שתכנס לטרקלין

90. RIbbi Iaëcob dicit. Mundus iſte ſimilis eſt ueſtibulo ante ſeculum uenturum, præpara teipſum in ueſtibulo, ut intrare (poſſis) in tryclinium.

Satis liquet quid ſibi uelit hæc ſententia, nempe ſic inſtituendam eſſe uitā huius ſeculi, ut dignus fias fœlicitate futuri ſeculi: quo ſenſu & Rabbi Maymon hebraicè ſic exponit טרקלין הוא ההיכל ופרוזדור הוא בית שער והמשל מבואר והכונה ידועה שבעולם הזה יקנה האדם המעלות שבהן יזכה לעולם הבא כי זה העולם אמנם הוא דרך ומעבר לעולם הבא *Id eſt,* טרקלין *eſt palatium,* & פרוזדור *eſt ueſtibulum. Eſt autem manifeſtum quid ſibi uelit hæc parabola, nempe quod homo in præſenti ſeculo operam dare debeat uirtutibus, quibus dignus fiat ſeculo futuro. Eſt enim præſens ſeculū uia & tranſitus ad ſeculum futurū. Idē hebræi & hoc dicterio innuere ſolent* מי שמכין בערב שבת יאכל בשבת מי שאינו מכין בערב שבת מאין יאכל בשבת *Id eſt, q parat in ueſpera*

Sabbati

Sabbati, comedet in ipso Sabbato. Qui uerò nihil parat in uespera Sabbati, nihil comedet in ipso Sabbato. Allusio est ad ritum legalem, quo populus Israëliticus quondam in profesto Sabbati ex præcepto Domini parare iubebatur, quibus uesci uolebat in ipso festo Sabbati. unde & dies ille parasceue, id est, dies præparationis uocabatur.

הוּא הָיָה אוֹמֵר יָפָה שָׁעָה אַחַת בִּתְשׁוּבָה
וּמַעֲשִׂים טוֹבִים בָּעוֹלָם הַזֶּה מִכֹּל חַיֵּי
הָעוֹלָם הַבָּא · וְיָפָה שָׁעָה אַחַת שֶׁל קוֹרַת
רוּחַ בָּעוֹלָם הַבָּא מִכֹּל חַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה ׃

91. IDem dixit. Melior est una hora, qua homo resipiscit, & facit bona opera, in hoc seculo, quã tota uita seculi futuri. Et melior ast una hora refrigerij in seculo futuro, quàm tota uita præsentis seculi.

Vt prior sententia ad rectam uitæ institutionem quæ digna sit futuro seculo hortatur, ita hæc ostendit quàm præclara res sit pœnitẽtia studiumq; bene agendi. Præfertur enim uitæ futuri seculi, eò quòd tum nullus superest locus uel resipiscendi uel bene agendi, quare dum in hac uita sumus, meditanda est uitæ emendatio, nec ea in seculũ usq; futurũ differenda, ut cui tum nullus locus erit, sed uel æternorũ præmiorum, uel æternarum pœnarum expectatio. Reddetur enim unicuiq; iuxta opera sua, sicut in multis locis testatur scriptura. hîc certe tempus est faciendi sementem, tum erit tempus messis. Dum igitur tempus habemus, ut inquit Apostolus, operemur bonum. Gala. 6. *Quicquid enim seminauerit homo hoc & metet. Dein proponitur hic magnitudo & amplitudo æternæ fœlicitatis, qua post hanc uitam sancti perfruentur, consideranda. Oculus enim ut inquit scriptura, non uidit & auris non audiuit, & in cor hominis non ascenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus se.*

רבי שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה את חברך בשעת כעסו ואל תנחמנו בשעת שמתו מוטל לפניו ואל תשאל לו בשעת נדרו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו׃

92. Ribbi Schimeon filius Eleazar dicit. Noli placare socium tuum in hora indignitationis suæ, Neq; consoleris eum in hora qua mortuus eius iacet corã eo. Neq; interrogaueris eum in hora uoti sui, Neq; contendas inuisere eum in hora calamitatis suæ.

Monet in omni re opportunitatem spectandam esse, siue sit placandus iratus, siue cõsolandus lugẽs, siue compellandus qui uoto se astrinxit, siue inuisendus qui premitur magna aliqua calamitate & tribulatione לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמים *Id est, omnibus est tempus, & suam opportunitatem habet quæcunq; res sub cœlo. inquit Ecclesiast. cap. 3.*

שמואל הקטן אומר בנפול איבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה יי ורע בעיניו והשיב מעליו אפו׃

93. SChemuel minor ille dicit. Cũ ceciderit hostis tuus ne gaudeas: & cum ipse impegerit, non exultet cor tuum, ne fortè uideat Dominus, & displiceat oculis eius, auertatq; ab eo iram suam.

Eandem ſententiam & ſalomon habet in prouerbijs cap. 24. Quã monetur non gaudendum de calamitate & afflictione inimici, ſed cognoſcenda eſt manus dei & iudicium eius cur illum affligat, & rogandus eſt deus ut te conſeruet à peccatis ne ſimilem in calamitatem incidas. Quiſquis igitur ſe ipſum iudicet, quia iuſtus prior eſt ſui accuſator. Sumus enim omnes peccatores, nec poteſt quiſquàm gloriari & alteri ſe præferre.

אלישע בן אבויה אומר הלומד ילד
למה הוא דומה לדיו כתובה על ניר
חדש והלומד זקן למה הוא דומה
לדיו כתובה על ניר מחוק :

94. ELiſcha filius Abuiah dicit. Qui diſcit puer (exiſtens) cui ſimilis eſt? atramento ſcripto in nouam papyrũ. Qui uerò diſcit cum ſenex eſt, cui ſimilis eſt? atramento ſcripto in papyrum bibulam.

A teneris aſueſcere multum, Nec parum refert ſtatim ab incunabilis optimis imbui. Conuenit hæc ſententia cum illo poëtico. Quò ſemel eſt imbuta recens ſeruabit odorem teſta diu. Rambam dicit הלמוד בימי הילדות יתקיים ולא יקל לשכחו והענין הלמוד בימי הזקנה בהפך *Id eſt, quod in pueritia diſcitur, durat, & non facile memoria excidit, ſecus uerò quod in ſenectute diſcitur.*

רבי יוסי בר יהודה איש כפר הבבלי
אומר הלומד מן הקטנים למה הוא
דומה לאוכל ענבים קהות ושותה יין
מגתו · והלומד מן הזקנים למה הוא
דומה

דוֹמֶה לְאוֹכֵל עֲנָבִים בְּשׁוּלוֹת וְשׁוֹתֶה יַיִן יָשָׁן #:

quae hic desunt, reposita sunt in erratis

Ribbi Iose filius Iehudah uir ex pago Babylonico dicit. Qui discit à iunioribus cui similis est: ei nempe qui edit uuas immaturas & bibit uinum de torculari suo. Qui uerò discit à senioribus cui similis est: ei nimirum qui edit uuas maturas & bibit uinũ uetus. Ribbi dicit. Ne inspitias cantarũ, sed potius id quod in eo est. Aliquando enim cantarus nouus refertus est uino ueteri, interdum uerò cantarus uetus est in quo nec nouum uinum est.

Duo hic præcipue docentur, primum discendum esse non à quouis, sed ab ijs qui docere possunt: utpote à senioribus, qui iunioribus iudicio plerunq; plus ualent ob rerum uidelicet usum & longam experientiam: unde & dogmata illorũ ferè certa & solida sunt, iuniorũ uerò ob rerum imperitiã & iudicium minus obfirmatum incerta sæpe & infirma. Huc pertinet illud in Iobe בישישים חכמה וארך ימים תבונה *Id est, In senibus siue in sexagenarijs (ut quidam legunt) est sapientia, atq; in longitudine dierum prudentia. Alterũ, hominem non esse iudicandum ab externa persona, sæpe enim fit ut quis annis iuuenis sit, sapientia uerò rerumq; cognitione senex. E contrà, senem annosum inuenias, qui sapientia, prudentia, rerumq; usu puer sit. Ioseph uir iuuenis erat, sed ut scriptura dicit* איש אשר רוח אלהים בו *id est, uir in quo spiritus dei erat. Item* איש נבון וחכם *id est, uir prudens & sapiens, cuius similem rex Pharao nõ inueniebat in tota ægypto. Iuuenis erat & Thimotheus sed cuius iuuentutem propter adiunctam illi sapientiam sacrarumq; literarũ qua præditus erat peritiam, Apostolus nolebat à quoquam contemni.* Iob 12. Gen. 41. 1. Timot. 4.

רִבִּי אֶלְעָזָר הַקַּפָּר. אוֹמֵר הַקִּנְאָה וְהַתַּאֲוָה וְהַכָּבוֹד

וְהַכָּבוֹד מוֹצִיאִין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם

96. Ribbi Eleazar Kaparnaita dicit. Inuidia, Cōcupiscentia, & (amor) gloriæ, extrahunt hominem è mundo.

Sensus est. Inuidia, Malarum rerum appetitus, & studium uanæ gloriæ, hominibus sæpißime occasio sunt sui interitus. exempla paßim extant cum in sacris tum in prophanis authoribus.

הוּא הָיָה אוֹמֵר הַיִּלּוֹדִים לָמוּת וְהַמֵּתִים
לְהֵחָיוֹת וְהַחַיִּים לָדוֹן לֵידַע לְהוֹדִיעַ
וּלְהִוָּדַע שֶׁהוּא אֵל הוּא הַיּוֹצֵר הוּא הַבּוֹרֵא
הוּא הַמֵּבִין הוּא הַדַּיָּן הוּא עֵד הוּא
בַּעַל דִּין הוּא עָתִיד לָדוּן בָּרוּךְ הוּא
שֶׁאֵין לְפָנָיו לֹא עַוְלָה וְלֹא שִׁכְחָה וְלֹא
מַשּׂוֹא פָנִים וְלֹא מִקַּח שֹׁחַד וְהַכֹּל שֶׁלּוֹ
וְדַע שֶׁהַכֹּל לְפִי הַחֶשְׁבּוֹן וְאַל יַבְטִיחֲךָ
יִצְרְךָ שֶׁהַשְּׁאוֹל בֵּית מָנוֹס לָךְ שֶׁעַל
כָּרְחֲךָ אַתָּה נוֹצָר וְעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה נוֹלָד
וְעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה חַי וְעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה מֵת
וְעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה עָתִיד לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן
לִפְנֵי

לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא׃

97\. IDem dixit: Qui nati sunt morientur. qui mortui sunt, reuiuiscent, qui reuiuiscẽt iudicabũtur. Scient qui adhuc nascentur, scient qui modo nati sunt, scient qui ex mortuis resurgent, quòd ipse Deus est formator & creator. Ipse est qui animaduertit (omnia:) Ipse iudex est. Ipse testis est. Ipse est qui accusat in iuditio. Ipse est qui in futurum iudicabit. Benedictus sit ipse, quoniam non est coram ipso, neq; obliuio, neq; acceptio personarũ, neq; acceptatio muneris: omnia eñ sua sunt. Noueris insuper quòd omnia iuxta subductam rationem transigentur. Neq; securum te faciat malus genius tuus, quasi sepulchrum futurum sit refugiũ tuũ. Te siquidẽ nolente formatus es, te uel nolente uiuis, te uel nolente morieris. Tandemq; futurum est, ut stes iuditio, redditurus rationem coram rege omnium regum: qui scilicet est Deus sanctus, benedictus sit ipse.

Hæc omnia quid sibi uelint satis manifestum est, nec egent multa declaratione. Vtinam tantum nobis nunquam non ob oculos uersarentur, & certè minus foret nocentiæ, & plus innocentiæ, minus iniustitiæ, & plus iustitiæ, minus iniquitatis, & plus æquitatis, minus impietatis, & plus pietatis. Heb.9. *Primũ enim hic monemur nostræ mortalitatis, cuius equidem homini statutum est semel mori, quam mortis sententiam, ut experientia etiam docet, ab ipso æterno Deo super totum genus humanum prolatam, nemo mortalium, siue uir, siue fœmina, siue iuuenis, siue senex, siue princeps, siue subditus,*

m siue

siue diues, siue pauper, siue sapiens, siue insipiens, siue doctus, siue indoctus, uel effingere, uel infringere potest, mors commune malum est, quo omnes semel ac simul in ꝓtoplasto, primo parēte nostro multati sumus. Mors æquo pede, ut poëta cānit, pauperum tabernas, regumq́; turres pulsat. Quòd ubi mortui fuerimus, nō est ut cogitemus omnia finē habitura, nihil amplius uel boni, uel mali mortem secuturū, eundem esse hominū & iumentorū interitū, sicut quidā stultè & impiè credūt: imò ad aliam uitam reuocabimur, nec simpliciter hoc fiet, sed iuditio sistemur, rationem reddituri omnis uitæ nostræ in hoc sæculo transactæ: ut uel pro malefactis æterna supplitia, uel pro benefactis æterna gaudia recipiamus. Hæc ita sese habere reipsa experientur, tam qui nondum nati sunt, tam qui modo nati sunt, tam qui nati & mortui, ex mortuis iterum reuiuiscent. nempe Deum esse, qui, ut omnia ex nihilo produxit, condidit & finxit, ita & hominem: Is etiam rebus creatis nunquam deest, sed cuncta sapienter & prudenter administrat. Maximè autem homini semper adest, omnia illius dicta probè animaduertens, & inintelligens. Is uerus & unicus iudex est, cum uiuentium, tum mortuorū: malos ob malefacta puniens, bonos ob benefacta remunerans: nec tantum iudex est, sed simul & testis, qui in illo die, uel salutis æternæ, uel perditionis æternæ testimonium contra nos feret. Idem quoq; non tantum in iuditium uocabit, sed & ubi omnia silebunt, accusabit. Quæ licet hominibus iniqua uidentur, ut quis simul sit iudex, testis, & accusator, tamen in Deum omnia iustißimè cadunt. Est enim iustißimus iudex, nemini faciens iniuriam, utpote cuius iuditia ueritas sunt, & abyßus magna. Nec est quod ullam obliuionem scelerum tuorum apud illum esse putes, indeq́; te leuius puniendum stultè confidas: tam integer & iustus iudex est, ut non sit ulla apud illum personarum acceptio: nullis flectatur, aut corrumpatur muneribus, quibus non
Psal. 24. eget, quum Domini sit terra, & plenitudo eius: ut inquit psalmographus. Deniq; non est ut cogites, uel sepulchrū tandem tibi fore asylum, ubi tutus sis, & ab omnib. his malis libereris, hoc est, nō est ut ea re tibi blādiaris, tibiq; ipsi imponas, falsoq; persuadeas, quasi mors finem omnibus rebus sit factura, ut post quam nihil sit reliquum, uel boni, uel mali. Sicut enim præter cogitationē, uoluntatē, & operā tuā ex nihilo conditus, formatus, & in lucem productus es, sic etiam te siue uolente, siue nolente ad mortē rapieris,

inde

inde ad iuditium, omnium factoruum tuorum redditurus rationem: post iuditiũ sequetur mox uel æterna salus, uel æterna damnatio. Horum certè omnium nihil quicquam est in manu nostra, arbitrio, aut potestate, sed omnia penes Deum, qui hæc omnia pro suo nutu & arbitrio, summa iustitia, & æquitate disponit, ordinat & perficit: Is, ut solus omnium sanctißimus, ita & solus laudandus in secula, Amen.

פרק חמישי

CAPVT QVINTVM.

בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת נִבְרָא הָעוֹלָם
וּמַה תַּלְמוּד לוֹמַר
וַהֲלֹא בְּמַאֲמָר אֶחָד יָכוֹל לְהִבָּרְאוֹת אֶלָּא
לְהִפָּרַע מִן הָרְשָׁעִים שֶׁמְּאַבְּדִין אֶת
הָעוֹלָם שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת וְלִתֵּן
שָׂכָר טוֹב לַצַּדִּיקִים שֶׁמְּקַיְּמִין אֶת
הָעוֹלָם שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת ׃

98. DEcem uerbis creatus fuit mundus. Quòd si roges quid inde discendum, quum certè uel uerbo creari potuit, scias eo significari, quantam pœnã luent impij, qui perdunt mundum decem uerbis conditum. Quanta item merces dabitur his qui stabiliũt mundum decem uerbis creatum.

Decem uerbis mundum, & quicquid in eo continetur à Deo conditum, Hebræorum sapientes adserunt: id quod colligunt ex מעשה בראשית *id est, materia creationis. Nam licet illic nouies tantum legatur* ויאמר אלהים *id est, Et dixit Deus, &c. decimum tamen dicunt includi in illo* בראשית ברא

Gen. I. אלהים את השמים ואת הארץ *id est, In principio creauit Deus cœlum & terram: quod perinde ualere dicunt, ac si legas* ויאמר אלהים יהי השמים והארץ *id est, Et dixit Deus, Fiat cœlum & terra: nihil enim sine uerbo conditum constanter affirmant: Quòd si roges, cur decem uerbis, & non uno tantum, quod æquè potuisset omnipotentia Dei, creatus fuerit mundus, respondent, scripturam eo nobis proponere præstantiam & dignitatem orbis conditi: præsertim hominis, cuius causa omnia facta sunt. Vnde & Hebræi illum* תכלית העולם *finem, seu colophonem mundi appellant. Et ut inde liquescat quanta pœna dignus, qui opera Dei tanta maiestate, & grauitate producta, temerè prophanat, uiolat, perdit, deuastat, præsertim q hominē ad imaginem dei formatum, trucidat & occidit, qui est, ut illi loquuntur, ueluti* עולם הקטן. *Quanto item præmio dignus, qui operibus Dei rectè utitur, ad gloriā creatoris, & ad commodum proximi sui.*

עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע
כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות
היו מכעיסין ובאין עד שהביא עליהם
את מי המבול ׃ #

Hæ quæ hic desunt reposita sunt In erratis.

99. DEcem generationes fuerunt ab Adam usque ad Noah, ad ostendendum quanta fuerit longanimitas coram eo. Omnes enim generationes ad iram prouocabant (eum) eoque impietatis ueniebant, ut adduceret super eos aquas diluuij. Decem item generationes fuerunt à Noah usque ad Abraham, ut innotesceret

tesceret quanta esset tolerantia eius. Omnes siquidem ætates exasperabant eum, profitientes in malitia sua: donec uenit Abraham, & recepit mercedem omnium.

Commendatur hic tolerantia, lenitas, & longanimitas Dei, qua susti-
net malitiam & impietatem hominum. Est enim, ut scriptura dicit ארך Exod. 34.
אפים ורב חסד *id est, longanimis, & multæ misericordiæ. Nõ statim atq;*
delinquũt homines in illorum animaduertit flagitia. non enim uult mortem
peccatoris, sed ut conuertatur & uiuat. Permittit itaq; sæpe Deus, ut ali- Ezech. 18.
quando impunè ad summum crescat malitia, ut cæteris exemplum deinde
ponat peßimos: ut impietas eorum cunctis pateat, ut manifestũ fiat, eos sua
culpa periisse: ut maiore pœna deinde in eos animaduertat. Lento quidem
gradu (ut ille inquit) ad uindictam diuina procedit ira, sed tarditatẽ graui-
tate supplitij compensat. Exemplo sunt primi seculi homines, quos Deus
diluuio funditus non deleuit, donec, ut scriptura dicit וירא אלהים כי רבה
רעה *id est, Et uidit Deus quòd multa malitia hominum. Item* כי כל בשר
השחית דרכו *Et omnis caro corrupisset uiam suam. Exemplo sunt extructo-* Gen. 6.
res turris Babylonicæ, quos nõ multauit Dominus donec cœlitus descendẽs Ibidem 11.
re ipsa cognosceret eos à malo suo proposito non destituros. Exemplo item
sunt Sodomitæ, quos igne cœlesti non perdidit, donec clamor ad astra usq; Ibidem 19.
ascenderet. Exemplo deniq; sunt Chananæi, quos terra sua non expulit do-
nec post quadringentos demum annos iniquitas illorum adimpleretur, sicut
dicebat Dominus ad Abrahamum כי לא שלם עון האמרי עד הנה *Id est,* Ibidem 15.
Quia nondum est completa iniquitas Aemorræorum usq; nunc. Vnde & sa-
pientes Hebræorum dicunt אין הקב״ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה, *id*
est, Deus sanctus, benedictus sit ipse, non sumit pœnam à populo aliquo, do-
nec adimpleta fuerit mensura eius.

עֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת נִתְנַסָּה אַבְרָהָם אָבִינוּ וְעָמַד בְּכֻלָּם לְהוֹדִיעַ כַּמָּה חִבָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ׃

100. DEcẽ tentationibus tentatus fuit Abrahã, pater noſter, & perſtitit in omnibus, ut innoteſceret quanta eſſet dilectio Abrahami patris noſtris.

Tentauit Deus Abrahami fidẽ & conſtantiã, nõ quòd ea illi antea incognita eſſet, ſed ut fidẽ illius in corde latentẽ alijs in exemplũ patefaceret. Opus ſiquidem Dei ſunt tentationes & aduerſitates, quo fides hominis probetur, manifeſtetur & confirmetur: caro item perluatur & expurgetur. Qui nõ eſt tentatus, inquit Eccleſiaſtic. quid ſcit? Porrò decem tentationes, quibus Hebræi tentatũ Abrahamũ adſerũt: ex ſcripturis ſic colligũt. Prima eſt, quod euocatus fuit natali ſolo, et cognatiõe ſua: iuxta illud Gen. 12. לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך *id eſt, Egredere de terra tua. & de natione tua, atq; de domo patris tui ad terrã, quã oſtendã tibi. Altera. fames, propter quã deſerta terra Chanaan, in Aegyptũ proficiſci*

Gen. 12. *cogebatur. Tertia. q ibi auferebatur ei uxor ſua Sara, & ducebatur in regis*

Ibidem *aulã. Quarta. Bellum quod habuit cũ quatuor regibus. Quinta. Contractus*

Ibidem *matrimonij cũ Agar ancilla, quod iam ſpem abiecerat de nanciſcenda prole*

Ibidem 16. *ex Sara legitima uxore. Sexta. Circũciſio, quã ſuſtinuit in corpore iã effœ*

Ibidem 17. *to. Septima. Iniuria regis Gerar, qui ſimiliter ei Sarã adimebat. Octaua. ex*

Ibidem 20 *pulſio Hagar poſt cõceptum. Nona. ablegatio Iſmaelis, iuxta illud* אל ירע

& 21. בעיניך על הנער ועל אמתך *id eſt, Nõ diſpliceat in oculis tuis ſuper puero, & ſuper ancilla tua. Decima,* עקידת יצחק *colligatio Iſaac, quum uellet illum mactare & imolare Deo: iuxta illud Gen. 22.* ויעקד את יצחק בנו וישם אותו על המזבח ממעל לעצים וגומר *id eſt, Ligansq; Iſahac filium ſuum, poſuit illum in altari ſuper ligna.*

עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים עשר מכות הביא הקדוש ברוך הוא על המצריים במצרים ועשרה

וַעֲשָׂרָה עַל הַיָּם עֶשֶׂר נִסְיוֹנוֹת נִסּוּ אֲבוֹתֵינוּ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בַּמִּדְבָּר שֶׁנֶּאֱמַר וַיְנַסּוּ אוֹתִי זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי ׃ במדבר י״ד

Decē signa facta fuerūt patrib. nostris in Aegypto, et decē iuxta mare. Decē plagas adduxit sanctus deus benedictus sup Aegyptios in Aegypto, & decē iuxta mare. Decem itē tētationib. tentauerūt patres nostri Deū in deserto. sicut dicit̄, Et tentauerunt me iam per decem uices, & non audiuerūt uocē meā: Num. 14.

Per decem signa Hebræi intelligūt decē plagas, quæ in Aegypto fuerunt: quas omnes in ipsis Aegyptijs fuisse dicunt Hebræi præter כנים *id est, pediculos, genus quoddam bestiolæ exiguæ, sed quæ infensissima esse solet, lædens cutem, & penetrans per nares atq; aures. Hoc quidem in filijs Israel etiam fuisse tenent Iudæi, sed absq; ulla læsione & afflictione. Cæterum decem signa, quæ iuxta mare facta adserunt ex Cabala sic enumerant.*

הראשון שנבקעו המים כמשמעו של פסוק ויבקעו המים · השני שאחר שנבקעו נעשו כקובה עד שנעשה כדמות גג מקורה ולא משופע והיה הדרך כאלו היה נקב במים והמים מימין ומשמאל וממעל הוא שאמר תבקיע נקבת במטוי ראש פרזיו : השלישי שהארץ שנתקשה ונקפאה להם כאלו הלכו ביבשה ולא נשאר בקרקעיתו שום חומר וטיט כבשאר נהרות : הרביעי שדרכי מצרים היו בחומר מתבך והוא שאמר חומר מים רבים : והחמישי שנבקעו לדרכים רבים כמספר השבטים כמין קשת עגול על זאת הגורם והוא שאמר לגוזר ים סוף לגזרים : והששי שנקפאו המים ונתקשו כאבנים ועל זה אמר שברת ראשי תנינים על המים רבה לומר שנתקשו המים עד שנשברו בענין שנשברו הראשים עליהם : והשביעי שלא נקפאו כקפיאות שאר המים הנקפאים רבה לומר חתיכה אחת אבל היו חתיכות רבות כאלו הם אבנים ושברת קצתם על קצתם והוא שאמר אתה פוררת בעזך ים : והשמיני שנקפא כזכוכית או כספיר רבה לומר בהיר עד שיראה קצתם את קצתם בעברם בו והוא שאמר חשכת מים עבי שחקים רבה לומר שקבוץ המים היה כעצם השמים לטוהר שהוא בהיר

בקיר : והתשיעי שהיו נוזלים מתוכו מים מתוקים והיו שותים אותם : והעשירי
שהיו נקפאים בשעה שהיו נוזלים אחר שלקחו מהם מה שצרכו עד שלא היו יורדים לארץ והיה
אותן נשם כמו נד נוזלים רבה לומר הדבר הנוזל היה נקפא בלב ים ומצאתי בקבלה גם
כן שהמצריים באו עליהם מכות על הים יותר ממכות מצרים אבל כלם היו מעשרה המינים
ההם אשר ירדו במצרים ונחלקו למינים רבים על הים והא זה רמז באומרו אלה הם האלקים
המכים את מצרים בכל מכה במדבר רבה לומר במדבר ים סוף :

Exod. 14. *Id est, Primũ sciſſæ fuerũt aquæ, ſicut & ſcriptura ſimpliciter indicat, cũ dicit, Et ſciſſæ fuerunt aquæ. Secundũ, Poſt q̃ ſciſſæ fuerunt, ſimiles factæ fuerunt fornici, præ ſe ferentes formam tecti contignati, non tamen in decliue tendentis, ſub quo uidelicet, tanquam per foramen tranſibant, ſtantibus aquis à dextra & ſiniſtra & supernè, ſecundũ illud, quod dixit Abacuc pro-*
Habac. 3. *pheta, Perforaſti cum uectibus eius caput uillanorum eius. Tertium, Terra*
Exod. 14. *obdurata & coagulata fuit eis, ſicut dicitur, Filij autem Iſrael ambulauerunt ſicco. Non enim remanſit in pauimento eius ullum lutum, aut cœnum, ſicut fit in reliquis fluuijs. Quartum, uiæ Aegyptiorum fuerunt lutoſæ &*
Habac. 3. *tenaces, ſicut dicitur in Habakuk. Per lutum aquarum multarum. Quintũ diſſecatæ fuerunt aquæ in multas uias, iuxta numerum tribuum, idq; in modum arcus rotundi, quod liquet ex illo: Qui diſſecuit mare rubrum in diui-*
Pſal. 136. *ſiones, &c. Sextum coagulatæ fuerunt aquæ, & obduratæ, ueluti lapides.*
Pſal. 74. *Ad quod alludit ſcriptura, quum dicit, Tu confregiſti capita draconum in aquis. Septimum, Non coagulatæ fuerunt ſicut coagulantur reliquæ aquæ coeuntes in unã maſſam, ſed diſſecatæ fuerũt in multas partes, ſeu fruſta, in modum lapidum ſubalternatim ordine quodam poſitorum: quod innuit Dauid, quum dicit, Tu diſſipaſti fortitudine tua mare, &c. Octauum, Coagulatæ fuerũt in modũ uitri & onychini, hoc eſt, claræ fuerũt aquæ, ut alter al-*
Ibidem 18. *terũ tranſeuntem uidere potuit. Et hoc eſt quod dicit Dauid. Atq; obſcuritas aquarum in nubibus æthereis, hoc eſt, congregatio aquarum erat quaſi ipſam cœlum, quum eſt clarum & lucidum. Nonum, quòd inde emanabant aquæ dulces quas bibebant. Decimum, coagulabantur eo tempore, quo emanabant, poſtquam ſcilicet quod biberent inde accepiſſent: antequam deſcenderent in ipſam terram. atque hoc eſt, quod dicitur, Steterunt*
Exod. 15. *quaſi cumulus fluidæ aquæ, hoc eſt, id quod emanabat coagulabatur in corde maris.* Inuenimus quoque in Cabala plures plagas ſuper

Aegy-

Aegyptios uenisse iuxta mare, quàm in Aegypto, nisi quòd fuerunt eiusdem generis, cuius fuerunt plagæ Aegypti. diuisæ tamen fuerunt in uarias species ad mare: id quod innuitur per hoc quod dicit scriptura. Isti sunt dij qui percusserunt Aegyptũ tot plagis in deserto, hoc est, in deserto maris caricosi. Hactenus ex Cabala. Porrò decẽ tentationes, quibus filij Israel deũ in deserto tentauerũt ab Hebræis secundũ scripturas hoc modo enumerãtur 1.Sam.4.

הראשונה על ים סוף באמרם המבלי אין קברים במצרים : והשנית במרה הוא אמרו וילונו העם על משה לאמר מה נשתה : והשלישית במדבר סין כשבקשו המן והוא אמרם מי יתן מותינו ביד ה' וגו' : והרביעית מריתם בהניח המן עד הבקר והוא אמרו ויותרו אנשים ממנו עד הבקר : והחמישית מריתם בבקשם אותו ביום השבת כמו שנ' ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט : והששית ברפידים על המים גם כן : והשביעית בחורב במעשה העגל : והשמינית בתבערה בהיותם מסופקין במקום ההוא באמת והתאוננם והוא אמרו ויהי העם כמתאוננים : והתשיעית בקברות התאוה בבקשת הבשר אמר והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה : והעשירית במדבר פארן בענין המרגלים וגם כאמר וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי :

Id est, Prima (tentatio) accidit iuxta mare caricosum, quum dicerent, Nunquid quia non erant sepulchra in Aegypto, tulisti nos, &c. Altera in Marah contigit. ut, Et murmurantes populi contra Mosen, dixerunt, Quid bibemus? Tertia, in deserto Sin, quum peterent manna, & dicerent, Vtinam mortui essemus per manum Domini, &c. Quarta, fuit inobedientia eorum quum scilicet relinquerent manna usq; mane. sicut dicitur, Et reseruarunt ex eo usq; mane. Quinta, fuit inobedientia eorum, quũ quæsiuerunt manna in ipso die Sabbati: secundum id quod dicitur, Factum est autem in die septimo, ut egrederentur quidam de populo ad colligendum, &c. Sexta, in Rephidim accidit, ad aquas contradictionis. Septima in Horeb, quum facerent uitulum. Octaua facta est in Tabera, ubi dubitabant, num uerè Deus esset, & murmurabant: sicut patet ex eo quod dicitur, Et factũ est, quũ populus iniquè ageret, siue nauseam haberet, uel mœrore afficeretur. Nona, orta est iuxta sepulchra concupiscentiæ, quum postularent carnes. ut, Et uulgus col lectum, quod erat in eo concupierunt cõcupiscentiam. Decima, in deserto accidit, quũ scilicet amandarẽtur exploratores. iuxta id quod dicitur, Et tentauerunt me iam per decem uices, neq; audiuerunt uocem meam.

Exod.16. Ibidem 15. Ibidem.16 Ibidem Ibidem. Exod.32. Num.11. Ibidem. Ibidem.

n

עֲשָׂרָה נִסִּים נַעֲשׂוּ לַאֲבוֹתֵינוּ בְּבֵית
הַמִּקְדָּשׁ לֹא הִפִּילָה אִשָּׁה מֵרֵיחַ בְּשַׂר
הַקֹּדֶשׁ וְלֹא הִסְרִיחַ בְּשַׂר הַקֹּדֶשׁ מֵעוֹלָם
וְלֹא נִרְאָה זְבוּב בְּבֵית הַמִּטְבְּחַיִם וְלֹא
אֵירַע קֶרִי לְכֹהֵן גָּדוֹל בְּיוֹם הַכִּפּוּרִים
וְלֹא כִבּוּ גְשָׁמִים אֵשׁ שֶׁל עֲצֵי הַמַּעֲרָכָה
וְלֹא נָצְחָה הָרוּחַ אֶת עַמּוּד הֶעָשָׁן וְלֹא
נִמְצָא פְּסוּל בָּעוֹמֶר וּבִשְׁתֵּי הַלֶּחֶם
וּבְלֶחֶם הַפָּנִים עוֹמְדִים צְפוּפִים וּמִשְׁתַּחֲוִי
רְוָחִים וְלֹא הִזִּיק נָחָשׁ וְעַקְרָב בִּירוּשָׁלַםִ
וְלֹא אָמַר אָדָם לַחֲבֵרוֹ צַר לִי הַמָּקוֹם
שֶׁאָלִין בִּירוּשָׁלַםִ ׃

102. DEcem ſigna ſiue miracula facta fuerunt patri-bus noſtris in domo ſanctuarij. Nūq; abortiuit mulier ab odore carnis quæ in ſanctuario immolaba-tur. Neq; fœtuit unquam caro illa ſanctificata. Non conſpecta fuit muſca in domo mactationis. Non ac-cidit caſus nocturnus ſacerdoti magno in die expia-tionis. Non extinxerunt pluuiæ ignē qui erat in ſtrue lignorum. Non uicit uentus columnam fumi. Non

reper-

repertum est ullum uitium in Gomer, & in duobus panibus, & in panibus facierum. Stabant coartati, & adorabant dilatati. Non læsit unquam aliquem serpens, & scorpio in Hierusalem. Nec dixit homo socio suo, angustior est mihi locus, quàm ut possim pernoctare Hierosolymis. Leuit. 23.

Hebræorum Rabbini מכבת זרע *id est, seminis effusionem* קרי *& eum cui hoc accidit* בעל קרי *appellant. hac pollutus summus pontifex inutilus fiebat ad peragēda sacra in die expiationis. unde sicut legitur in hebræorum scriptis, in profesto expiationis per totā noctem uigilabāt apud illū sapientes, qui disputabāt & conferebant cū eo de sacrificijs & alijs rebus sacris ab eo peragendis, quo in ipso die eo expeditior foret, & nusquam erraret. Necnon & sacerdotes iuniores qui* פרחי כהנים *dicebantur, adstabant illi, talitris ne somnus eū obreperet, atq; inde nocturnus casus accideret, excitantes.* אש מעל עצי המערכה *sic uocabatur ignis ille iugis qui iacebat super altare holocaustomatū de quo Maymon paucis sic scribit* המזבח היה באמצע העזרה מגולה לשמים ועם כל זה לא היו מכבין הגשמים את המערכה ולא היה מפזר הרוח את עמוד העשן העולה מן הקרבנות אבל בשעת ההקרבה היה האויר נח *Id est, Altare erat in medio atrij templi (qui locus erat capacißimus) idq; sub dio: & nihilominus tamen pluuiæ non extinguebant ignem illum instructorium. Neq; etiam uentus dispergebat columnam fumi de sacrificijs ascendentem, uerum tempore oblationis tranquillus erat aēr, hæc ille. Sunt porrò qui referunt ex libris cabalisticis leonis imaginē in flamma ignis sacrificia absumentis cōspectum fuisse, quod si uerum est, pulchrè facit ad mysterium, adumbrans uidelicet leonem illum de tribu Iuda qui pro nobis factus est uiua hostia & in quo omnes nostræ uictimæ, & sacrificia consumūtur, perficiuntur, deoq; grata & accepta fiunt. Stabant coartati, &c. hoc est, cum starent in Azara atrio templi capacißimo, se mutuo comprimebant, tanta erat hominum multitudo: cùm uerò confeßionem peccatorum facturi (quam hebræi* ודוי *appellant) prostrato corpore in terram inclinarent, satis erat loci & spacij omnibus: sic, ut alter ab altero quatuor cubitis di=*

 staret

ftaret tanto enim ſpacio alterum ab altero elongari, ne alter alterius pec-cata recenſentem audiret, ut referunt hebræi, neceſſe erat. Decem hæc ſigna ſeu potius miracula certiſsima nimirum teſtimonia erant diuinæ beneuolentiæ qua tum populum ſuum in præceptis ſuis ambulantem proſequebatur.

עֲשָׂרָה דְבָרִים נִבְרְאוּ בְּעֶרֶב שַׁבָּת בֵּין הַשְּׁמָשׁוֹת וְאֵלוּ הֵן פִּי הָאָרֶץ פִּי הַבְּאֵר פִּי הָאָתוֹן הַקֶּשֶׁת וְהַמָּן וְהַמַּטֶּה וְהַשָּׁמִיר הַכְּתָב וְהַמִּכְתָּב וְהַלּוּחוֹת וי"א אֶת הַמַּזִּיקִין וְקִבְרוֹ שֶׁל מֹשֶׁה וְאֵילוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ וְיֵשׁ אוֹמְרִים אַת צְבָת בִּצְבָת הָעֲשׂוּיָה ׃

103. DEcem res creatæ fuerunt in ueſpera ſabbati, inter ueſperas: & ſunt iſtę. Os terrę, os putei, os aſinæ, iris, manna, pluuia, ſchamir, ſcriptura legis, & ſcriptura (quę erat in tabulis decalogi) & tabulę. his quidam addunt, demones noxios, ſepulchrum Moſis, & arietem (quem imolauit) Abraham pater noſter (pro Iſaaco) quidam dicunt etiam primam forcipem qua alia forceps facta fuit.

Hæc quidem aliquo modo in ſpetiem ridicula ſtulta & iudaica eſſe uidentur ſed quæ certè non carent ſuis myſterijs, de quibus dicam in alio loco. בין השמשות *uocant tempus illud quod mox incipit poſt ſolis occaſum & durat ultra integram horam, quod tempus in ſcripturis* הערבים *uocatur, Per os terræ, intellige uoraginē illam quæ Korah cum toto cœtu ſuo abſorpſit. Per*

פי

פי הבאר *puteũ illum quem Moſes ſaxum uerberando produxit, quem Iudæi filijs Iſraël in deſerto quocunq; pergerent ſecutum fuiſſe credũt: donec mortua fuit Miriam ſoror Moſis, tum enim non amplius ſecutum fuiſſe dicunt: id quod colligunt ex iſto loco* ותמת שם מרים ותקבר שם : ולא היה מים לעדה Num.20.
id eſt. Et mortua eſt ibi Miriam, ſepultaq́; in eodem loco. Defuit autem multitudini aqua, &c. Tradunt item hebræi fontem illum filijs Iſraël contigiſſe על ידי זכות מרים *id eſt, propter meritum & innocentiam Miriam, ſicut Manna propter Moſen &* ענני כבוד *id eſt, nubem gloriæ, propter Aaronem quibus defunctis omnia iſta beneficia ceſſauerunt. Per* פי האתון *intellige aſinam Bileam. per* מטה *uirgam qua Moſes miracula fecit in ægypto. Per* שמיר *uermiculum quendam quo rex Salomon diſſecuerit ingentes lapides quibus ad ſtructuram templi uſus fuit: ad quod citãt illud. 1. Reg. 6.* והבית בהבנותו אבן שלמה מסע נבנה ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו *Id eſt, Et domus ipſa cum ædificaretur, edificabatur ex lapidibus integris, ut allati erant: unde factum eſt, cum domus ipſa extrueretur, ut non audirentur mallei in ea, ſecures & quæcunq; ferrea inſtrumenta. Huic opinioni accedit & Maymon in ſuo commentariolo, ſic enim ſcribit* ושמיר הוא שרץ קטן חותך האבנים הגדולות בעברו עליהם *Id eſt, Schamir eſt reptile paruũ, diſſecans lapides magnos cum tranſit ſuper eos, & cum eo ædificauit Salomon domum ſanctuarij. Per* הכתב *hebræi intelligunt legem quam coram deo ſcriptam duobus millibus annorum ante conditum mundum extitiſſe dicunt. per* מכתב *uerò ſcripturam quæ in tabulis decalogi exarata fuit, iuxta illud quod dicitur,* והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות *Id eſt, Et ſcriptura, ſcriptura dei, ſculpta in tabulis.* Exod.31.

שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם חכם
אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו
בחכמה ובמנין ואינו נכנס לתוך דברי
חברו ואינו נבהל להשיב שואל ומשיב

שׁוֹמֵעַ וּמוֹסִיף שׁוֹאֵל כְּעִנְיָן וּמֵשִׁיב כַּהֲלָכָה וְאוֹמֵר עַל רִאשׁוֹן רִאשׁוֹן וְעַל אַחֲרוֹן אַחֲרוֹן וְעַל שֶׁלֹּא שָׁמַע אוֹמֵר לֹא שָׁמַעְתִּי וּמוֹדֶה עַל הָאֱמֶת וְחִלּוּפֵיהֶן בַּגּוֹלֶם ׃

104. SEptem res ſunt in homine rudi ſeu imperito: & ſeptē in ſapiente. Sapiens non loquitur coram eo qui maior eſt ipſo in ſapientia & in ęſtimatione, Nō interpellat uerba ſocij ſui. necq; terretur reſpōdere. Interrogat & reſpondet, audit & auget (doctrinam) Interrogat quod res eſt, & reſpondet conuenienter. Reſpondet item ad primum primo, & ad poſtremū poſtremo, & quod non audiuit ſiue intellexit, dicit, non audiui, & confitetur quod uerum eſt. omnia uerò ſecus ſe habent in inſipiente.

Enumerantur hic quædam ſigna & indicia quibus facile ſapientem ab inſipienti dignoſcas, Sapiens enim non facilè & temerè loquitur, ubi nouit adeſſe qui iudicio, ſapientia, rerumq; peritia plus ualet. 2. nō importunè interturbat alterius ſermonem. 3. non precipitanter, ſed meditatus reſpondet 4. Non pudet eum quod neſcit interrogare, & interrogatus reſpondere. 5. Semper tamen magis paratus eſt ad audiendum quàm ad loquendum: ut doctior & ſapientior euadat, iuxta illud in prouerbijs ישמע חכם ויוסף לקח *id*
Prouerb.1. *eſt, audiet ſapiens & adijciet doctrinam. 6. nihil abſurdi, ſed quod res eſt apte & conuenienter cum rogat tum reſpondet, non ſcilicet de allijs interrogatus de cæpis (ut in prouerbio eſt) reſpondēs. 7. Cum eſt reſpondendum operam dat, ut ad ſingula interrogata ordine reſpondeat. facit enim hoc ad perſpicuita-*

perspicuitatem. sunt tamen qui hoc cum ad disciplinam tum ad doctrinam referunt : ubi certus ordo quo ea quæ semper magis utilia & necessaria prius addiscuntur & traduntur multum prodest. 8. non erubescit sapiens quod ignorat & nõ intelligit liberè fateri, iuxta illam uulgo iactatam sententiam apud hebræos הרגל את עצמך על מה שאינך יודע לומר לא ידעתי *id est, asuefac te ipsum, quod ignoras, dicere, non noui. 9. non est pertinaciter contentiosus, sed de errore conuictus ueritati libenter cedit. hæc omnia secus se habẽt in homine indocto, insipiẽti, et imperito. Porrò quia R. Moses Bar Maymon in suo cõmentariolo super istas sententias uoculas quasdã, quis scilicet sit* בור *quis* עם הארץ *quis* חכם *quis* חסיד *quis* גולם *non inscitè explicat quæ scire nõ inutile est, placuit ea omnia ut ille hebraicè habet huc apponere*

הנני מפרש תחילה אלו השמות שכפלתי הרבה בדברי חכמי׳ והוא בור ועם הארץ וגולם
וחכם וחסיד אמנם בור הוא איש אשר אין לו לא מעלות שכליות ולא מעלות המדות רוצה
לומר לא חכמה ולא מוסר ואין לו גם כן קנין המדות כאלו הוא ערום מן הטוב ומן הרע
והוא הנקרא בור לדמותו כארץ לא יזרע בה דבר מן הדברים והיא הנקראת שדה בור כמו
שהתבאר בזרעים ועם הארץ הוא איש שיש לו מעלות המדות אבל אין לו מעלות שכליות
רצוני לומר שיש לו דרך ארץ ואין בידו תורה והוא הנקרא עם הארץ חסה לומר שהוא טוב
לישוב הארץ ולקבוצי המדינות מפני שיש לו מעלות המדות שמתיטב בהם חברתו עם זולתו
כמו שבארנו בתחלת חבורנו · וגולם הוא איש שיש לו מעלות שכליות ומעלות המדות
אמנם אינם שלמות ולא הולכות על סדר כראוי אבל יש בהם ערבובין ובלבולים והתערב
בהם חסרון ומפני זה נקרא גולם להדמות לכלי אשר יעשהו האומן ותהיה בו הצורה
המלאכיית שישערהו ההשלמה ויתקן כשכין והסייף׳ כשיעשה הנפח גולמם והגיע להם
צורתה קודם שישחיזם ויחדדם וימרטם ויפתח בהם מה שצריך לפתוח ויצלים תקונם
והם הנקראים מפני זה גולמי כלי מתכות כמו שהתבאר בכלים והיא מלה עברית גלמי ראו תלים קל״ט
עיניך חסה לומר חומרים שלי קודם הגיע צורת האדם בו וכאשר לא הגיע לזאת הצורה
שלמותה קראוהו גולם לדמותו כחומר המוכן לקבל צורה אחרת יטיב בה יותר שלם
וחכם הוא האיש שהגיעו לו שני המינים מן המעלות על השלמות כמו שצריך : וחסיד הוא
האיש החכם כשיוסיף׳ במעלה רוצה לומר במעלות המדות עד שיטה אל הקצה האחד
מהם כמו שבארנו בפרק הד׳ ויהיו מעשיו מרובין מחכמתו ומפני זה נקרא חסיד לתוספת
כי ההפלגה בדבר יקרא חסד תהיה ההפלגה ההיא בטוב או ברע ואמר הנה שהחכם
יהיו לו אלה השבע מעלות והם עקרים גדולים ומפני זה יכוין אליהם שבהם אמר התלמוד
והלמוד והמעשה הארבעה מהם הם מעלות המדות והוא שאינו מדבר לפני מי שגדול
ממנו בחכמה ואם נכנס בתוך דברי חבירו אבל ימתין עד שישלים דברו ולא יתבהל במענה
בלא

שלא ידע והודה ואמר על מה שלא שמע אומר לא שמעתי ולא יתעקש אבל כשישמע האמת יודה ואפילו בזה שאפשר לו לדחות ולחלוק ולהטעות לא ירצה לעשותו וזה אמרו ומודה על האמת והג' מעלות שכליות האחת כשיטעהו מטעה במלאכת המטעה לא יבהל וישאר משותק באמת אבל ירגיש מהרה למקום הטעות ויבארהו והו' אמרו ואינו נבהל להשיב וזה אמנם יהיה בקלות ההבנה וטוב ההתבוננות למאמר המטעה להבין הפרש הדברים : והמעלה השנית שישאל מה שצריך לשאל בדבר ההוא ולא יבקש מופת למורי בחכמות הטבע ולא טענה טבעית בחכמות הלמודיות וכיוצא בזה ואם יהיה הוא השואל גם כן יענה מענין השאלה אם ישאל בעניינים שבטבעם מופת יענה ומענין השואל במופת ואם ישאל במה שלמטה ממנו יענה לפי מה שבדעתו וטבעו ועוד לא ישאל ממנו סבה אחרית ויתן סבה מרחוקת אם ישאל סבה קרובית ויתן סבה אחרית אלא ישיב מצד התכלית וזהו אמרו שואל כענין ומשיב כהלכה וזה לא יהיה אלא אחר חכמה יתירה : והמעלה הג' שיסדר תלמודו ויקדים מה שראוי להקדימו ויאחר מה שראוי לאחרו שזה הדרך מועיל בלמוד מאד והוא אמרו אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ואלו כלם הם בגולם בהפך מפני שהוא בלתי שלם כמו שבארנו ולא הגיע לזאת המעלה : *Hæc uertere nolui quo ſtudioſis in hebraiſmo ſeſe exercendi occaſionem præbeam, nec ubique præmanſum cibum (quod dicitur in prouerbio) in os ingeram.*

שִׁבְעָה מִינֵי פֻּרְעָנִיּוֹת בָּאִין לָעוֹלָם עַל
שִׁבְעַת גוּפֵי עֲבֵרוֹת מִקְצָתָן מְעַשְּׂרִין
וּמִקְצָתָן אֵינָן מְעַשְּׂרִין רָעָב שֶׁל בַּצֹּרֶת
בָּא מִקְצָתָן רְעֵבִים וּמִקְצָתָן שְׂבֵעִין
גָּמְרוּ שֶׁלֹּא לְעַשֵּׂר רָעָב שֶׁל מְהוּמָה
וְשֶׁל בַּצֹּרֶת בָּאָה וְשֶׁלֹּא לִיטוֹל חַלָּה
רָעָב שֶׁל כְּלָיָה בָּא :

105. SEptem genera pœnarum ueniunt in mundum propter ſeptem potiſſimas præuaricationes. Cum ſcilicet quidam decimas pendunt, quidam uerò non pen-

pendũt, tum ingruit fames quę uenit ob prohibitam pluuiam. Cum uerò alij esuriunt, alij saturi sunt, effi cientes ut non reddantur decimæ, tum certe fames quę ex tumultu seu seditione & quę ex prohibita plu uia uenit (locum habet.) Cum denique non offertur placenta (de massa fermenti) tum fames quæ omnia consumit grassatur.

Docetur hic unde terræ sterilitas, fames, annona, rerumq; ad uictũ necessariarum pænuria proueniat, ob peccata nempe hominum, sicut & scriptura in multis locis testatur, maximè Leuit. 26. & Deut. 28. præcipuè uerò fames ingruit, si non rectè penduntur decimæ, quæ olim ab ipso Deo per Mosen suo in populo in subsidium & sustentationem pauperum, pupillorũ, ministrorumq; uerbi institutæ erant. Dein ubi charitas non habet locum apud homines, sed quisq; suo commodo etiam cum iactura & damno aliorũ inhiat, nihil sollicitus de pximo suo siue habeat siue nõ habeat unde uiuat, id quod sæpe magnorũ tumultuũ et seditionũ causa est, quum scilicet pauperes qui nihil habent et esuriunt, inopia adacti, in diuites insurgũt, latrocinãtur, et prædãtur. Est enim pessimus rerũ malarũ cõsultor fames. Postremum monet, famis causam esse ubi de nostris prouentibus, nõ etiam Deo suam tribuimus portiunculã, quod inditium est animi non satis grati de dei donis: in quem sanè usum olim in lege oblatio placentæ, quæ חלה *dicebatur, instituta erat. de qua uide in Leuitico.* חלה *autem sicut Iudæi tradunt, placenta erat, quam mulier uolens conficere & pinsere panes, prius de subacta farina, seu massa frumenti tollere, & sacerdoti offerre tenebatur. Hodie quum non sit amplius templum, nec usus sacrifitiorum, istiusmodi placentam igne exurere solent Iudæorum mulieres: eò quòd ut illi dicunt,* אסור בהנאה *id est, uetitum sit aliquid inde utilitatis capere. Cæterum* ברכה, *id est, benedictio, quam dicunt Hebræorum mulieres, quum tollunt illam collyridam, hæc est,* ברוך אתה ה׳ אלהינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש חלה מן העיסה *Id est, Benedictus sit Dominus Deus noster rex mundi, qui sanctificauit nos, & præcepit nobis separare placentam de pasta. Porrò Rambam triplicẽ hanc famem* רעב של בצורת של מהומה ורעב

של כליה רעב של בצורת *in hunc modum distinguit* רעב של בצורת הוא שהיה השנה מועטת מטר ומטר במקצת מקומות ובמקצתן לא מטר ובאשר ימטר יהיה מטר מעט: ורעב של מהומה הוא שיתעסק אדם במלחמות וקטטות וחדושים אשר יתחדשו להם עד שתשמם הארץ ולא תזרע בעת הזריעה לטרדת העולם ורעב של כליה הוא שלא ימטר כלל וייבשו הנהרות והאגמים כאמרו והיו שמיך אשר על ראשך נחשת דברים כ״ח *id est,* Fames pro*hibitæ pluuiæ, est quū annus parū habet pluuiæ, quum scilicet pluuia est in quibusdam tantum locis & in alijs non item, & licet pluit, tamen parum pluit.* Fames *tumultus, est quum homines bellis lacessuntur, nouisq; subinde negotijs & turbis impetuntur. Propter quæ terra, quam colere, consuetoq; tempore sementem in ea facere non possunt, in solitudinē redigitur.* Fames *consumptionis dicitur, quum omnino nulla est pluuia, ita ut exarescant flu-uij, et stagna, iuxta id quod dicit scriptura,* Erunt *tibi cœli super caput tuū*
Deūt. 28. *æneí.* Hactenus *ille.* Extant *præterea qui* רעב, כפן, & בצורת *sic distinguūt.* רעב *inquiunt est, quum nullæ extant frumenta,* כפן *quum sunt frumenta, sed carè & magno pretio uenduntur.* בצורת *quū neq; pecunia adest, neq; frumenta adsunt, atq; duplicem istam pœnuriam innui dicunt per* Beth *literam, quæ præseruit in* בצורת *q.d. duplex angustia, afflictio & calamitas.*

דֶּבֶר בָּא לְעוֹלָם עַל מִיתוֹת הָאֲמוּרוֹת בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא יִמְסְרוּ לְבֵית דִּין וְעַל פֵּרוֹת שְׁבִיעִית׃

חֶרֶב בָּא לְעוֹלָם עַל עִנּוּי הַדִּין וְעַל עִוּוּת הַדִּין וְעַל הַמּוֹרִים בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא כַהֲלָכָה

106. PEstis uenit in mundū ꝑpter mortes, quę denominatæ sunt in lege, quū uidelicet nō traduntͬ iuditio (puniendi malefici.) necnō & ꝑpt̄ fructus anni septimi. Gladius uenit in mūdū ꝑpt̄ afflictionē et peruersitatē iuditij. Item ꝑpter eos qui legē nō rectè docent.

Quatuor genera mortis fuerunt olim in populo Israëlitico, quibus faci

norosi

norosi puniebantur, uidelicet סקילה *lapidatio* שריפה *combustio,* הרג *occisio,* & חנק *strangulatio. Occisio gladio fiebat, & lapidatio durior erat cõbustione. Combustio grauior gladio, gladius durior strangulatione. Minatur uerò hæc sententia pestem, si magistratus non agit suum officium sontes plectendo, & insontes defendendo & tuendo. Vel quum prouentus & fructus anni septimi non ex æquo omnibus, maximè pauperibus & bestijs communes reliquantur, sicut olim populo Israëlitico à Domino præceptum erat. de quo uide in Leuitico, cap. 25. Gladium uerò, id est, bella, turbas & seditiones, ubi uel iuditia suspenduntur, aut peruertuntur. id quod intelligitur hic per* ענוי הדין & *per* עוות הדין. *Nam* ענוי הדין *est inquiũt* אחור המשפט ועיון בו ימים רבים בדבר האובו לא *id est, quum iuditium differtur, & suspenditur in re plana & manifesta,* עוות הדין הוא שדנין במה שאינו ראוי, *Id est, quum iniquum iudicatur. Porrò de quatuor generibus mortis, qualis uidelicet mos fuerit olim in populo Iudaico, uel lapidandi, uel comburendi, uel decolandi, uel strangulandi, ex Maßechtah Sanhedrin paucis sic accipe.*

מוציאין אותו לסוקלו בית הסקילה היה חוץ לבית דין שנאמר הוצא את המקלל אחד עומד ויקרא כ״ד
על פתח בית דין והסודרין בידו וסוס רחוק ממנו כדי שיהא רואהו אומר אחד יש לי ללמד
עליו זכות הלה מניף בסודרין והסוס רץ ומעמידו ואפילו הוא אומר יש לי ללמד על עצמו
זכות מחזירין אותו אפילו ארבעה וחמשה פעמים ובלבד שיש ממש בדבריו׃
מצאו לו זכות פטרוהו ואם לאו יוצא ליסקל וכרוז יוצא לפניו איש פלוני בן פלוני יוצא ליסקל
על שעבר עבירה פלו׳ ופלו׳ פלו׳ עדיו כל מי שיודע לו זכות יבא וילמד עליו׃ היה רחוק מבית
הסקילה כעשר אמו׳ אומרין לו התודה שכן דרך כל המומתי׳ מתודי׳ שכל המתודה יש לו חלק
לעולם הבא שכן מצינו בעכן שאמר לו יהושע בני שים נא כבוד לאלהי ישראל ותן לו תודה יהושע ז׳
ויען עכן את יהושע ויאמר אמנה אנכי חטאתי וכזאת וכזאת עשיתי וגו׳. ומניין שכיפר
לו וידויו שנא׳ ויאמר יהושע למה עכרתנו יעכרך ה׳ היו׳ הזה היו׳ הזה את׳ עכור ואי את׳ עכור
לעול׳ הבא ואם אינו יודע להתודות אומרי׳ לו אמור תהא מיתתי כפרה על כל עונותיי ר׳ יהו׳
או׳ אם היה יודע שהו׳ מזומם או׳ תהא מיתתי כפרה על כל עונותי חוץ מעון זה אמרו לו אם
כן יהו כל אדם אומרי׳ כן כדי לנקות עצמן׃ היה רחוק מבית הסקילה ד׳ אמות מפשיטין
אותו בגדיו האיש מכסי׳ אותו מלפניו והאשה מלפניה ומלאחריה דברי ר׳ יהודה וחכמי׳ או׳
האיש נסקל ערום ואין האשה נסקלת ערומה בית הסקילת היה גבוה שתי קומות אחד מן
העדי׳ דוחפו על מתניו נהפך על לבו הופכו על מתניו ואם מת בה יצא ואם לאו השני נוטל
את האבן ונותנ׳ על לבו אם מת בה יצא ואם לאו רגימתו בכל ישראל שנא׳ יד העדי׳ תהיה

Modus comburendi. בו בראשונ׳ ויד כל העם באחרונ׳ ׃ מצות הנשרפין היו משקעי׳ אותו בזבל עד ארכובותיו ונותני׳ סודר קשה לתוך הרכה וכורך על צוארו זה מושך אצלו וזה מוש׳ אצלו עד שפותח את פיו ומדליקין את הפתילה וזורקה לתוך פיו ויורדת לתוך מעיו וחומרת את בני מעיו ר׳ יהודה א׳ אף הוא אם מת בידם לא היו מקיימין בו מצות שרפה אלא פותח פיו בצבת שלא בטובתו ומדליק את הפתילה וזורקה לתוך פיו ויורדת לתוך מעיו וחומרת את בני מעיו ׃

Modus decolandi. מצות הנהרגין היו מתיזין את ראשו בסייף׳ כדרך שהמלכות עושה ר׳ יהודה א׳ ניוול הוא זה אלא מניחין את ראשו על הסדן וקוצץ בקופיץ אמרו לו אין מיתה מנוולת מזו ׃

Modus strāgulandi. מצות הנחנקין היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו ונותנין סודר קשה לתוך הרכה וכורך על צוארו זה מושך אצלו וזה מושך אצלו עד שנפשו יוצאה

Hactenus ex Sanhedrin, quæ in fauorē studiosorū linguæ sanctæ huc adijcere libuit: & quia à mediocriter hebraicè docto facilè intelligi poßūt, abstinui à uersione.

חיה רעה באה לעולם על שבועת שוא
ועל חלול השם ׃
גלות בא לעולם על עובדי עבודה זרה
ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים ועל
שמיטת הארץ ׃
בארבעה פרקים הדבר מתרבה ברביעי
ובשביעית ובמוצאי שביעית ובמוצאי
החג שבכל שנה ברביעית מפני מעשר
עני שבשלישית בשביעית
מפני פרות שביעית במוצאי החג
שבכל

שֶׁבְּכָל שָׁנָה מִפְּנֵי גֶזֶל מַתְּנוֹת עֲנִיִּים ׃

BEstia mala uenit in mundum, ob uanum iuramẽtum, & propter uiolationem nominis diuini. Captiuitas uel exiliũ uenit in mundum, propter idololatriam, ſcortationem, effuſionem ſanguinis, & cum non datur terræ ſua quies (anno ſeptimo.) Quatuor temporibus peſtis potiſsimum graſſatur, anno quarto & ſeptimo, & in exitu feſti tabernaculorum ſingulis annis. In quarto (anno) propter decimas pauperibus dandas anno tertio, in ſeptimo propter decimas pauperibus dandas anno ſexto. Et in fine ſeptimi anni propter fructus (qui in ſeptimo anno liberi & communes eſſe debebant) Et in fine feſti tabernaculorum propter rapinam & munera pauperum.

Docetur hîc, periurium, blaſphemias, & uana iuramenta puniri incurſione beſtiarum malarum & noxiarum, Exilio, idololatriam, quam Hebræi עבודה זרה *id eſt, ſeruitutem, ſeu cultum alienum uocant. item ſcortationẽ. Vnde eſt quòd dicunt* כל מקום שאתה מוצא זנות אנדרלמוסיה באה לעולם והורגת טובים ורעים *id eſt, in quocunq; loco reperis ſcortationem, peſtis grauis uenit in mundum, & occidit bonos & malos. Sanguinis quoq; innocentis effuſionem. Peſtem uerò immitti ubi negliguntur pauperes & inopes, quibus olim Deus in ſuo populo uarijs rebus proſpexerat, nempe* שמיטת הארץ והמעשר והלקט השכחה והפאה והפרט והעוללות *Per* שמיטת הארץ *Hebræi intelligunt quietem & libertatem ſeptimi anni. nam* שמיטת *propriè* כמוה ש שמיטה *id eſt dimiſsionem ſignificat, ſic dictam, quòd in eo anno debitores dimitti iubentur, nec quicquã amplius ab illis exigi permittitur, Deut. 15. Itẽq; anno ſeptimo terra dimittẽda & deſerenda erat, quo pauperes edere poſſent quæ tum creſcebant, ſicut legitur Exod. 23.* והשביעית תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה כן תעשה לכרמך לזיתך *id eſt, In ſeptimo*

uerò liberam dimittes atq; deseres eam, ut comedant pauperes populi tui, De decimis p̃ subleuatiõe pauperũ ordinatis, lege Deut. 26. Per הלקט *intellige spicas remanẽtes in messe, quæ pauperib. relinquẽdæ erãt. Per* השכחה *quod per obliuionem relictum fuit in agro ad quod non licebat reuerti & tollere illud, sed peregrinis, uiduis, & orphanis relinquendum erat. Per* הפאה *angulos agrorũ qui in messe non erant demetendi, sed pauperibus relinquendi. Per* הפרט *grana in uindemia decidentia queq; non erant tollenda. Per* העוללות *racemos in uitibus remanentes. hæc omnia* מתנות עניים *id est, munera seu dona pauperum dicuntur, quibus illos spoliare pro rapina habebatur.*

אַרְבַּע מִדּוֹת בָּאָדָם הָאוֹמֵר שֶׁלִּי שֶׁלָּךְ
וְשֶׁלָּךְ שֶׁלִּי עַם הָאָרֶץ שֶׁלִּי שֶׁלִּי וְשֶׁלָּךְ
שֶׁלָּךְ זוֹ מִדָּה בֵּינוֹנִית וְיֵשׁ אוֹמְרִים זוֹ
מִדַּת סְדוֹם שֶׁלִּי שֶׁלָּךְ וְשֶׁלָּךְ שֶׁלָּךְ
חָסִיד שֶׁלָּךְ שֶׁלִּי וְשֶׁלִּי שֶׁלִּי רָשָׁע ׃

108. QVatuor sunt conditiones seu proprietates hominum. Qui dicit, quod meum est, tuum est, & quod tuum est, meum est, is idiota est. Qui uerò dicit quod meum est, meum est: & quod tuum est, tuũ est, hæc est conditio quædã mediocris. Et sunt qui dicunt huius conditionis fuisse sodomitas. Qui dicit quod meum est, tuum est: & quod tuum est tuum sit, hic pius est. Qui uerò dicit quod tuum est meum est, & quod meum est meum sit, talis impius est.

Inuenias homines qui tametsi sine suo malo & damno alicui benefacere

&

& gratificari possent nolunt tamen, & tale fuisse ingeniū sodomitarum referunt hebræi: unde adhuc hodie prouerbij uice usurpant, quod dicere solent de aliquo qui cum posset citra dispendium, & incommodum suum officium præstare, et detrectat, יש לו מדת סדום *id est, imitatur ingeniū Sodomitarum. Qui uerò tantum benefacit ei qui sibi uicißim benefacit, is nihil eximij & præclari præstat, cum hoc idem faciunt & homines uulgares & plebeij, sicut & (Christus in Euangelio dicit. Si dilexeritis eos qui diligunt uos, quod præmiū habetis? Nonne & publicani idem faciunt? Et si cōplexi fueritis fratres uestros tantum, quid eximium facitis? Nonne & publicani sic faciūt? Qui uerò omnibus ad seruiendum expositus est, etiamsi hoc ipsum suo malo & damno fiat, talis* חסיד *appellatur: nam* חסד *non uulgare, sed eximium insigne & rarum beneficium significat quodq; gratuitô fit citra respectum recompensationis. Qui uero nō tantum non benefacit de suo, uerum etiam aliena bona inuadere sibiq; usurpare quo iure quaq; iniuria contendit, talem* רשע *uocant* שיש לו רוב התאוה *id est, à nimia habendi cupiditate. Vnde & R. D. K. in suo commentario super psalterium sic describit,* רשעים והרשעים הם החומדים לקנות ממון ותאוה לבם בזה העולם ולא יבחנו בין הטוב ובין הרע יגזלו ויגנבו ויהרגו בעבור הממון ורחב תאות לבם כי ענין הרשע הוא החמדה *Id est, impij sunt qui nimium inhiant cōparandis diuitijs, quorumq; desyderiū fertur ad hoc seculū, nō discernentes inter bonum & malum, sed prædantur, furantur, & latrocinantur propter diuitias, præ nimia cordis auiditate, id enim significat* רשע *hæc ille.* [Math. 5.]

ארבע מדות בדעות נח לכעוס ונח לרצות יצא הפסדו בשכרו קשה לכעוס וקשה לרצות יצא שכרו בהפסדו קשה לכעוס ונח לרצות חסיד נח לכעוס וקשה לרצות רשע ׃

Quadru-

109. QVadruplicis ingenij homines inueniuntur. Est qui facilè irascitur, & facilè etiam placatur: hic quod ex una parte amittit, ex altera lucratur. Est qui facilè commouetur, & non facilè tamen commotus mansuescit, talis quod in una parte lucratur, in altera amittit. Alius difficulter exasperatur, & exaspe-
ratus ira facilè mitigatur, talis pius uocatur. Qui uero temerè irascitur, & grauiter placatur, impius dicit. 110.

Collatio hic fit hominum concitatorum iraq; estuantium, inter quos omnium optimi habentur, qui exasperati facilè mitescunt, placantur & reconciliantur. Vt certè nunquam irasci laudabile non est, ita nimium irasci intolerabile est: id quod fit tripliciter. Primo inuenias qui leui ex causa uelociter & extremè irascuntur, illi mox mitescunt, quod fieri dicunt in cholericis propter caliditatem. Est enim ira ebullitio sanguinis circa cor, inquit Aristo. 1. de anima, hos etiam philosophus acrocholos uel acutos nominat. Alij iram diutius retinent propter materiæ grossitiem, ut melancolici, quos amaros uocat. Tertij qui graues appellantur, iram conceptam obstinato animo tenent: nec desistunt donec uindictam inferant, & illi seueri sunt, si secundum leges puniunt: feroces, si sine causa puniunt: aut si in hominum cruciatu delectentur: crudeles, si grauiores quàm lex dictat pœnas inferunt. Hi iam tertij ordinis iracundi potius bestiæ quàm homines dicendi sunt: quia obstinato animo sunt: nec mitescunt, homo autem mitis fieri potest, dicente poeta. Nemo adeo ferus est qui non mitescere possit. Candida pax homines trux decet ira feras.

אַרְבַּע מִדּוֹת בְּתַלְמִידִים מַהֵר לִשְׁמוֹעַ
וּמַהֵר לְאַבֵּד יָצָא שְׂכָרוֹ בְּהֶפְסֵדוֹ קָשֶׁה
לִשְׁמוֹעַ וְקָשֶׁה לְאַבֵּד יָצָא הֶפְסֵדוֹ 111.
בִּשְׂכָרוֹ

בשברו מהר לשמוע וקשה לאבד זו
חלק טוב קשה לשמוע ומהר לאבד
זו חלק רע ׃

110. QVatuor extant genera discipulorum. Alius cito capit, siue intelligit quippiam, & cito etiam amittit iterum: hic lucrum quod in una parte facit, in altera amittit. Alius difficulter aliquid apprehendit, & difficulter (quod didicit) amittit: is quod in una parte amittit, in altera lucratur. Alius cito aliquid assequitur & non facilè rursum amittit: talis sapiens est, & pars eius bona. Qui uerò tardo est ingenio, simulatq; labilem habet memoriam, illius sors mala est.

Collatio hic fit ingeniorum inter quæ maximè probantur quæ quod facilè addiscunt, fideliter retinent, & non facilè rursum effluere sinunt.

ארבע מדות בנותני צדקה הרוצה שיתן
ולא יתנו אחרים עינו רעה בשל אחרים
יתנו אחרים והוא לא יתן עינו רעה
בשלו יתן ויתנו אחרים חסיד לא יתן
ולא יתנו אחרים רשע ׃

111. QVatuor sunt conditiones eorum qui largiuntur eleemosinam. Est qui cupiat dare non ta-

men uult ut & alij dent:is malo est oculo, in re aliena. Dein est qui uelit alios dare, ipse uerò nihil dat. Talis inuido oculo est in re sua. Tertio est qui dat, & cupit etiam alios dare: hic pius est. Qui uero nihil dat, nec uult etiam ut alij dent, impius est.

Commendatur eleemosina quæ non parcè uel cum inuidentia uel diffidentia quadam uel ex alieno bono, sed de suo liberaliter & hilariter præstatur. Iudæi eleemosinam צדקה *à iustitia nominant, uel quod iustum & æquum sit eleemosinam dare eum qui potest, uel quod per eam iustus fit in conspectu dei, iuxta illud Danielis. 4.* להן מלכא מלכי ישפר עליך וחטיך בצדקה פרק ועויתך במחן ענין הן תהוה ארכה לשלותך *Id est, ob id ô rex, mi rex, placeat tibi, ut peccata tua eleemosina redimantur, & iniquitates tuæ miseratione pauperum: id enim erit sanitas pro errore tuo. Item,* צדקה תציל ממות *id est, Iustitia autem liberat à morte. Item,* צדקה תרומם גוי *id est, Iustitia exaltat gentem in his locis hebræorum Rabbini* צדקה *pro eleemosina exponunt. Per oculum malum hebraismus intelligit hominem qui habet prauum malignum parcũ, & inuidentem animum, sicut per oculum bonum, animũ liberalem, & beneficum, inde nimirum sumpta metaphora, quod animi habitus se oculis maximè prodit. Illius exemplum habes Prouerb. 23.* אל תלחם את לחם רע עין ואל תתאו למטעמותיו *id est, Ne edas cibum oculi mali & ne desyderes delitias eius. Item, Prouerb. 28.* נבהל להון איש רע עין *id est. Qui præceps fertur in opus, habet uir ille oculum malum. Huius Prouerb. 22.* טוב עין הוא יבורך כי נתן מלחמו לדל *Id est, Qui bono est oculo, huic benedicetur, tribuit enim egeno de pane suo. Argutantur porrò Iudæi quidam in uoce* צדקה *colligentes inde, eum non debere accipere eleemosinam, qui habet ducentos aureos: secus uerò si habeat unò minus. hoc est, centũ nonaginta nouem, totidem in numero constituunt literæ uocis* צדקה *sed Iudaicum hoc est.*

Prouerb. 10 / Ibidem 14. (marginal references)

ארבע מדות בהולכי לבית המדרש
הולך ואינו עושה שכר הליכה בידו
עושה

עושה ואינו הולך שכר מעשה בידו ׃ הולך ועשה חסיד לא הולך ולא עשה רשע ׃

12. QVatuor sunt genera hominum ingredientium domũ doctrinæ. Est qui ingreditur & nõ facit (quod docetur:) hic mercedem tantũ pro accessu accipit. Est dein qui facit & non ingreditur: Is pro opere præmium accipit. Qui ingreditur & facit, is pius est. Qui uerò nec ingreditur, nec facit (quod docet) impius est.

Beth hamedrasch hebræi uocant locum publicũ ubi ad discendũ, docendũ, & concionandũ conuenitur, nam דרש concionari & sermocinari significat, uide de etymo huius uocabuli si plura nosce cupis, Tisbiten Heliæ. Et hebræorum authores scribunt. 481. בתי כנסיות siue בתי מדרשות olim Hierosolymis fuisse, ad quod etiã prophetã Esaiã allusisse dicunt ca. 1. ubi dicit איכה היתה לזונה קריה נאמנה מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים id est, Quomodo facta est meretrix ciuitas fidelis? plena fuit iudicio, & iustitia pernoctauit in ea, nunc autẽ homicidæ sunt (in ea.) Ibi philosophantur in uoce מלאתי cuius literæ in numero conficiunt. 481. & innuere. 481. synagogas, quæ fuerint Hierosol. Inuitat aũt hæc sentẽtia ad publicos cõuentus ecclesiæ, quos proposito præmio nõ temerè negligẽdos monet: tũ propter se ipsum, tũ propter alios, quos nostro exemplo allicere debemus. Laudatur uero inprimis non qui ex consuetudiue, sed qui eò animo illos frequentat, ut semper aliquid audiat & addiscat, quò uitam emendet, meliorq; euadat.

ארבע מדות ביושבי לפני חכמים ספוג ומשפך ׃

ומשפך משמרת ונפה ספוג שהוא סופג את הכל ומשפך שמכניס בזו ומוציא בזו משמרת שמוציאה את היין וקולטת את השמרים · ונפה שמוציאה את היין וקולטת את הסולת

חמח
113.

QVadruplices conditiones (inueniūntur) in his qui ſedent coram ſapiētibus (audiendi cauſa.) Videlicet conditio ſpongiæ, clepſydræ, ſacci feciNacei, & cribri. Spongia ſugendo attrahit omnia. Clepſydra quod una ex parte attrahit, ex altera rurſum effundit. Saccus fecinaceus effundit uinū & colligit feces. Cribrū emittit farinā & colligit ſimilā.

Maymō hæc hebraicè ſic explicat דימה האדם הזכרן שיזכור כל מה שישמע ולא יבדיל בין האמת והשקר לספוג והוא צמר הים שבולעת הכל : ודימה גם כל מי שיבין מהר ולא יזכור דבר כלל לא האמתי ולא שאינו אמתי למשפך : ודימה מי שיזכור דברים הרעים והדעות שאינם אמתיים וישכח דברים האמתיים אשר עליהם הסמיכה למשמרת שלא ישאר בה רק השמרים ויצא היין : ודימה האדם שהענין בו בהפך לנפה שמוציאה הקמח והלבן בנקביה וישאר בה הסלת וזו כונת הסלת לבד היא הטובה שבה להוציאה מוציאה הקמח הדק אשר אין בו צורך ומשארה הגס והוא הסלת :

Id eſt. Aßimilat eum qui omnia memoriæ mandat, nec diſcernit inter uerum & falſum ſpongiæ. Eſt autē ſpongia lana marina, quæ abſorbet omnia. Dein comparat eum qui cito intellectu aliquid apprehendit, nec tamen memoria retinet quicquam, ſiue id uerum & ſolidum ſit, ſiue minus, eum inquam clepſydræ comparat. Porrò eum qui memoriæ mandat res malas, necnon & ſcientiam quæ non eſt uera, ac interim obliuiſcitur quæ uera & ſolida ſunt, ſacco feces capienti aßimilat: in quo feces remanent & quod purum eſt effluit. Eum uerò in quo contrarium apparet, cribro comparat: quod per

foramina

foramina puluerem emittit, & retinet similam. De cribro autem qua optima simila paratur, hoc solum intelligas, quæ scilicet eijcit tenuem farinã, cuius nullus est usus, & retinet interim grossiorem farinam, quæ simila uocatur. חמבי לפני חכמים *periphrasis est discipulorum.*

כָּל אַהֲבָה שֶׁהִיא תְּלוּיָה בְדָבָר בָּטֵל דָּבָר
בְּטֵלָה אַהֲבָה וְשֶׁאֵינָהּ תְּלוּיָה בְדָבָר אֵינָהּ
בְּטֵלָה לְעוֹלָם ׃ אֵיזוֹ הִיא אַהֲבָה שֶׁהִיא
תְּלוּיָה בְדָבָר זוֹ אַהֲבַת אַמְנוֹן וְתָמָר שמואל ב׳ י״ג
וְשֶׁאֵינָהּ תְּלוּיָה בְדָבָר זוֹ אַהֲבַת דָּוִד שמואל א׳ י״ח
וִיהוֹנָתָן ׃

114. Omnis amor qui pendet ab aliqua re, si ea res cessat, cessat & amor. Qui uerò non pendet ab aliqua re, non cessat unquam. Quis nam amor est, qui pendet ab aliqua re? amor scilicet Amnon & Thamar, & qui à nulla re pendet, fuit amor Dauidis & Ionathæ.

Vulgatum dictum est, Deficiente causa, deficit & effectus: si causa amoris tui erga aliquem, uel amicitiæ cum illo initæ, fuerit uel formæ decor, uel opulentia, uel aliquid tale, si ista cessauerint & perierint, cessabit, ac peribit & amor, et amicitia. Forma enim (ut poëta inquit) bonum fragile est, quantumq; accedit ad annos, fit minor, & spatio carpitur ipsa suo. Varia item & multa pericula sunt, quibus opes eripi possunt, quibus ereptis, multi desinunt esse amici, ut similiter poëta canit, Donec eris fœlix multos numerabis amicos. Nullus ad amissas ibit amicus opes. Monet autem hæc sententia amorem, siue amicitiam eatenus stabilem & firmã esse, quatenus est

ipsa causa, à qua pendet amor, seu amicitia. Sũt autem tres ferè causæ amoris & amicitiæ, bonũ utile, delectabile, & honestũ. Primæ duæ causæ ut cito oriuntur, ita & cito facileq; dissoluuntur, cessante scilicet bono delectabili uel utili. Amicitia uerò, quæ est propter bonum honestum (quod est uirtus) difficulter soluitur. Nihil est enim, inquit Cicero, uirtute amabilius, nihil quod magis allitiat ad diligendum, quum propter ueritatem aut probitatem etiam quos nunquam uidimus diligamus. Vnde idem in Officijs dicit. Omniũ societatum nulla præstantior, nulla firmior quàm cum uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti. Illas, & plerasq; alias causas et proprietates amicitiæ, antiquitus apud Romanos pictura amicitiæ pulchrè demonstrabat. Depingebatur enim iuuenis forma, discooperto capite, quæ erat tunica rudi induta, in cuius fimbria scriptum erat: Mors & uita: in fronte, Aestas & hyems. Habebatq; latus apertum usq; ad cor, & brachium inclinatum, digito cor ostendens, ibi scriptum erat: Longe & prope. Forma iuuenilis indicat amicitiam semper recentem: nullaq; temporis diuturnitate tepescentem. Nudum caput ut omnibus pateat, & amicus nullo unquam tempora amicum suum publicè fateri erubescat. Rude autem indumentum ostendit, ut amicus nulla ardua, extremamq; inopiam pro amico subire non recuset. Vita & mors in uestimento scribuntur: nam qui uerè diligit, usq; ad mortem amat. Aestas & hyems: quia & in prosperis, & in aduersis æquè amicitiam seruat. Latus apertum habet usq; ad cor, quia nihil amico celat. Brachium inclinat, & digito cor ostendit, ut opus cordi, & cor uerbis correspondeat. Longè & propè scriptum est. quia uera amicitia nullo tempore aboletur, nullá ue locorum intercapedine amicum separat. De impuro amore, quo Amnõ sororem suam Thamar adamauit. lege 2. Sam. 13. De syncero uerò & casto amore Dauidis & Ionathæ, habes 1. Sam. 18. ubi dicitur ונפש יהונתן נקשרה בנפש דוד ויאהבהו יהונתן כנפשו id est conglutinata est anima Ionathan cum anima Dauidis, & dilexit eum Ionathan quasi animam suam.

כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים

שמים זו מחלוקת הלל ושמאי ושאינה
לשם שמים זו מחלוקת קרח וכל עדתו :

115. OMnis contentio, quæ eſt propter Deum in finẽ uſq; durabit: quæ uerò non eſt propter Deum, non durabit in finem. Quæ nam eſt contentio, quæ fit propter Deum? Contentio nempe Hillel & Schameai: quæ uerò non fuit propter Deum, eſt contentio Korah, & uniuerſi cœtus eius.

Sæpe fit ut etiam inter bonos & doctos diſſentiones & controuerſiæ de dogmatibus & opinionibus ſubnaſcantur, non equidem ſtudio pugnandi & altercandi, ſed quod quiſq; ſe, quod uerum & rectum eſt, tueri arbitratur. quibus diſputationibus Deum nequaquam offendi aiunt, quum non fiant ex odioſa contentione, ſuperbia, pertinatia, prauoq; animi inſtituto, ſed amore & ſtudio inueſtigandæ, propagandæq; ueritatis. Atq; iſtiuſmodi fuiſſe dicunt Hebræorum ſcriptores, controuerſiam, quæ inter Hillel & Schameai, duos inſignes Rabbinos, qui non ita longè ante natalem Chriſti claruerunt, orta fuit, quorum quiſq; ſuos habuit aſſectatores, qui in duas ſectas diuiſi fuerunt, quarum altera בית הלל *id eſt, domus, ſeu familia Hillel, altera* בית שמאי *appellata fuit. Floruit autem Hillel, ut in Thalmud legitur, anno ante templi ſecundi euerſionem centeſimo: octoginta habuit diſcipulos, omnes excellenti ingenio, ac doctrina preditos. Qui omnes ratione diſciplinæ filij eius ſunt nuncupati, adeoq; præſtantes fuerunt, quod ſicut in Thalmud legitur, eorum triginta quidem, ut diuinitas ſuper eos deſcenderet digni erant: quemadmodum Moſes ipſe fuerat. Triginta uerò ut pro eis ſol immobilis ſtaret: uti Iehoſuas fuit. Cæteri autem uiginti mediocres ſunt appellati: Quorum maximus quidem Ionathas Vzielis filius extitit: minimus uerò omniũ Ioannes Zachæi filius, quẽ Iudæi Raban Iohanan Ben Zaccai uocant, qui tamẽ (ut priſci Thalmudiſtæ dixerunt) neq; ſcripturã, neq; Thalmud, neq; cætera omnia uſq; ad uulpiũ exempla, ac dæmonũ narrationes, ſcire prætermiſit. Hæc de Hillel ex Hebræis ſcriptoribus. Quòd ſi etiam ex diuinis literis exemplũ habere cupis, ubi pij, & Chriſti fideles*

unà uenerint in contentionem, lege Acto.15. de magna disceptatione, quæ inter credentes orta fuit super circũcisione, & lege Mosaica. in quam disputationem etiam apostoli tracti fuerunt: ita ut necesse erat illam coacto concilio dirimere. Sed hæc certè, ut ibidem legitur, Petro occasio fuit, ut eò liberius loqueretur, & dissereret de libertate, in quam nos asseruit Christus, & à cæremonijs Mosaicis sua morte uindicauit. Dein in eodem capite legis de acri paroxismo, qui fuit inter Paulum & Barnabam, super Ioanne cognomento Marco, ita ut alter ab altero seiungeretur. Sed hac disiunctione factum fuit, ut Euangelium Christi latius propagaretur. Barnabas enim, assumpto Marco, nauigabat in Cyprum: Paulus uerò allecto Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus. Perambulabat autẽ Syriam ac Ciliciã, confirmans ecclesias. Hinc nimirũ liquet, quomodo Deus semper suis adest, ita ut si quid inter illos quod in spetiem malũ esse uidetur, suboriatur, tamẽ sic benigniter temperat, moderatur, & disponit, ut inde boni aliquid subsequatur. Est enim Deus (ut diuus Augustinus inquit) adeò omnipotens, & bonus, quòd non sineret mala fieri, nisi maiora eliceret bona. Porrò de contentione, quam habuit Korah cum Mose. lege Num.16.

16.

כל המזכה את הרבים אין חטא בא על
ידו · וכל המחטיא את הרבים אין
מספיקין בידו לעשות תשובה ׃
משה זכה וזכה את הרבים זכות הרבים
תלוי בו שנאמר צדקת יי עשה
ומשפטיו עם ישראל ׃ דברים ל״ג
ירבעם חטא והחטיא את הרבים חטא
הרבים תלוי בו שנאמר על חטאת ירבעם מלכים א ט״ו
כן

בן נבט אשר חטא ואשר החטיא את ישראל ׃

116. OMnis qui iuſtificat multos, peccatum non uenit in manum eius. Quicunqꝫ peccare facit multos, non ſuppeditant ſufficienter in manum eius ut faciat pœnitentiam. Moſes iuſtus fuit & iuſtificauit multos, (ideo) iuſtitia multorum ſuſpenſa eſt in eo, iuxta id quod dicitur: Iuſtitiã domini fecit, atqꝫ iudicia eius Deut.33.
cum Iſraël. Ieroboã peccauit, & peccare fecit multos, 1.Reg.15.
idcirco peccatum multorũ ſuſpenſum eſt in eo, ſicut dicitur: Propter peccata Ieroboã filij Nebat, quæ peccauerat & quæ peccare fecerat Iſraël.

Senſus eſt ampliorem à deo laudem & mercedem reportaturum eum, qui non tantum ut ipſe bonus pius & innocens ſit operam dat, ſed etiam alios ad pietatẽ uitæqꝫ innocentiã erudit & inſtitnit. & talis Moſes fuiſſe prædicatur in ſacris literis. Grauiorem item pœnam daturũ eum, cui non ſatis eſt ut ipſe malus ſit, ſed & alios ſua malitia inficit, peccandiqꝫ occaſionem miniſtrat, qualis fuit Ieroboã qui duos uitulos in Bethel et Dan adorãdos erexit eaqꝫ re populum à uerò dei cultu qui tum temporis Hieroſolymis erat auocauit. Conuenit hæc ſententia cum eò quòd legitur Daniel.12. והמשכילים יזהירו כזהר הרקיע ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד *Id eſt. Et qui (alios) erudiunt, fulgebunt ſicut ſplendor firmamenti, & qui multos ad iuſtitiam conuertunt, (erunt) ſicut ſtellæ in ſeculum & in perpetuum.*

כל מי שיש בו שלשה דברים הללו מתלמידיו של אברהם אבינו ושלשה דברים׃

דְּבָרִים אֲחֵרִים מִתַּלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם
הָרָשָׁע עַיִן טוֹבָה וְרוּחַ נְמוּכָה וְנֶפֶשׁ
שְׁפָלָה מִתַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ ·
עַיִן רָעָה וְרוּחַ גְּבוֹהָה וְנֶפֶשׁ קְצָרָה
מִתַּלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע מַה בֵּין
תַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ לְתַלְמִידָיו
שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע · תַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם
אָבִינוּ אוֹכְלִין בָּעוֹלָם הַזֶּה וְנוֹחֲלִין לָעוֹלָם
משלי ח׳ הַבָּא שֶׁנֶּאֱמַר לְהַנְחִיל אֹהֲבַי יֵשׁ
וְאֹצְרֹתֵיהֶם אֲמַלֵּא · אֲבָל תַּלְמִידָיו שֶׁל
בִּלְעָם הָרָשָׁע יוֹרְשִׁין גֵּיהִנָּם וְיוֹרְדִין לִבְאֵר
תילים נ״ה שַׁחַת שֶׁנֶּאֱמַר וְאַתָּה אֱלֹהִים תּוֹרִידֵם
לִבְאֵר שַׁחַת אַנְשֵׁי דָמִים וּמִרְמָה לֹא
יֶחֱצוּ יְמֵיהֶם וַאֲנִי אֶבְטַח בָּךְ ׃

117. IN quocunq;(homine)tres res iſtæ (inueniuntur) is eſt ex diſcipulis Abrahami patris noſtri: Et in quocunq; tres aliæ res his contrarię reperiuntur: is eſt ex diſcipulis Bileam impij. Nempe, oculus bonus, ſpiritus demiſſus & anima humilis; is inquam eſt ex di-

ſcipulis

ſcipulis ipſius Abrahami patris noſtri. Oculus malus ſpiritus elatus, & anima ampla, iſtiuſmodi inquã eſt ex diſcipulis Bileã impij. Quid intereſt inter diſcipulos Abrahami patris noſtri, & diſcipulos Bileam impij? Diſcipuli Abrahami patris noſtri, edunt in præſenti ſeculo & hereditatem capiunt in futuro ſeculo. ſicut dicitur. Vt hereditare faciam ſubſtantiã durabilem eos qui diligunt me, & theſauros eorum cumulem. *Prouerb. 8.* Cæterum diſcipuli ipſius Bileam impij, hereditant gehennam, & deſcendunt in foueam corruptionis: iuxta id quod dicitur. Et tu Deus deduces illos in foueam perditionis: uiri ſanguinum & doloſi non dimidiabunt dies ſuos: ego autem in te ſperabo. *Pſal. 55.*

Rectè docet hæc ſententia eos ueros eſſe Abrahami filios, diſcipulos & ſectatores, non qui ab illo iuxta carnem originem ducunt, ſed qui operibus & uirtutibus quibus ille claruit, quarũ hic tres enumerantur, referunt & imitantur. Et Chriſtus Ioannis. 8. dicebat ad Iudæos qui ſe filios Abrahæ eſſe inaniter gloriabantur. Si filij Abrahæ eſſetis opera Abrahæ faceretis, quo dicto innuit nos germanos eſſe filios Abrahæ, ſi operibus illum imitemur. Opus autem præcipuum Abrahæ eſt fides. Credidit enim & reputatum eſt ei in iuſtitiam. *Gen. 15.* *Nulla certè uirtute magis clarus fuit Abrahã quàm fide: fides aũt uera ſemper habet adiunctã charitatẽ. atq; hinc & Abrahamo* *Rom. 4.* *tres iſtæ quæ hic prædicantur uirtutes. Charitas enim ut apoſtolus inquit Benigna eſt, nõ quærit quæ ſua ſunt, nõ eſt procax, non inflatur. Sed placet huc etiã adſcribere uerba Maymonis quibus præſentẽ elucidat ſententiam.*

עין טובה היא ההסתפקות ונפש שפלה היא הזהירות ורוח נמוכה היא הענוה יתרה כמו שהתבאר בפרק שלפני זה והשלם שכנגדן היא החריצות לקנות הממון והוא עין רעה ורוב התאוה היא נפש רחבה והגאוה היא רוח גבוהה והשלם מעלות האלו נתפרסמו לאברהם אבינו ומפני זה יקרא כל מי שימצאו בו אלו המעלות מתלמידיו של אברהם אבינו מפני שהתנהג במדותיו • וכל מי שימצאו בו אלו השלשה פחיתיות הוא מתלמידיו של בלעם הרשע אחר שהתנהג במדותיו ולא לזכור התקוננות שהתבארו בין אלו המעלות לאברהם והפחיתיות

והפחיתות ההן כלן לבלעם והן מגונות כלן בתורה ואמנם ההסתפקות באברהם הוא
אמרו למלך סדום אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך וגו' וזה תכלית
ההסתפקות והוא מניח ארם ממון גדול ולא יהנה ממנו אפי' בדבר מועט אבל זהירותו ראשית י״ד
אמרו לשרה ביום בואו מצרימה הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את ובא בפירוש שלא
הסתכל בצורתה הסתכלות שלמה רק ביום ההוא וזה תכלית הזהירות ועוד אמרו על הגר ראשית י״ב
אחר שלקחה הנה שפחתך בידך עשי לה כטוב בעיניך מורה שלא היה לו רצון להתענג ראשית י״ו
עמה וכן כשבקשה ממנו שרה לגרשה עם ישמעאל עד שתמנעהו תנאות האחריה בעבור
התגלל העיר שכתוב שהרע בעיניו על ישמעאל לבד והוא אמרו וירע הדבר בעיני אברהם
על אודות בנו אלו כלם מופתי הזהירות ואמנם ענותנותו הוא אמרו ואנכי עפר ואפר · ראשית כ״א
והתפרסם לבלעם הרשע האחריות על הממון והוא בואו מארם נהרים בעבור הממון אשר ראשית י״ח
נשכר בו לקלל את ישראל והוא אמרו ית' אשר שכר עליך את בלעם בן בעור וגו' ואמנם במדבר כ״ב
רוב תאותו בענין המשגל היא סבת עצתו לבלק שיפקיר הנשים לזנות עם ישראל ויעשום
זונות מפורסמות כי לולי רוב התאוה אשר היתה לו והיות הזנות טוב בעיניו לא היה מבוא
בו שמעות בני אדם אותה רק לפי דעתם כי הטובים לא יכוו ברע אבל יזהירו ממנו ולשון
הכתוב הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם וגו' ואמנם גאותו אמרו נאם שומע אמרי אל
ואמנם הביאו ראיה על בלעם מאמרו ואתה אלהים תורידם לבאר שחת אנשי דמים ומרמה תהלים נ״ה
וגו' פי' מפני שהיה איש הדמים שהוא היה סבת מות ישראל במגפה והוא גם כן איש מרמה
בעצותו תחבולות לפעלות הרע והביאו ראיה על תלמידי אברהם מאמרו להנחיל אוהבי יש משלי ח׳
ואוצרותיהם אמלא כמו שקראו זרע אברהם אוהבי *Hæc Maymon quæ quia nihil habent difficultatis nolui uertere.*

יְהוּדָה בֶּן תֵּימָא אוֹמֵר הֱוֵי עַז כַּנָּמֵר וְקַל כַּנֶּשֶׁר רָץ כַּצְּבִי וְגִבּוֹר כָּאֲרִי לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמַיִם ׃

115. IEhuda filius Thema dicit. Esto fortis sicut pardus, & leuis sicut aquila. Et uelox sicut hinnulus. Et robustus sicut leo, ad faciendam uoluntatem patris tui qui in cœlis est.

Quatuor animalium naturas imitandas proponit, in ritè præstanda & exequenda dei patris cœlestis uoluntate. Pardus truculentam habet faciem

adeo

adeò ut quantum amænitate, uarietateq; coloris, omnes quadrupedes mirum in modum sollicitat & allicit, tantum toruitate capitis iterum absterret. Per hoc innuitur aliquem nullius hominis conspectum expauescere debere, quo minus quod iustum esse, Deoq; placere nouit, faciat, Inuenias qui norunt quid iustum & rectum sit, sed non auden t facere, ne scilicet rideantur & floccipendãtur ab hominibus mundanis, & irreligiosis: hi plus homines quàm Deum timent. Hoc non fecit Dauid rex, sicut dicit, Psalm. 119. ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש. *Id est, Et loquar de testimonijs tuis in conspectu regum, & non confundar, &c. Aquila altius uolat omnibus auibus: cuius ingenium, naturam, & indolem in hoc imiteris, ut oculos auoces à rebus terrenis, quo mens eo liberius cœlestia consyderare poßit. Dicũt enim Hebræi præuaricationẽ initium à uisu sumere, id quod hebraicè sic enuntiãt* ראות העין תחלת העבירה שהעין רואה והלב חומד וכלי המעשה גומרין *id est, Aspectus oculi initium est præuaricationis. Oculus enim uidet, & cor concupiscit: atque instrumenta operis (intellige corporis membra) perficiunt. Hinnulus uelocißimi cursus est, quem in eo sequaris, ut non sis piger & tardus in rebus diuinis. Nescit enim (ut D. Ambrosius inquit) tarda molimina spiritus sancti gratia. Et quum omnis mora periculosa sit, periculosißima tamen est, quam in diuinis negotijs nectimus. Leo animal est, & fortißimum & audacißimum, ad cuius similitudinem dicunt Hebræi, roborandus est animus & cor in præceptis Dei, & in uero cultu eius, ut nõ tepescas, sed indies magis atq; magis intrepidè pergẽdo ꝓfities.*

הוא היה אומר עד פנים לגיהנם ובשת פנים לגן עדן · יהי רצון מלפניך יי אלהינו ואלהי אבותינו שיבנה בית המקדש במהרה בימינו ותן חלקנו בתורתך׃

119. IDem dixit, Qui est impudenti facie (dignus est) gehenna: qui uerò est uerecunda facie, dignus est horto uoluptatis (id est, paradiso.) *sit voluntas coram te* ✠

✠ domine Deus nr̃ & Deus patrum nostrorum, ut ædificetur domus Sanctuarij cito In diebus nostris, & da partem nostram In lege tua.

Hominem impudentem, & perfrictæ frontis, qui erubuit, & omnem pudorem exuit, Hebraismus עז פנים *uocat, & ipsum uitium* עזות פנים *quod semper in malum sumitur. Dehortatur autem hæc sententia, ab impudentia, & temeritate: & hortatur ad uerecundiam, & erubescentiam, per quam fugimus turpitudinem, temperantiæ contrariam. Verecundia est in gestu, moribus & uerbis, honestatem conseruare, quam certè in nobis meritò cōmendabilem reddere debet aptißima illa compositio corporis nostri, in qua, uti Cicero scribit, Offic. 1. uel ipsa natura magnam rationem habuisse uidetur. Figuram enim nostram, in qua honesta est species, in aperto posuit. Partes aūt, quæ ad neceßitatē naturæ datæ sunt, ideo abdidit, quia deformem aspectum habituræ erant: hanc diligentem fabricam naturæ imitata est hominum uerecundia. Quæ enim natura ocultauit, ea remouent ab oculis omnes sanam mentem habentes, &c. uide apud illum. Per* בית המקדש *Hebræi intelligunt templum Hierosolymitanum, quod terq; quaterq; misera gens Iudæorū ad aduentum sui admodum fallacis Meßiæ, adbuc tertiò extruendum stultè, & frustra expectat. Vnde est quòd præsentem orationē à Iehudah Ben Thema primum, ut aiunt, prolatam, in suis precationibus quotidie murmurant.*

בֶּן בַּג בַּג אוֹמֵר הֲפוֹךְ בָּהּ וַהֲפוֹךְ בָּהּ
דְּכֹלָּה בָהּ וּבָהּ תֶּהֱוֵי וּמִנָּהּ לֹא תָזוּעַ
שֶׁאֵין לָךְ מִדָּה טוֹבָה הֵימֶנָּה ׃
בֶּן הֵא הֵא אוֹמֵר לְפוּם צַעֲרָא אַגְרָא ׃

120. FIlius Bag Bag dicit, Verte eam, & iterum uerte eam, omnia em̄ in ea sunt: in ea item totus esto,

neque unquam discedas ab ea: nõ enim habes melius ea exercitium. *Ben He He dixit, Juxta laborem merces datur.*

Magni quidam nominis Rabbi apud Iudæos fuit, qui ex paganismo ad iudaismum conuersus fuit, quem postea reuereutiæ causa Bag Bag appellarunt: cuius interpretationem, si scire cupis, sonat בן גר ובן גיורת *eò quòd uterq; parens eius gentilis fuit. Dicunt enim Hebræorum sapientes* גיורת עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה *id est, Coram proselyto in decimam usq; generationem non contemnas Syrum (intellige quemuis Gentilem.) simili de causa eundem Rabbinum & He He appellarũt, quod in numero totidem facit, quod* ב׳ג *id est, quinq;. Duo autem continet hæc sententia. Primum, sedulò, & nunqunm non uersandũm esse in meditatione legis diuinæ: quòd ea uel sola sufficiat ad rectam, absolutamq; uitæ institutionem. sicut & apostolus scribit ad suũ Timotheũ: Et tu persistito in his, quæ didicisti, & quæ tibi cõcredita sunt, sciens à quo didiceris, & quòd à puero sacras literas noueris, quæ te poßũt eruditũ reddere ad salutẽ, per fidẽ, quæ est in Christo Iesu. Omnis scriptura diuinitus inspirata, & utilis ad doctrinã, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem, quæ est in iustitia, ut integer sit dei homo, ad omne opus bonum apparatus. Alterum, si magnos hic sustinemus molestias & labores, propter uirtutes, magnã & alibi mercedis remunerationem recipiemus.* 2.Tim.3.

הוּא הָיָה אוֹמֵר בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים לְמִקְרָא · בֶּן עֶשֶׂר לְמִשְׁנָה · בֶּן שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה לְמִצְוֹת · בֶּן חָמֵשׁ עֶשְׂרֵה לְתַלְמוּד · בֶּן שְׁמוֹנֶה עֶשְׂרֵה לְחוּפָּה · בֶּן עֶשְׂרִים לִרְדּוֹף · בֶּן שְׁלֹשִׁים לְכֹחַ · בֶּן אַרְבָּעִים לְבִינָה

לְבִינָה · בֶּן חֲמִשִּׁים לְעֵצָה · בֶּן שִׁשִּׁים
לְזִקְנָה · בֶּן שִׁבְעִים לְשֵׂיבָה · בֶּן שְׁמוֹנִים
לִגְבוּרָה · בֶּן תִּשְׁעִים לָשׁוּחַ · בֶּן מֵאָה
כְּאִלּוּ מֵת וְעָבַר וּבָטֵל מִן הָעוֹלָם ׃

121. FIlius quinq; annorum ad Biblia; Flíus decem annorum ad Mischna; Filius tredecim annorũ ad præcepta. Filius quindecim annorum ad Thalmud. Filius decem & octo annorum ad nuptias. Filius uiginti annorum ad sectandum (diuitias.) Filius triginta annorum ad robur. Filius quadraginta annorum ad prudentiam. Filius quinquaginta annorum ad consilium. Filius sexaginta annorum ad senectutem. Filius septuaginta annorum ad canitiem. Filius octoginta annorum ad summum. Filius nonaginta annorum ad foueam. Filius centum annorum (reputatus est) quasi mortuus sit, & transierit ex hoc mundo,

Hebræorum sapientes totum curriculum uitæ humanæ in tredecim partes distribuunt: is enim numerus religiosus est apud illos. Vnde & tredecim articulos fidei suæ habent, quos עקרים *id est, fundamenta uocant. Primum uerò locum in formando puero sacris literis, unde auspicantur, tribuunt, multum enim refert ab incunabulis optimis imbui. Quàm primum autem puer quintum annum agere incipit, ad legenda Biblia, quæ* מקרא *uocant, adaptant: Qui ubi ad decimum adspirat annum, à Biblijs ad Mischnaioth: (sic nominant textum Thalmudicũ) transferunt. Natum 13. annos, præceptis seruandis imbuunt, quo tempore puer* בר מצות *uocatur, exemplum huius acceperunt ab Ismaële, filio Abrahæ ex Agar, qui 13. annorum fuisse*
Gen. 17. *memoratur, quando cirũcisus fuit: A 15. anno in Thalmud, id est, disputa-*

tioni

tionibus, argutijs & ſubtilitatibus Rabbinorum quas ſuper Miſchnaioth commentati ſunt, inſtituunt. Annus.18. idoneũ ad capeſſendum matrimoniũ tempus iudicatur. ſolent enim Iudæi filios, & filias ſuas tempeſtiuius elocare ad uitandam ſcortationem. Cæterum חופה propriè tegumentum ſignificat, R.D.K. exponit pro loco ubi ſe ſponſus cum ſponſa abdebat. Nam olim in Iſraël confirmatio, & conſumatio matrimonij demum firma & rata habebatur, poſt illam cõiunctionem ſponſe, quæ ſub Chuppa fiebat, è qua cũ egrediebatur ſponſus, magno cum gaudio & lætitia excipiebatur. Ad quẽ morẽ alluſit & Dauid pſal.19. והוא כחתן יוצא מחפתו Id eſt, Ipſe autem tanquam ſponſus egreditur de thalamo ſuo, &c. Hodie Iudæi ueſtem illam quæ ſuper caput ſponſi, & ſponſæ expãditur, quatuorq; uectibus tenetur, ea hora qua fit deſponſatio חופה nominant. Ab anno.20. ut quis rei augendæ operã impendat accõmodus æſtimatur Anno.30. incipit iuuentus, quod ea ætas tum propter uigorẽ uiriũ maximè apta ſit ad tolerandos labores. Quadragenario prudentiã & intelligentiã, Quinquagenario conſiliũ tribuunt. Et germani prouerbium habent. Vuer uor zuuenzig iaren nit hipſch uuirt, Vnd uor dreiſſig iaren nit ſtarck. Vor uierzig iaren nit uuitzig, Vor fünffzig iaren nit reich, an dem iſt alle hoffnung uerloren. Anno 60. incipit ſenectus, Septuageſimo canities, ibi ferè & cõmuniter terminat uita hominis, paucis enim datur attingere octogeſimũ annũ, et quod amplius accedit nihil eſt niſi merus labor & moleſtia, ſicut & Dauid dicit ימי שנותינו בהם שבעים שנה ואם בגבורת שמונים שנה ורהבם עמל ואון כי גז חיש ונעפה Id eſt, Dies annorum noſtrorum quibus degimus ſeptuaginta fermè anni, aut ſummũ octoginta anni, & talium ſuperbia eſt merus labor & moleſtia, quippe quæ cito recedit & nos auolamus, Nonagenario nihil niſi fouca aut ſepulchrum, id eſt, certa mors ſingulis momentis expectanda eſt, unde & talẽ latini decrepitũ, quod tũ in dubio ſit uita, itẽ capularẽ à capulo nominãt. Duplex hic eſt, lectio, quidam enim לשוח pro fouea, id eſt, ſepulchro exponunt, alij pro inclinatione, ſed quod ad ſenſum attinet in idẽ recidũt, Germani, hominis ætates non illepidè his rythmis exprimunt. Zehen iar ein kindt. Zuuenzig ior ein iungling. Dreiſſig iar ein man. Virtzig iar uuol gethan. Fünffzig iar ſtill ſtan. Sechzig iar geht dichs alter an. Sibentzig iar ein greiß. Achtzig iar nymmer uueyß. Neüntzig iar der kinder ſpot. Hundert iar gnad dir Got. Pſal.90.

פרק ששי

CAPVT SEXTVM.

רבי מאיר אומר כל 22.
העוסק . בתורה
לשמה זוכה לדברים הרבה ולא עוד
אלא שכל העולם כלו כדי הוא לו נקרא
ריע ואהוב אוהב את המקום אוהב את
הבריות משמח את המקום משמח
את הבריות ומלבשתו ענוה ויראה
ומכשרתו להיות צדיק וחסיד ישר
ונאמן ומרחקתו מן החטא ומקרבתו
לידי זכות ונהנין ממנו עצה ותושיה
בינה וגבורה שנאמר לי עצה ותושיה
אני בינה ולי גבורה · ונותנת לו מלכות
וממשלה וחקור דין ומגלין לו רזי
תורה ונעשה כמעין שאינו פוסק וכנהר
שמתגבר

שֶׁמִּתְגַּבֵּר וְהוֹלֵךְ וֶהֱוֵי צָנוּעַ וְאֶרֶךְ רוּחַ וּמוֹחֵל עַל עֶלְבּוֹנוֹ וּמְגַדַּלְתּוֹ וְרוֹמַמְתּוֹ עַל כָּל הַמַּעֲשִׂים ׃

122. Ribbi Meir dicit. Quicunq; discit in lege nomine legis, dignus est multis rebus, nec multis solũ, imò dignus est, toto mundo, uocatur item socius & amicus. Diligit deum, diligit item & homines, lætificat Deum lætificat item & homines, Vestit eum (lex) humilitate & timore. Idoneum eum reddit ut fiat iustus, pius, rectus & fidelis. Elongat quoque eum à peccato & applicat eum ad innocentiam. Vtilitatem capiunt ab eo homines. nempe consilium, sapientiã, prudentiã & fortitudinẽ, iuxta id quod dicitur: Apud me est consilium & (rerum conseruatio) apud me inquam est intelligentia & potentia (Insuper lex) tribuit ei regnum, dominium, & inuestigationem iudicij, & reuelantur ei arcana legis, efficitur tanquam fons qui nunquam cessat, & sicut fluuius qui magis atq; magis inualescit. Redditur item uerecũdus, longanimis & qui ignoscit ei qui eum ignomina afficit. Talẽ, lex magnificat & exaltat super omnia opera. *Prou.8.*

Enumerantur hic quædam insignes utilitates & commoda, quæ redeunt ad eos qui diuinæ legi strenuam operam nauant. Hinc enim fit ut gratiam cum apud deum tum apud homines ineas. Hinc gemina illa charitas in

deum & homines. Hinc uera iustitia, pietas, humilitas, gaudium, timor dei, odium peccati, studium innocentiæ. Hinc ut polleas consilio, sapientia, prudentia, fortitudine. Hinc regna egregiè gubernantur, iudicia iuste exercentur & causæ discutiuntur. Hinc & uerecundia, longanimitas, & facilitas condonandi offensam, breuiter nullis non uirtutibus legis studium & cognitio hominem adornat. Porrò Maymon in suo perusch nonnullas hîc uoculas paucis explicat, quas libet propter studiosos linguæ huc adijcere אוהב את הבריות ממקרבן ולמדן וגומלן טוב *id est, Diligit homines, applicando eos ad legem docendo, & benefaciendo eis* צדיק הולך בתומו ואינו עושה עון *id est, iustus dicitur qui ambulat in simplicitate sua & non facit iniquitatem* חסיד עושה לפני משורת הדין *id est, pius est qui facit aliquid anteq̃ hoc illi faciendũ in iuditio decernatur. sensus est,* חסיד *uocatur, qui sua sponte alicui bene facit, nec expectat iudicis sententiã donec ille decernat, iubeat & præcipiat, id quod hebræi intelligũt. per* משורת הדין *inuenias enim qui nihil faciũt nisi quod iure coguntur facere. In reddenda cum exponenda uoce* תושיה *multum uariant, cum nostri tum hebræorum interpretes, nostri modo pro salute, modo pro æquitate, modo pro conseruatione rerũ, id est, potentia illa dei qua cuncta gubernat & conseruat, postqam illa esse fecit in rerum natu-* 123.
ra, exponũt. Hebræorum interpretum alius pro sapientia, alius pro existentia, alius pro bono consilio, Maymon pro magnificentia exponit, uox est deducta à uerbo יש *quod esse siue existere significat, sicut testatur, & Rabbi Dauid Kimhi in radicibus suis, ubi sic scribit* ומזה נקראת התורה והחכמה והמעשה הטוב והישר תושיה *Id est, Inde (scilicet à uerbo* יש*) lex, sapientia, & opus bonum* תושיה *uocatur.*

אָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי בְּכָל יוֹם וָיוֹם בַּת
קוֹל יוֹצֵאת מֵהַר חוֹרֵב וּמַכְרֶזֶת וְאוֹמֶרֶת
אוֹי לָהֶם לַבְּרִיּוֹת מֵעֶלְבּוֹנָהּ שֶׁל תּוֹרָה
שֶׁכָּל מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בְּתַלְמוּד תּוֹרָה
נִקְרָא

משלי י"א נִקְרָא נָזוּת שֶׁנֶּאֱמַר נֶזֶם זָהָב בְּאַף חֲזִיר
שמות ל"ב אִשָּׁה יָפָה וְסָרַת טָעַם · וְאוֹמֵר וְהַלֻּחוֹת
מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים הֵמָּה וְהַמִּכְתָּב מִכְתַּב
אֱלֹהִים הוּא חָרוּת עַל הַלּוּחוֹת אַל תִּקְרֵי
חָרוּת אֶלָּא חֵרוּת שֶׁאֵין לְךָ בֶּן חוֹרִין אֶלָּא
מִי שֶׁעוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְכָל מִי שֶׁעוֹסֵק
במדבר כ"א בְּתַלְמוּד תּוֹרָה הֲרֵי זֶה מִתְעַלֶּה שֶׁנֶּאֱמַר
וּמִמַּתָּנָה נַחֲלִיאֵל וּמִנַּחֲלִיאֵל בָּמוֹת ׃

123. Dicit Rabbi Iehoschua, filius Leui, Omni die filia uocis egreditur de mõte Horeb, & prçconizat, dicens, Væ hoininibus ob ignominiam legis: Quicunq; enim non exercet se in lege נזוף id est, culpabilis uocatur: iuxta id quod dicitur, Monile aureum in naribus porci, est mulier formosa, quæ destituitur iuditio rationis. Dicit item scriptura, Erantq; tabulæ illæ opus Dei: & scriptura, scriptura Dei, sculpta in tabulis. Ne legas חרות id est, sculpta in tabulis, sed חירות id est, libertas. Nullus enim, siue liber, siue nobilis habendus est, nisi is, qui exercet se in studio legis. Quicunq; enim laborat in lege, celebris fit, sicut dicitur, De Mathana uerò in Nahaliel. & de Nahaliel in Bamoth.

Prou.11.
Exod.32.
Num.21.

Bath Kol, ad uerbum si interpreteris, sonat filia uocis, sic olim uocabãt uocem, quæ cælitus sonabat, quæq́; , ut Hebræi dicunt, gradus unus fuit ex מדרגות רוח הקדש *id est, ex gradibus spiritus sancti. Fuit autem usitata ea uox tempore secundi templi: postq̃ uidelicet, iam desierat prophetia, Vrim & Thumim. Quinq; enim res defuerunt in secundo templo, quæ fuerunt in primo templo: nempe,* ארון וכפרת וכרובים אש מערכה, ושכינה ורוח הקדש אורים ותומים *id est, arca, propitiatorium, Cherubim, ignis iugis, præsentia diuinitatis, spiritus sanctus, Vrim & Thumim. Cæterum, in nouo testamento non semel legimus* בת קול *cælitus uenisse, & Christo testimonium perhibuisse, ut Matth. 3. quum baptizaretur à Ioanne in Iordane, Et ecce uox de cælis dicens, Hic est filius meus dilectus, in quo mihi benè complacitum est. Similiter Matth. 17. quum se transformaret in monte coram discipulis suis. Item, Ioan. 12. Venit ergo uox de cœlo, dicens, Et illustraui, & rursum illustrabo, &c. Et quis non uidet mysterium? Deum scilicet hac uoce, quam* בת קול *appellarunt, præludere uoluisse orbi, eaq́; illũ assuefacere ad uerã illam cœlestem uocem, quæ Christus est, seruator noster, in quo posthac Deus pater audiri uoluit, iuxta illud, Ipsum audite. De ethymologia uocis* בת קול *si placet, uide etiam Thisbiten Eliæ: Porrò* בן חורין *Hebraismus est, pro ingenuo, libero, nobili, & principis filio, cuius schematis usus est Ecclesiast. 10. Quòd uerò ad sensum huius Gnomæ attinet. Duo hic præcipuè docentur. Primum, Non uacare culpa apud Deum, qui prorsus nullam operam diuinæ legi addiscendæ impendunt. Alterum, Veram libertatem, & nobilitatem, non ex genere, sed ex sapientia, & cognitione legis contingere. sicut & Christus in hunc sensum disputat cum Iudæis, Ioannis. 8. Et ueritas liberos reddet uos. Itẽ, Si ergo uos filius liberos reddiderit, uerè liberi estis.*

הַלָּמֵד מֵחֲבֵרוֹ פֶּרֶק אֶחָד אוֹ הֲלָכָה אַחַת אוֹ פָּסוּק אֶחָד אוֹ דִּבּוּר אֶחָד צָרִיךְ לִנְהֹג בּוֹ כָּבוֹד שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּדָוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל שֶׁלֹּא לָמַד מֵאֲחִיתֹפֶל אֶלָּא שְׁנֵי דְּבָרִים בִּלְבָד

בלבד קראו רבו אלופו ומיודעו שנאמר תלים נ״ה
ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי והלא
דברים קל וחמר ומה דוד מלך ישראל
שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים
בלבד קראו רבו אלופו ומיודעו הלומד
מחברו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק
אחד או דבר אחד או אפילו אות אחת
על אחת כמה וכמה שצריך לנהוג בו
כבוד ואין כבוד אלא תורה שנאמר כבוד משלי ג׳ כ״ח
חכמים ינחלו ותמימים ינחלו טוב ואין משלי ד׳
טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב
נתתי לכם תורתי אל תעזבו ׃

24. QVi diſcit à ſotio ſuo, caput unum, uel lectionẽ unam. aut uerſum unum, uel tantum literam unam, tenetur illi deferre honorem, etenim inuenimus de Dauide rege Iſraël, quod non didicit ab Achitophele, niſi tantum duo uerba, & propter illa fecit eum præceptorem ſuũ, doctorem ſuũ, notũ ſuũ,

iuxta

iuxta id quod dicitur, Sed tu homo eras iuxta æstimationem (cordis) mei: dux meus, & notus meus. (*Psal. 55.*) Argumentum certè est à maiori ad minus. Si enim Dauid rex Israel, qui solummodo duo uerba didicit ab Achitophele, constituit eum Rabbinum suum, ducē suum, amicum suum, qui discit à sotio suo, caput unum, tractatum unum, aut uersum unum, aut tantū literam unam: quātò magis is inquam, tenetur, ut sotium suum gloria, siue honore affitiat. Non enim est uera gloria, nisi quæ à lege proficiscitur: sicut dicitur, 125. Gloriam sapientes hæreditant. (*Prou. 3.*) Et, Qui integri sunt, hæreditabunt bonum. (*Ibidem 28*) *Et non est bonum nisi Lex, sicut dicitur, quoniam doctrinam bonam dedi vobis, Legem meam non derelinquatis*

Manifesta hæc sunt, nec egent multa declaratione, Nempe summo in pretio & honore habendos eos, à quibus aliquid boni discimus. Duo, quæ Dauid ab Achitophele didicit ab Heb. hæc referuntur: Primum, quòd admonitus ab eo fuit, ne unus, & solus legi uacaret. Alterum, semel obiurgatus fuit ab eo, quòd erecto capite, quòd præ se fert temeritatem, & superbiam quandam, domum doctrinæ intraret, quam Hebræi בית המדרש *uocant. Alij dicunt, Achitophelem indignum tulisse, quum uideret Dauida solum ingredientem in domum disciplinæ, dicens ad illum* בית אלהים נהלך ברגש *quo uolebat significare cum frequentia populi intrandum esse in domum Dei, iuxta illud Prouerb. 14.* ברב עם הדרת מלך *id est, in multitudine populi, est gloria regis.*

כַּךְ הִיא דַּרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה פַּת בְּמֶלַח תֹּאכַל
וּמַיִם בִּמְשׂוּרָה תִּשְׁתֶּה וְעַל הָאָרֶץ תִּישַׁן
וְחַיֵּי צַעַר תִּחְיֶה וּבַתּוֹרָה אַתָּה עָמֵל אִם
אַתָּה עוֹשֶׂה כֵּן אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ
אַשְׁרֶיךָ

אַשְׁרֶיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְטוֹב לָךְ לָעוֹלָם הַבָּא
אַל תְּבַקֵּשׁ גְּדֻלָּה לְעַצְמְךָ וְאַל תַּחְמוֹד כָּבוֹד
יוֹתֵר מִלִּמּוּדֶךָ וְאַל תִּתְאַוֶּה לְשֻׁלְחָנָם
שֶׁל מְלָכִים שֶׁשֻּׁלְחָנְךָ גָּדוֹל מִשֻּׁלְחָנָם
וְכִתְרְךָ גָּדוֹל מִכִּתְרָם וְנֶאֱמָן הוּא בַּעַל
מְלַאכְתְּךָ שֶׁיְּשַׁלֶּם לָךְ שְׂכַר פְּעֻלָּתֶךָ ׃

125. SIc ſe habet ratio legis. Buccellam (panis) cum ſale edas, & aquam in mẽſura bibas, ſuper terram dormias, uitam miſeram uiuas, modo operã nauare poſſis legi. quod ſi ita facis, Beatus es tu, & bene tibi erit, beatus es in præſenti ſeculo, & bene tibi erit in futuro ſeculo. Ne quæras magnificentiam tibi, nec cupias gloriam ampliorem eruditione tua. Neq; deſyderes menſam regum, quoniam menſa tua maior eſt menſa eorum, & corona tua maior eſt corona eorum. Et fidelis eſt dominus operis tui, qui repẽdet tibi mercedẽ pro opere tuo.

Tria potißimum hic admonentur. Primum, nullas non moleſtias ferendas eſſe quo poßis in loco eſſe ubi ſacrã legem diſcas. Alterũ, Fugiendũ eſſe ambitionem & uanam gloriam. Nam humilitas (ut inquit. D August) cuſtos eſt donorum dei. Tertium, non optandas lautitias regum & principum, habẽt enim ſemper plus fellis quàm mellis. Nam ut in prouerbio eſt, ubi uber, ibi tuber. Et ut Plautus inquit in Amphytrione. Ita dijs placitum eſt, ab eodem culmine uoluptas, & et moeror comes ſequitur. Quod regnum, eſt enim omnium rerum uicißitudo, utrumq; potißimum habet. ut Dioniſij Syracuſa-

racuſanorum tyranni exemplum illud celebre demonſtrat, Nam illius democles quidam, ut Cicero in ultima Tuſculan. & Horat. in ij carminum referunt, diuitias atq; opes uehementer admirabatur, illumq; fœlicē putabat. At At Dionyſius qui ſuarū curarū cōſcius eſſet, uis ne inquit, Democles quàm fœlix ſit uita tyrānica deguſtare? cum ille annuiſſet, iuſsit hominem in ſtrato, purpura, atq; auro exornato recumbere, epulasq; regio luxu inſtructas apponi, adeſſeq; illi qui ad miniſtrarent, pulcherrimos pueros, adeô ut fœliciſſimum illis rebus ſe putare Democles poſſet, uerum eodem tempore ex laquearibus triclinij, acutum enſem equina ſeta ligatum ſupra diſcumbentis caput pendere uoluit. Maximo timore per omnia temporis puncta, afficiebatur Democles, ne in caput ſuum decideret enſis, ita tantum abfuit, ut ullam ex tanto rerum apparatu, uoluptatem cæperit, ut etiam tyrannum orauerit, quo ſibi abire liceret quod iam beatus uellet eſſe. Maymon hanc ſententiam paucis uerbis ſic explicat פת במלח תאכל פירוש אפילו אין לך מה לאכול אלא פת במלח אל תמנע מלעסוק בתורה : ואל תחמוד כבוד להתכבד בתורה' מתוך כך מראה כאלו אתה עושה שלא לשמו . ו ששלחנך גדול משלחנם היה השכר מתקבל על למודם על תורה :

גדולה תורה מן הכהנה ומן המלכות שהמלכות בשלשים מעלות והכהנה בעשרים וארבע והתורה נקנית בארבעי' ושמנה דברים ואלו הן · בתלמוד · בשמיעת האזן · בעריכת שפתים · בבינת הלב · באימה · ביראה · בענוה · בשמחה · בשמוש חכמים · בדקדוק חברים · ב בפלפול התלמידים · בישוב · במקרא · במשנה

במשנה · במיעוט שנה · במיעוט שיחה
· במיעוט תענוג · במיעוט שחוק ·
במיעוט דרך ארץ · בארך אפים · ובלב
טוב · באמונת חכמים · בקבלת היסורים
· המכיר את מקומו · השמח בחלקו ·
ועושה סיג לדבריו · ואינו מחזיק טובה
לעצמו · אהוב · אוהב את המקום · אוהב
את הבריות · משמח את המקום ·
משמח את הבריות · אהב את התוכחות
· אהב את המישרים · מתרחק מן הכבוד
ואינו רודף אחר הכבוד · ולא מגיס לבו
בהוראה · והנושא בעול עם חבירו ·
ומכריעו לכף זכות · ומעמידו על
השלום ומעמידו על האמת · ומתישב
לבו בתלמודו · שואל ומשיב · שומע
ומוסיף · הלומד על מנת ללמד ·
הלומד

הַלּוֹמֵד עַל מְנַת לַעֲשׂוֹת · הַמַּחְכִּים אֶת
רַבּוֹ · וְהַמְכַוִּין אֶת שְׁמוּעָתוֹ · וְהָאוֹמֵר
דָּבָר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ · הָא לָמַדְתָּ כָּל הָאוֹמֵר
דָּבָר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ מֵבִיא גְאֻלָּה לָעוֹלָם
שֶׁנֶּאֱמַר וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר לַמֶּלֶךְ בְּשֵׁם אסתר ב'
מָרְדֳּכָי ׃

126. Lex maior eſt ſacerdotio & regno,regnum enim triginta gradibus,ſacerdotiũ quatuor & uiginti comparatur. Lex uerò quadraginta & octo rebus acquiritur,& ſunt hę. Doctrina,auſcultatione,dulcedine labiorum,intentione cordis,terrore,timore,humilitate,gaudio , obſequio ſapiẽtium,grammatica(exercitatione)ſociorũ , diſputatione diſcipulorũ , quiete, lectione biblica,lectione Miſchna,munditia , longanimitate,bono corde,fide ſapientum,ſuſceptione caſtigationũ,modico,ſomno modica negotiatione,modica locutione,modica uoluptate,modico riſu , modica cõuerſatione hominũ , Qui agnoſcit locum ſuum. Qui gaudet pane ſuo. Qui facit ſepẽ uerbis ſuis . Qui non arroganter bonum ſibĳpſi uendicat,Qui charus eſt . Qui amat deum . Qui amat homines . Qui amat æquitatem . Qui amat correptiones . Qui alienat ſe à gloria & non ſectatur gloriam,Qui non oſtentat cor ſuum

suum in doctrina. Qui sustinet iugum cum sotio suo. Qui inclinat ad lancē innocentię. Qui innititur paci. Qui innititur ueritati. Qui acquiescere facit cor suū. in disciplina sua. Qui rogat et respondet. Qui audit et auget(doctrinam.) Qui discit ea conditione(ut & alios)doceat. Qui discit ea lege, ut faciat. Qui sapientē facit præceptorem suum. Qui diligentiam adhibet in eo quod enarrat. Qui dicit aliquid nomine eius, qui prius dixit, En didicisti, Quicunq; dicit aliquid nomine eius, qui prius dixit, adducit redemptionem in mundum: iuxta id quod dicitur, Et dixit Esther ad regem ex nomine Mardochai. *Ester 2.*

Triginta gradus, quos uocant, colligunt Hebræi ex uerbis Samuelis prophetæ, quæ de משפט המלך *locutus est ad Israelem, 1. Sam. 8. ubi uide. Gradus item sacerdotij ex 18. cap. in Numeris. Reliqua uerò omnia sunt satis clara, nisi quòd pauca obiter explicabo, quæ fortaßis non multum in hebraismo exercitatum remorari possent. Dulcedine labiorum intelligitur qui suauiter cum gratia & uenere proponit, quæ dicit & docet. Alij referunt ad disertam, claram, aptam & concinnam prolationem: nam quædam exemplaria* בעריכת *habent, Cum gaudio. tam enim in discendo, quàm docendo animi alacritas requiritur. Vnde est quod dicunt Hebræorum sapientes,* אין השכינה שורה מתוך עצב אלא מתוך שמחה*. Sensus est: Spiritus sanctus nō quiescit super hominem tristem, sed alacrem & lætū. Hinc etiam est quòd dicūt, hac de causa omnes pphetas ferè iuuenes fuisse. dēpto Mose & Aharone, qui iam profectioris ætatis erant, quum educerent Israel ex Aegypto, & prophetarent: id quod pro miraculo, & singulari Dei uirtute & operatione habent. De Iacob item patriarcha referunt, quòd* שכינה *ab eo recesserit, ab eo tempore, quo in magnum mœrorem, tristitiam, animiq; dolorem, ob amißionem & interitum Iosephi filij sui, sicut opinabatur, coniectus fuit. Quam tamen denuò illi restitutam adserunt, quum filij eius, Io-*

ſephum adhuc in Aegypto ſuperſtitem eſſe narrarent, quod innui dicunt
Gen.45. per hũc locũ ותחי רוח יעקב אביהם id eſt, Et reuixit ſpiritus Iacob patris eorum. Quiete, per ישוב Hebræi intelligunt anĩmũ ſedatũ: ſedendo enim, & quieſcendo anima fit prudens, inquit philoſophus. In contractibus Iudæi frequenter uti ſolent hoc ſchemate, quum dicunt, בדעה מיושבת uel בישוב הדעת Germanicè, Mit guotter uernunfft, und uuolbedachtem muot. Modica negotiatione. Eſt enim prouerbium apud Hebræos לא תמצא תורה לא בסוחרים ולא בתגרין id eſt, Lex non inuenitur in mercatoribus & inſtitutoribus. Modica conuerſatione hominum: ſic Maymon explicat, במיעוט דרך ארץ שלא יהיה מצוי בבני אדם בשוק id eſt, Vt non ſit frequens cum hominibus in foro. Vide de hoc ſchemate Thisbiten Eliæ Leuitæ. Fide ſapientũm. duplex poteſt eſſe ſenſus: uel, ut credas, quæ illi tradunt, iuxta illud, Deut.17. ושמרת לעשות ככל אשר יורוך Obſeruabisq́; ut fatias iuxta omnia, quæ te docuerint: Quæ planè ſentẽtia perpetuò Iudæis in ore eſt, quũ defendũt ſtultas ſuas traditiunculas, quarũ multas habent, quas illorum Rabbini excogitarunt: Vel, ut fidelis ſis ſapientibus, non turpiter fallas. Suſceptione caſtigationum, intellige, ut patienter quis ferat Dei correptiones, quas Hebræi יסורין uocant. Qui cognoſcit locum ſuum. Prouerbialis eſt ſententia apud Hebræos, quæ dicitur de eo, qui ſibi bene notus eſt, Secum habitat, & nouit quàm ſit ſibi curta ſuppellex: hoc eſt, Continet ſe intra ſuam pelliculam, non ambit ampliorem honorem, quàm dignus ſit, nec quærit primos accubitus in conſeſſu ſapientum. Er erkent ſein ort, oder ſtettlin. Qui gaudet parte ſua. dicitur de homine ſua ſorte contento. Qui facit ſepem uerbis ſuis, dicitur de eo, qui non temerè, ſed cautè & parcè loquitur, cuiusq́; uerba non in ore, ſed in corde naſcuntur: Lingua enim, ut aiunt, non debet eſſe libera, nec uaga, ſed uinculis de pectore imo, ac de corde apertis moueri, & quaſi gubernari. Meminerimus certè ad coercendam uerborum petulantiam, uallum eſſe oppoſitum dentium, ut loquendi temeritas, non cordis tantum cuſtodia, atq; uigilia cohibeatur: ſed & quibuſdam quaſi excubijs, in ore poſitis ſepiatur מחזיק טובה לעצמו dici ſolet de eo, qui ſibi nimium placet, & arroganter de ſe ſentit, iam hoc iam illud ſibi tribuens. Fert iugũ cum ſotio ſuo, dicitur de eo, qui non detrectat, ferre & ſuſtinere cõmunia onera, quæ hominibus imponuntur, Inclinat ad lancem innocentiæ. conuenit in eum, qui omnia

dicta

dicta & facta hominum in meliorem partem interpretatur, id quod, ut Hebræi loquuntur ים מדה טובה באדם de hoc schemate nonnihil dixi in primo capite הוי דן את כל האדם לכף׳ זכות ubi uide מתיסב בתלמודו dicitur de eo, qui certum ordinem habet in discendo, id quod multum prodest. Qui sapientem facit præceptorem suum. aptis scilicet, & conuenientibus interrogationibus. Quicunq; enim dicit aliquid nomine eius, qui prius dixit, &c: Hebræi certè nefas, & piaculum esse ducũt, sententiã alicuius dicere, absq; nominis eius commemoratione, quasi tu illius author sis, sicut inueniuntur, qui, quæ apud alios legerint, sic proponunt, quasi ipsi primùm inuenerint, & excogitarint, spoliantes alios suo digno honore, & superbientes alienis plumis, instar corniculæ Esopicæ. E contrà, magnum benefitium esse agnoscunt, in commemorando sententiam aliquam, authoris nomen non subticere. Atq; hoc discunt Hebræi ex libro Esther, ubi commemoratur, quomodo regina regem Asuerum nomine Mardochæi compellauerit: ex quo postea magna salus sequuta fuit populo Iudaico, qui aliàs occisioni destinatus erat insidijs Haman:

גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה
בעולם הזה ולעולם הבא שנאמר כי
חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא משלי ד׳
׃ ואמר רפאות תהי לשרך ושקוי משלי ג׳
לעצמותיך ׃ ואומר כי לוית חן הם משלי א׳
לראשך וענקים לגרגרותיך ׃ ואומר
תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת משלי ד׳
תמגנך ׃ ואומ׳ עץ חיים היא למחזיקים משלי ׳
בה ותומכיה מאשר ׃ ואומר דרכיה

דַרְכֵי נוֹעַם וְכָל נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם ׃ וְאוֹמֵר
אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ בִּשְׂמֹאלָהּ עוֹשֶׁר משלי ג׳
וְכָבוֹד ׃ וְאוֹמֵר כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת משלי ג׳
חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ ׃ וְאוֹמֵר כִּי בִי משלי ט׳
יִרְבּוּ יָמֶיךָ וְיוֹסִיפוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים ׃

127. MAgna est lex quæ dat uitam facientibus eam, in præsenti seculo, & in futuro seculo. iuxta id
Prouerb.4. quod dicitur. Quoniam uita sunt his qui inueniunt ea, & medela uniuersæ carni suæ. Et in alio loco dicit.
Ibidem 3. Sanitas erit umbelico tuo, & irrigatio ossibus tuis.
Ibidem Item, Nam hęc sunt in capite tuo ueluti superaddita gratia, & sicut torques circa collum tuũ. Item, Dabit capiti tuo addidamentum gratiæ, & quasi corona
Ibidem 3. pulchritudinis proteget te. Item, Lignum uitę est ipsa apprehẽdentibus eam, & beatus est qui tenet eam. Item, uiæ eius uiæ amœnæ, & omnes semitę eius pace (fulciũtur). Item, Longitudo dierum est, in dextra 128
Ibidem eius, & in sinistra eius diuitiæ & gloriæ. Item, Quoniam longitudinem dierum, & annos (longę) uitæ, atq; pacem adĳcient tibi. Item, Siquidem in me mul-
Ibidem 9. tiplicabuntur dies tui, & adĳciuntur tibi anni uitæ.

Commendatio est legis diuinæ, & exhortatio ad studium eius, propositis commodis, & præmijs quæ inde homini proueniunt. Nempe, animæ & corporis uita, quæ pendet ab anima rectè instituta. Necessaria itẽ uitæ hu-
iuc

ius quæ per ſanitatem umbilici intelligũt, per umbilicum enim homo prima ſomenta ſuſcipit. Gratia & fauor hominum. Longæua uita. Gloria & diuitiæ. omniumq; rerum fœlix & proſper ſucceſſus.

אֲמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ מִשּׁוּם רַבִּי אֶלְעָזָר הַנּוֹי
וְהַכֹּחַ וְהָעֹשֶׁר וְהַחָכְמָה וְהַשֵּׂיבָה וְהַבָּנִים
וְהַכָּבוֹד נָאֶה לַצַּדִּיקִים וְנָאֶה לָעוֹלָם
שֶׁנֶּאֱמַר עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת שֵׂיבָה בְּדֶרֶךְ משלי ט״ז
צְדָקָה תִּמָּצֵא · וְאוֹמֵר תִּפְאֶרֶת בַּחוּרִים משלי כ׳
כֹּחָם וַהֲדַרַת זְקֵנִים שֵׂיבָה · וְאוֹמֵר עֲטֶרֶת משלי י״ז
זְקֵנִים בְּנֵי בָנִים וְתִפְאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם ·
וְאוֹמֵר וְחָפְרָה הַלְּבָנָה וּבוֹשָׁה הַחַמָּה
כִּי מָלַךְ יְיָ צְבָאוֹת בְּהַר צִיּוֹן וּבִירוּשָׁלַם ישעיה כ״ד
וְנֶגֶד זְקֵנָיו כָּבוֹד ׃

128. Dicit Ribbi Iehoſchua ex nomine Ribbi Eliazar Pulchritudo, Robur, Diuitiæ, Sapientia, Canities, & Filij, decent iuſtos, & decẽt etiam mundũ, iuxta id quod dicitur. Corona decoris eſt ſenectus, quæ in uia iuſtitiæ inuenitur. Item, Decor iuuenum eſt robur eorum, & gloria ſenum eſt canicies. Item, Corona ſenũ eſt, (habere) filios filiorũ: & decor filiorum eſt, (habere) parentes ſuos. Itẽ, Erubeſcet luna, & cõfundetur

Prou. 16. *Ibidem 20.* *Ibidem 17.* *Eſa. 24.*

dētur ſol: cum regnauerit dominus exercituū in mō-
te Zion & in Ieruſalē, & corā ſenioribus ſuis, gloria.

רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן מְנַסְיָא אוֹמֵר אֵלּוּ שֶׁבַע
מִדּוֹת שֶׁמָּנוּ חֲכָמִים כֻּלָּם נִתְקַיְּמוּ בְּרַבִּי
וּבָנָיו ׃

129. Ribbi Schimeon filius Menaſia dicit, Iſtæ ſeptem cōditiones, quas numerauerunt ſapiētes, omnes confirmatæ fuerunt in Ribbi & in filijs eius.

חֲמִשָּׁה קִנְיָנִים קָנָה הַקָּבָּה בְּעוֹלָמוֹ וְאֵלּוּ 130.
הֵן · תּוֹרָה קִנְיָן אֶחָד · שָׁמַיִם וָאָרֶץ קִנְיָן
אֶחָד · אַבְרָהָם קִנְיָן אֶחָד · יִשְׂרָאֵל קִנְיָן
אֶחָד · בֵּית הַמִּקְדָּשׁ קִנְיָן אֶחָד · תּוֹרָה
מִנַּיִן שֶׁנֶּאֱמַר יְיָ קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ משלי ח׳
קֶדֶם מִפְעָלָיו מֵאָז · שָׁמַיִם וָאָרֶץ מִנַּיִן ישעיה ס״ו
דִּכְתִיב כֹּה אָמַר יְיָ הַשָּׁמַיִם כִּסְאִי וְהָאָרֶץ
הֲדוֹם רַגְלָי אֵיזֶה בַּיִת אֲשֶׁר תִּבְנוּ לִי
וְאֵיזֶה מָקוֹם מְנוּחָתִי · אַבְרָהָם מִנַּיִן
דִּכְתִיב וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמַר בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל בראשית י״ד
עֶלְיוֹן קוֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ · יִשְׂרָאֵל מִנַּיִן
דִּכְתִיב

שמות ט״ו דִּכְתִיב עַד יַעֲבֹר עַמְּךָ יְיָ עַד יַעֲבֹר עַם
תילים א׳ זוּ קָנִיתָ · וְאוֹמֵר לִקְדוֹשִׁים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ
הֵמָּה וְאַדִּירֵי כָּל חֶפְצִי בָם · בֵּית הַמִּקְדָּשׁ
שמות ט״ו מִנַּיִן דִּכְתִיב מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ יְיָ
מִקְּדָשׁ יְיָ כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ · וְאוֹמֵר וַיְבִיאֵם אֶל
תילים ע״ח גְּבוּל קָדְשׁוֹ הַר זֶה קָנְתָה יְמִינוֹ ׃

Quinqꝫ poſſeſſiones acquiſiuit ſanctus deus benedictus ſit ipſe in mundo, & ſunt iſtæ. Lex unà eſt poſſeſſio. Cœlum & terra poſſeſſio una eſt, Abraham poſſeſſio una eſt. Iſraël poſſeſſio una eſt. Vnde habetur hoc ex ſcriptura? ex eo quod ſcribitur Dominus poſſedit me in initio uiæ ſuæ, ante opera ſua ab antiquo. Vnde quod cœlũ & terra? ex eo quod ſcriptum eſt, Cœlũ thronus meus, & terra ſcabellum pedum meorum. Vbi igitur erit domus quam ædificabitis mihi, & ubi erit locus meæ quietis? De Abraham unde? ex eò quòd ſcriptum eſt, Benedixitqꝫ ei & ait: benedictus Abram deo excelſo poſſeſſori cœli & terræ. De Iſraël unde? ex eò quòd ſcriptum eſt, Donec pertranſierit populus tuus domine, donec pertrãſierit populus iſte, quem poſſediſti. Item, ex eò quòd dicit Dauid, Ad ſanctos, qui ſcilicet ſunt in terra, & ad uirtute cõſpicuos, ad hos inquam tota mea (fertur) uoluntas. De domo ſanctuarij unde? ex eò quòd

Prouerb. 8. *Eſa. 66.* *Exod. 15.* *Pſal. 16.*

Exod.15. ſcriptum eſt, Habitaculum manſioni tuæ feciſti domine, (ubi) ſanctuarium firmauerunt manus tuæ domine. Item, ex eò quòd dicitur. Et introduxit eos
Pſal.78. ad terminum ſanctitatis ſuæ, ad montem iſtum quem acquiſiuit dextera eius.

אָמַר רִבִּי יוֹסֵי בֶּן קִסְמָא פַּעַם אַחַת
הָיִיתִי מְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ וּפָגַע בִּי אָדָם אֶחָד
וְנָתַן לִי שָׁלוֹם וְהֶחֱזַרְתִּי לוֹ שָׁלוֹם אָמַר
לִי רִבִּי מֵאֵיזֶה מָקוֹם אַתָּה אָמַרְתִּי לוֹ
מֵעִיר גְּדוֹלָה שֶׁל חֲכָמִים וְשֶׁל סוֹפְרִים
אָנִי אָמַר לִי רִבִּי רְצוֹנְךָ שֶׁתָּדוּר עִמָּנוּ
בִּמְקוֹמֵנוּ וַאֲנִי אֶתֵּן לָךְ אֶלֶף אַלְפֵי דִּינְרֵי
זָהָב אָמַרְתִּי לוֹ אִם אַתָּה נוֹתֵן לִי כָּל כֶּסֶף
וְזָהָב שֶׁבָּעוֹלָם אֵינִי דָר אֶלָּא בִּמְקוֹם תּוֹרָה
שֶׁכֵּן מָצִינוּ בְּסֵפֶר תְּהִלִּים עַל יְדֵי דָוִד 131.
מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל טוֹב לִי תוֹרַת פִּיךָ מֵאַלְפֵי תילים קיט׳
זָהָב וָכָסֶף שֶׁבִּשְׁעַת פְּטִירָתוֹ שֶׁל אָדָם
אֵין מְלַוִּין לוֹ לְאָדָם לֹא כֶסֶף וְלֹא זָהָב
וְלֹא

וְלֹא אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת אֶלָּא תּוֹרָה
משלי ו׳ וּמַעֲשִׂים טוֹבִים שֶׁנֶּאֱמַר בְּהִתְהַלֶּכְךָ
תַּנְחֶה אוֹתָךְ בְּשָׁכְבְּךָ תִּשְׁמוֹר עָלֶיךָ
וַהֲקִיצוֹתָ הִיא תְשִׂיחֶךָ · בְּהִתְהַלֶּכְךָ
תַּנְחֶה אוֹתְךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה · בְּשָׁכְבְּךָ
תִּשְׁמוֹר עָלֶיךָ בַּקֶּבֶר · וַהֲקִיצוֹתָ הִיא
תְשִׂיחֶךָ לְעוֹלָם הַבָּא · וְאוֹמֵר לִי הַכֶּסֶף
חגי ב׳ וְלִי הַזָּהָב אָמַר יְיָ צְבָאוֹת · כָּל מַה
שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא בְרָאוֹ אֶלָּא
לִכְבוֹדוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי
ישעיה מ״ג וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו יְצַרְתִּיו אַף עֲשִׂיתִיו ·
שמות ט״ו וְאוֹמֵר יְיָ יִמְלוֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד ׃

131. DIcit Ribbi Iose filius Kiſma, Vna uice fui ambulans in uia, & obuiauit mihi homo quidam, qui dedit mihi pacem, & feci reuerti ad eum pacem. Dixit ad me, Ribbi, è quo loco tu (uenis?) cui reſpondi, è ciuitate magna (in qua commorantur) ſapientes & ſcribę. ego uenio. Dixit ad me, Ribbi, ſit uoluntas

iuxta id quod dicitur, Sed tu homo eras iuxta æsti-
Psal.55. mationem (cordis) mei: dux meus, & notus meus. Ar-
gumentum certè est à maiori ad minus. Si enim Da-
uid rex Israël, qui solummodo duo uerba didicit ab
Achitophele, constituit eum Rabbinum suum, ducē
suum, amicum suum, qui discit à sotio suo, caput u-
num, tractatum unum, aut uersum unum, aut tantū
literam unam: quātò magis is inquam, tenetur, ut so-
tium suum gloria, siue honore affitiat. Non enim est
uera gloria, nisi quæ à lege proficiscitur: sicut dicitur, 12
Gloriam sapientes hæreditant. Et, Qui integri sunt,
Prou.3. Ibidem 28 hæreditabunt bonum. Et non est bonum nisi Lex, sicut ä ä dicitur, quoniam doctrinam bonam dedi vobis, Legem meam non derelinquatis

Manifesta hæc sunt, nec egent multa declaratione, Nempe summo in pretio & honore habendos eos, à quibus aliquid boni discimus. Duo, quæ Dauid ab Achitophele didicit ab Heb. hæc referuntur: Primum, quòd admonitus ab eo fuit, ne unus, & solus legi uacaret. Alterum, semel obiurgatus fuit ab eo, quòd erecto capite, quòd præ se fert temeritatem, & superbiam quandam, domum doctrinæ intraret, quam Hebræi בית המדרש *uocant. Alij dicunt, Achitophelem indignum tulisse, quum uideret Dauida solum ingredientem in domum disciplinæ, dicens ad illum* בית אלהים נהלך ברגש *quo uolebat significare cum frequentia populi intrandum esse in domum Dei, iuxta illud Prouerb.14.* ברב עם הדרת מלך *id est, in multitudine populi, est gloria regis.*

כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל
ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן
וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל אם
אתה עושה כן אשריך וטוב לך:

אשריך

אַשְׁרֶיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְטוֹב לָךְ לָעוֹלָם הַבָּא
אַל תְּבַקֵּשׁ גְּדֻלָּה לְעַצְמָךְ וְאַל תַּחְמוֹד כָּבוֹד
יוֹתֵר מִלִּמּוּדָךְ וְאַל תִּתְאַוֶּה לְשֻׁלְחָנָם
שֶׁל מְלָכִים שֶׁשֻּׁלְחָנָךְ גָּדוֹל מִשֻּׁלְחָנָם
וְכִתְרָךְ גָּדוֹל מִכִּתְרָם וְנֶאֱמָן הוּא בַּעַל
מְלַאכְתָּךְ שֶׁיְּשַׁלֶּם לָךְ שְׂכַר פְּעֻלָּתָךְ ׃

125. SIc ſe habet ratio legis. Buccellam(panis) cum ſale edas, & aquam in mẽſura bibas, ſuper terram dormias, uitam miſeram uiuas, modo operã nauare poſſis legi. quod ſi ita facis, Beatus es tu, & bene tibi erit, beatus es in præſenti ſeculo, & bene tibi erit in futuro ſeculo. Ne quæras magnificentiam tibi, nec cupias gloriam ampliorem eruditione tua. Neqꝫ deſyderes menſam regum, quoniam menſa tua maior eſt menſa eorum, & corona tua maior eſt corona eorum. Et fidelis eſt dominus operis tui, qui repẽdet tibi mercedẽ pro opere tuo.

Tria potiſsimum hic admonentur. Primum, nullas non moleſtias ferendas eſſe quo poſsis in loco eſſe ubi ſacrã legem diſcas. Alterũ, Fugiendũ eſſe ambitionem & uanam gloriam. Nam humilitas (ut inquit. D Auguſt) cuſtos eſt donorum dei. Tertium, non optandas lautitias regum & principum, habẽt enim ſemper plus fellis quàm mellis. Nam ut in prouerbio eſt, ubi uber, ibi tuber. Et ut Plautus inquit in Amphytrione. Ita dijs placitum eſt, ab eodem culmine uoluptas, & et moeror comes ſequitur. Quod regnum, eſt enim omnium rerum uiciſsitudo, utrumq; potiſsimum habet. ut Dioniſij Sy=

racusanorum tyranni exemplum illud celebre demonstrat, Nam illius democles quidam, ut Cicero in ultima Tusculan. & Horat. in ij carminum referunt, diuitias atq; opes uehementer admirabatur, illumq; fœlicē putabat. A At Dionysius qui suarū curarū cōscius esset, uis ne inquit, Democles quàm fœlix sit uita tyrānica degustare? cum ille annuisset, iußit hominem in strato, purpura, atq; auro exornato recumbere, epulasq; regio luxu instructas apponi, adesseq; illi qui ad ministrarent, pulcherrimos pueros, adeô ut fœlicissimum illis rebus se putare Democles posset, uerum eodem tempore ex laquearibus triclinij, acutum ensem equina seta ligatum supra discumbentis caput pendere uoluit. Maximo timore per omnia temporis puncta, afficiebatur Democles, ne in caput suum decideret ensis, ita tantum abfuit, ut ullam ex tanto rerum apparatu, uoluptatem caperit, ut etiam tyrannum orauerit, quo sibi abire liceret quod iam beatus uellet esse. Maymon hanc sententiam paucis uerbis sic explicat פת במלח תאכל פירוש אפילו אין לך מה לאכול אלא פת
במלח אל תמנע מלעסוק בתורה : ואל תחמוד כבוד להתכבד בתורתך מתוך כך מראה
כאלו אתה עושה טובה לגמרו . ששלחנך גדול משלחנם הוא השכר שתקבל על למודה
של תורה :

גדולה תורה מן הכהנה ומן המלכות
שהמלכות בשלשים מעלות והכהנה
בעשרים וארבע והתורה נקנית בארבעי'
ושמנה דברים ואלו הן · בתלמוד ·
בשמיעת האזן · בעריכת שפתים בבינת
הלב · באימה · ביראה · בענוה · בשמחה
בשמוש חכמים · בדקדוק חברים · ב
בפלפול התלמידים · בישוב · במקרא ·
במשנה

בְּמִשְׁנָה · בְּמִיעוּט שֵׁנָה · בְּמִיעוּט שִׂיחָה
· בְּמִיעוּט תַּעֲנוּג · בְּמִיעוּט שְׂחוֹק ·
בְּמִיעוּט דֶּרֶךְ אֶרֶץ · בְּאֶרֶךְ אַפַּיִם · וּבְלֵב
טוֹב · בֶּאֱמוּנַת חֲכָמִים · בְּקַבָּלַת הַיִּסּוּרִים
· הַמַּכִּיר אֶת מְקוֹמוֹ · הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ ·
וְעוֹשֶׂה סְיָג לִדְבָרָיו · וְאֵינוֹ מַחֲזִיק טוֹבָה
לְעַצְמוֹ · אָהוּב · אוֹהֵב אֶת הַמָּקוֹם · אוֹהֵב
אֶת הַבְּרִיּוֹת · מְשַׂמֵּחַ אֶת הַמָּקוֹם ·
מְשַׂמֵּחַ אֶת הַבְּרִיּוֹת · אֹהֵב אֶת הַתּוֹכָחוֹת
· אֹהֵב אֶת הַמֵּישָׁרִים · מִתְרַחֵק מִן הַכָּבוֹד
וְאֵינוֹ רוֹדֵף אַחַר הַכָּבוֹד · וְלֹא מֵגִיס לִבּוֹ
בְּהוֹרָאָה · וְהַנּוֹשֵׂא בְּעוֹל עִם חֲבֵרוֹ ·
וּמַכְרִיעוֹ לְכַף זְכוּת · וּמַעֲמִידוֹ עַל
הַשָּׁלוֹם וּמַעֲמִידוֹ עַל הָאֱמֶת · וּמִתְיַשֵּׁב
לִבּוֹ בְּתַלְמוּדוֹ · שׁוֹאֵל וּמֵשִׁיב · שׁוֹמֵעַ
וּמוֹסִיף · הַלּוֹמֵד עַל מְנַת לְלַמֵּד ·
הַלּוֹמֵד

הַלּוֹמֵד עַל מְנַת לַעֲשׂוֹת · הַמַּחְכִּים אֶת
רַבּוֹ · וְהַמְּכַוֵּין אֶת שְׁמוּעָתוֹ · וְהָאוֹמֵר
דָּבָר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ · הָא לָמַדְתָּ כָּל הָאוֹמֵר
דָּבָר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ מֵבִיא גְאֻלָּה לָעוֹלָם
אסתר ב' שֶׁנֶּאֱמַר וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר לַמֶּלֶךְ בְּשֵׁם
מָרְדֳּכָי ׃

126. LEx maior eſt ſacerdotio & regno, regnum enim triginta gradibus, ſacerdotiũ quatuor & uiginti comparatur. Lex uerò quadraginta & octo rebus acquiritur, & ſunt hę. Doctrina, auſcultatione, dulcedine labiorum, intentione cordis, terrore, timore, humilitate, gaudio, obſequio ſapiẽtium, grammatica (exercitatione) ſociorũ, diſputatione diſcipulorũ, quiete, lectione biblica, lectione Miſchna, munditia, longanimitate, bono corde, fide ſapientum, ſuſceptione caſtigationũ, modico, ſomno modica negotiatione, modica locutione, modica uoluptate, modico riſu, modica cõuerſatione hominũ, Qui agnoſcit locum ſuum. Qui gaudet pane ſuo. Qui facit ſepẽ uerbis ſuis. Qui non arroganter bonum ſibiipſi uendicat, Qui charus eſt. Qui amat deum. Qui amat homines. Qui amat æquitatem. Qui amat correptiones. Qui alienat ſe à gloria & non ſectatur gloriam, Qui non oſtentat cor

ſuum

ſuum in doctrina. Qui ſuſtinet iugum cum ſotio ſuo. Qui inclinat ad lancē innocentię. Qui innititur paci. Qui innititur ueritati. Qui acquieſcere facit cor ſuũ. in diſciplina ſua. Qui rogat et reſpondet. Qui audit et auget (doctrinam.) Qui diſcit ea conditione (ut & alios) doceat. Qui diſcit ea lege, ut faciat. Qui ſapientē facit præceptorem ſuum. Qui diligentiam adhibet in eo quod enarrat. Qui dicit aliquid nomine eius, qui prius dixit, En didiciſti, Quicunque dicit aliquid nomine eius, qui prius dixit, adducit redemptionem in mundum: iuxta id quod dicitur, Et dixit Eſther ad regem ex nomine Mardochai. Eſter 2.

Triginta gradus, quos uocant, colligunt Hebræi ex uerbis Samuelis prophetæ, quæ de משפט המלך *locutus eſt ad Iſraelem, 1. Sam. 8. ubi uide. Gradus item ſacerdotij ex 18. cap. in Numeris. Reliqua uerò omnia ſunt ſatis clara, niſi quòd pauca obiter explicabo, quæ fortaßis non multum in hebraiſmo exercitatum remorari poſſent. Dulcedine labiorum intelligitur qui ſuauiter cum gratia & uenere proponit, quæ dicit & docet. Alij referunt ad diſertam, claram, aptam & concinnam prolationem: nam quædam exemplaria* בעריבות *habent, Cum gaudio. tam enim in diſcendo, quàm docendo animi alacritas requiritur. Vnde eſt quod dicunt Hebræorum ſapientes,* אין השכינה שורה מתוך עצב אלא מתוך שמחה. *Senſus eſt: Spiritus ſanctus nō quieſcit ſuper hominem triſtem, ſed alacrem & lætũ. Hinc etiam eſt quòd dicũt, hac de cauſa omnes prophetas ferè iuuenes fuiſſe. dēpto Moſe & Aharone, qui iam profectioris ætatis erant, quum educerent Iſrael ex Aegypto, & prophetarent: id quod pro miraculo, & ſingulari Dei uirtute & operatione habent. De Iacob item patriarcha referunt, quòd* שכינה *ab eo receſſerit, ab eo tempore, quo in magnum mœrorem, triſtitiam, animique dolorem, ob amißionem & interitum Ioſephi filij ſui, ſicut opinabatur, coniectus fuit. Quam tamen denuò illi reſtitutam adſerunt, quum filij eius, Io-*

ſephum adhuc in Aegypto ſuperſtitem eſſe narrarent, quod innui dicunt
Gen.45. per hũc locũ ותחי רוח יעקב אביהם id eſt, Et reuixit ſpiritus Iacob patris eorum. Quiete, per ישוב Hebræi intelligunt animũ ſedatũ: ſedendo enim, & quieſcendo anima fit prudens, inquit philoſophus. In contractibus Iudæi frequenter uti ſolent hoc ſchemate, quum dicunt, בדעה מיושבת uel בישוב הדעת Germanicè, Mit guotter uernunfft, und uuolbedachtem muot. Modica negotiatione. Eſt enim prouerbium apud Hebræos לא תמצא תורה לא בסוחרים ולא בתגרין id eſt, Lex non inuenitur in mercatoribus & inſtitutoribus. Modica conuerſatione hominum: ſic Maymon explicat, במעוט דרך ארץ שלא יהא מצוי בבני אדם בשוק id eſt, Vt non ſit frequens cum hominibus in foro. Vide de hoc ſchemate Thisbiten Eliæ Leuitæ. Fide ſapientũm. duplex poteſt eſſe ſenſus: uel, ut credas, quæ illi tradunt, iuxta illud, Deut.17. ושמרת לעשות ככל אשר יורוך Obſeruabisq; ut faties iuxta omnia, quæ te docuerint: Quæ planè ſentẽtia perpetuò Iudæis in ore eſt, quũ defendũt ſtultas ſuas traditiunculas, quarũ multas habent, quas illorum Rabbini excogitarunt: Vel, ut fidelis ſis ſapientibus, non turpiter fallas. Suſceptione caſtigationum, intellige, ut patienter quis ferat Dei correptiones, quas Hebræi יסורין uocant. Qui cognoſcit locum ſuum. Prouerbialis eſt ſententia apud Hebræos, quæ dicitur de eo, qui ſibi bene notus eſt, Secum habitat, & nouit quàm ſit ſibi curta ſuppellex: hoc eſt, Continet ſe intra ſuam pelliculam, non ambit ampliorem honorem, quàm dignus ſit, nec quærit primos accubitus in conſeſſu ſapientum. Er erkent ſein ort, oder ſtettlin. Qui gaudet parte ſua. dicitur de homine ſua ſorte contento. Qui facit ſepem uerbis ſuis, dicitur de eo, qui non temerè, ſed cautè & parcè loquitur, cuiusq; uerba non in ore, ſed in corde naſcuntur: Lingua enim, ut aiunt, non debet eſſe libera, nec uaga, ſed uinculis de pectore imo, ac de corde apertis moueri, & quaſi gubernari. Meminerimus certè ad coercendam uerborum petulantiam, uallum eſſe oppoſitum dentium, ut loquendi temeritas, non cordis tantum cuſtodia, atq; uigilia cohibeatur: ſed & quibuſdam quaſi excubijs, in ore poſitis ſepiatur מחזיק טובה לעצמו dici ſolet de eo, qui ſibi nimium placet, & arroganter de ſe ſentit, iam hoc iam illud ſibi tribuens. Fert iugũ cum ſotio ſuo, dicitur de eo, qui non detrectat, ferre & ſuſtinere cõmunia onera, quæ hominibus imponuntur. Inclinat ad lancem innocentiæ. conuenit in eum, qui omnia dicta

dicta & facta hominum in meliorem partem interpretatur, id quod, ut Hebræi loquuntur דן את חבירו לכף זכות *de hoc ſchemate nonnihil dixi in primo capite* הוי דן את כל האדם לכף זכות *ubi uide* מתיסב בתלמודו *dicitur de eo, qui certum ordinem habet in diſcendo, id quod multum prodeſt. Qui ſapientem facit præceptorem ſuum. aptis ſcilicet, & conuenientibus interrogationibus. Quicunq; enim dicit aliquid nomine eius, qui prius dixit, &c: Hebræi certè nefas, & piaculum eſſe ducũt, ſententiã alicuius dicere, absq; nominis eius commemoratione, quaſi tu illius author ſis, ſicut inueniuntur, qui, quæ apud alios legerint, ſic proponunt, quaſi ipſi primùm inuenerint, & excogitarint, ſpoliantes alios ſuo digno honore, & ſuperbientes alienis plumis, inſtar corniculæ Eſopicæ. E contrà, magnum benefitium eſſe agnoſcunt, in commemorando ſententiam aliquam, authoris nomen non ſubticere. Atq; hoc diſcunt Hebræi ex libro Eſther; ubi commemoratur, quomodo regina regem Aſuerum nomine Mardochæi compellauerit: ex quo poſtea magna ſalus ſequuta fuit populo Iudaico, qui aliàs occiſioni deſtinatus erat inſidijs Haman.*

גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה
בעולם הזה ולעולם הבא שנאמר כי
חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא (משלי ד׳)
׃ ואמר רפאות תהי לשרך ושקוי (משלי ג׳)
לעצמותיך ׃ ואומר כי לוית חן הם (משלי א׳)
לראשך וענקים לגרגרותיך ׃ ואומר
תתן לראשך לוית חן עטרת תפארת (משלי ד׳)
תמגנך ׃ ואומ׳ עץ חיים היא למחזיקים (משלי ׳)
בה ותומכיה מאשר ׃ ואומר דרכיה

דַּרְכֵי נֹעַם וְכָל נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם ׃ וְאוֹמֵר
משלי ג' אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ בִּשְׂמֹאלָהּ עֹשֶׁר
משלי ג' וְכָבוֹד ׃ וְאוֹמֵר כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת
משלי ט' חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ ׃ וְאוֹמֵר כִּי בִי
יִרְבּוּ יָמֶיךָ וְיוֹסִיפוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים ׃

127. MAgna eſt lex quæ dat uitam facientibus eam, in præſenti ſeculo, & in futuro ſeculo. iuxta id
Prouerb.4. quod dicitur. Quoniam uita ſunt his qui inueniunt ea, & medela uniuerſæ carni ſuæ. Et in alio loco dicit.
Ibidem 3. Sanitas erit umbelico tuo, & irrigatio oſſibus tuis.
Ibidem Item, Nam hęc ſunt in capite tuo ueluti ſuperaddita gratia, & ſicut torques circa collum tuũ; Item, Dabit capiti tuo addidamentum gratiæ, & quaſi corona
Ibidem 3. pulchritudinis proteget te. Item, Lignum uitę eſt ipſa apprehẽdentibus eam, & beatus eſt qui tenet eam. Item, uiæ eius uiæ amœnæ, & omnes ſemitę eius pa-
Ibidem ce (fulciũtur). Item, Longitudo dierum eſt, in dextra 128
eius, & in ſiniſtra eius diuitiæ & gloriæ. Item, Quoniam longitudinem dierum, & annos (longę) uitæ, atq; pacem adijcient tibi. Item, Siquidem in me mul-
Ibidem 9. tiplicabuntur dies tui, & adijciuntur tibi anni uitæ.

Commendatio eſt legis diuinæ, & exhortatio ad ſtudium eius, propoſitis commodis, & præmijs quæ inde homini proueniunt. Nempe, animæ & corporis uita, quæ pendet ab anima rectè inſtituta. Neceſſaria itẽ uitæ hu-
ius

ius quæ per sanitatem umbilici intelligũt, per umbilicum enim homo prima fomenta suscipit. Gratia & fauor hominum. Longæua uita. Gloria & diuitiæ, omniumq; rerum fœlix & prosper successus.

אמר רבי יהושע משום רבי אליעזר הנוי
והכח והעשר והחכמה והשיבה והבנים
והכבוד נאה לצדיקים ונאה לעולם
שנאמר עטרת תפארת שיבה בדרך משלי י״ו
צדקה תמצא ואומר תפארת בחורים משלי כ׳
כחם והדרת זקנים שיבה ואומר עטרת משלי י״ז
זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם
ואומר וחפרה הלבנה ובושה החמה
כי מלך יי׳ צבאות בהר ציון ובירושלם ישעיה כ״ד
ונגד זקניו כבוד׃

128. Dicit Ribbi Iehoschua ex nomine Ribbi Eliazar
Pulchritudo, Robur, Diuitiæ, Sapientia, Cani-
ties, & Filij, decent iustos, & decẽt etiam mundũ, iux
ta id quod dicitur. Corona decoris est senectus, quæ Prou.16.
in uia iustitiæ inuenitur. Item, Decor iuuenum est ro Ibidem 20.
bur eorum, & gloria senum est canicies. Item, Corona
senũ est, (habere) filios filiorũ; & decor filiorum est, Ibidem 17.
(habere) parentes suos. Itẽ, Erubescet luna, & cõfun Esa.24,

t detur

dẽtur ſol:cum regnauerit dominus exercituũ in mõte Zion & in Ieruſalẽ, & corã ſenioribus ſuis, gloria.

רבי שמעון בן מנסיא אומר אלו שבע
מדות שמנו חכמים כלם נתקימו ברבי
ובניו :

129. RIbbi Schimeon filius Menaſia dicit, Iſtæ ſeptem cõditiones, quas numerauerunt ſapiẽtes, omnes confirmatæ fuerunt in Ribbi & in filijs eius.

30. חמשה קנינים קנה הקבה בעולמו ואלו
הן · תורה קנין אחד · שמים וארץ קנין
אחד · אברהם קנין אחד · ישראל קנין
אחד · בית המקדש קנין אחד · תורה
מנין שנאמר יי קנני ראשית דרכו משלי ח'
קדם מפעליו מאז · שמים וארץ מנין ישעיה ס"ו
דכתי' כה אמר יי השמים כסאי והארץ
הדום רגלי איזה בית אשר תבנו לי
ואיזה מקום מנוחתי · אברהם מנין
דכתיב ויברכהו ויאמר ברוך אברם לאל בראשית י"ד
עליון קונה שמים וארץ · ישראל מנין
דכתב

דכתיב עד יעבר עמך יי עד יעבר עם — שמות ט״ו
זו קנית ׃ ואומר לקדושים אשר בארץ — תילים י״ו
המה ואדירי כל חפצי בם ׃ בית המקדש
מנין דכתיב מכון לשבתך פעלת יי — שמות ט״ו
מקדש יי כוננו ידיך ׃ ואומר ויביאם אל
גבול קדשו הר זה קנתה ימינו ׃ — תילים ע״ח

QVinqꝫ poſſeſſiones acquiſiuit ſanctus deus benedictus ſit ipſe in mundo, & ſunt iſtæ. Lex unà eſt poſſeſſio. Cœlum & terra poſſeſſio una eſt, Abraham poſſeſſio una eſt. Iſraël poſſeſſio una eſt. Vnde habetur hoc ex ſcriptura? ex eo quod ſcribitur Dominus poſſedit me in initio uiæ ſuæ, ante opera ſua ab antiquo. (Prouerb. 8.) Vnde quod cœlũ & terra? ex eo quod ſcriptum eſt, Cœlũ thronus meus, & terra ſcabellum pedum meorum. (Eſa. 66.) Vbi igitur erit domus quam ædificabitis mihi, & ubi erit locus meæ quietis? De Abraham unde? ex eò quòd ſcriptum eſt, Benedixitqꝫ ei & ait: benedictus Abram deo excelſo poſſeſſori cœli & terræ. De Iſraël unde? ex eò quòd ſcriptum eſt, Donec pertranſierit populus tuus domine, donec pertrãſierit populus iſte, quem poſſediſti. (Exod. 15.) Item, ex eò quòd dicit Dauid, Ad ſanctos, qui ſcilicet ſunt in terra, (Pſal. 16.) & ad uirtute cõſpicuos, ad hos inquam tota mea (fertur) uoluntas. De domo ſanctuarij unde? ex eò quòd

וְלֹא אֲבָנִים טוֹבוֹת וּמַרְגָּלִיּוֹת אֶלָּא תּוֹרָה
משלי ו׳ וּמַעֲשִׂים טוֹבִים שֶׁנֶּאֱמַר בְּהִתְהַלֶּכְךָ
תַּנְחֶה אוֹתָךְ בְּשָׁכְבְּךָ תִּשְׁמוֹר עָלֶיךָ
וַהֲקִיצוֹתָ הִיא תְשִׂיחֶךָ · בְּהִתְהַלֶּכְךָ
תַּנְחֶה אוֹתְךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה · בְּשָׁכְבְּךָ
תִּשְׁמוֹר עָלֶיךָ בַּקֶּבֶר · וַהֲקִיצוֹתָ הִיא
תְשִׂיחֶךָ לְעוֹלָם הַבָּא · וְאוֹמֵר לִי הַכֶּסֶף
חגי ב׳ וְלִי הַזָּהָב אָמַר יְיָ צְבָאוֹת · כָּל מַה
שֶׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לֹא בְרָאוֹ אֶלָּא
לִכְבוֹדוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי
ישעיה מ״ג וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו יְצַרְתִּיו אַף עֲשִׂיתִיו ·
שמות ט״ו וְאוֹמֵר יְיָ יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד ׃

131. Dicit Ribbi Ioſe filius Kiſma, Vna uice fui ambulans in uia, & obuiauit mihi homo quidam, qui dedit mihi pacem, & feci reuerti ad eum pacem. Dixit ad me, Ribbi, è quo loco tu(uenis?)cui reſpondi, è ciuitate magna(in qua commorantur)ſapientes & ſcribę.ego uenio. Dixit ad me, Ribbi, ſit uoluntas

tua, ut habites nobiſcũ, & dabo tibi multa millia dena
riorum aureorũ. Cui reſpondi, Si dederis mihi omne
argentum & aurum, quod in mundo eſt: non tamen
habitabo, niſi in loco (ubi uiget lex) Sic enim inueni-
Eſa.119. mus in libro pſalmorum de Dauide, rege Iſraël, Me-
lior eſt mihi lex oris tui, quàm millia auri & argen-
ti, &c, In hora enim, qua decedit homo ex hac uita, nõ
comitantur hominem, neq; argentum, neq; aurum,
neq; lapides prætioſi, neq; margaritæ: ſed lex, & bo-
Prou.6. na opera, iuxta id quod dictum eſt, Quum ambula-
ueris, ducet te, & quũ dormieris, cuſtodiet te: & quũ
euigilaueris, ipſa loquetur tecum. Quum ambulaue-
ris ducet te: (ſcilicet) in præſenti ſæculo, Et quũ dor
mieris cuſtodiet te: (id eſt) in ſepulchro, Et quum eui
gilaueris ipſa loquetur tecum (hoc eſt) in ſeculo futu-
Hag.2. ro. Dicit item (ſcriptura) Meum eſt argentum, & me
um eſt aurum, dicit Dominus exrecituũ. Quicquid
Eſa.43. creauit Deus ſanctus benedictus ſit ipſe, non creauit
ipſum, niſi ad gloriam ſuam: ſicut dicitur, Omnis qui
uocatur nomine meo, hũc ego creaui pro gloria mea,
Exod.15. formaui eum, atq; feci eũ. Dicit item (ſcriptura) Do-
minus regnabit in ſeculum, atq; in perpetuum.

רבי חנניא בן עקשיא אומר רצה הקדוש ברוך הוא לזכות
את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה' חפץ
ישעיה מב למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר ׃

132. Rlbbi Hanania filius Aekaſchia dicit, Voluit ſan-
ctu sbenedictus Deus purificare Iſraël, ob id au-
xit

xit legem,& præcepta, ſicut dicitur, Dominus pius eſt propter iuſtitiã ſuã,magnificat legẽ,atq; ſublimat *Eſa.42.*

ERRATA, QVAE INTER RELE-
gendum depræhendimus,hoc modo ſunt corrigenda.

Pag.	Lin.	Lege.
6.	2.	*imitandi.*
Ibidem	17.	*eſſe præceptorem.*
10	12	*maius.* 12 22 *clauſula.*
17	18	*abſtinet.*
22.	14.	*inſoleſcamus.*
27.	14.	*proximoq;.*
37	17	*longanimis.*
45	25	*cæli cælorum.*
51	6	*faſciculum.*
58	10	*in imagine.*
61	4	*tanquam.*
71	10	*præceptũ affirmatiuũ.*
86	4	*quiſq;* 87 16 *huc.*

Ibidem 2. *Hæc in Hebræo omiſ-ſa ſunt.*

ישן ׀ רבי אומר אל תסתכל
בקנקן אלא במה שיש בו יש
קנקן חדש מלא ישן וישן
אפילו חדש אין בו ׃

90 25 *ulla* 92 21
המבול ׀ עשרה דורות מנח

Pag. Lin. Lege.

ועד אברהם להודיע כמה
ארך אפים לפניו שכל הדורות
היו מכעיסין לפניו עד שבא
אברהם אבינו וקבל עליו
שכר כלם ׃

94 21 *ancilla tua* 118.2. *delectabile*
11 18 *tempore*
116 5 Pro היין *lege* קנין
126.3. *Hæc in latino omiſſa ſunt, paradiſo, ſit uoluntas coram te domine deus noſter & deus patrum noſtrorum, ut ædificetur domus ſanctuarij cito in diebus noſtris, & da partem noſtram in lege tua.*
127. 2. *exercitiũ.* Ben He He *dixit, Iuxta laborem merces datur.*
129 16 *germani* 136.12 *bonũ, & non eſt bonum niſi lex, ſicut dicitur, quoniã doctrinã bonã dedi uobis legem meã non derelinquatis.*
137. 19 *fugiendum* 138.3 *At*
141.13 *gradus regni*
140. 19 *parte ſua*

FINIS.

P F